

Koncepcje sieciowych produktów turystycznych w subregionach województwa mazowieckiego

Warszawa 2015

seria **MAZOWSZE. Analizy i Studia** nr 7(48)/2015

ISSN 1896-6322

Koncepcje sieciowych produktów turystycznych w subregionach województwa mazowieckiego

Redaktor naczelny:

prof. dr hab. Zbigniew Strzelecki

Dyrektor (do października 2015 r.): prof. dr hab. Zbigniew Strzelecki; **p.o. Dyrektora Biura** (od listopada 2015 r.): mgr inż. arch. Piotr Brzeski
Zastępcy Dyrektora: mgr Bartłomiej Kolipiński, dr arch. Tomasz Sławiński, mgr Elżbieta Sielicka

Przygotowano w Oddziale Terenowym w Siedlcach

Dyrektor Oddziału: mgr inż. Urszula Gadomska

Współpraca:

Oddział Terenowy w Radomiu (podrozdział 4.2.), **Dyrektor Oddziału:** dr Maciej Trzaskowski

Oddział Terenowy w Płocku (podrozdział 4.3.), **Dyrektor Oddziału:** mgr inż. arch. Piotr Brzeski

Oddział Terenowy w Ciechanowie (podrozdział 4.4.), **Dyrektor Oddziału:** mgr inż. arch. Monika Brzeszkiewicz-Kowalska

Oddział Terenowy w Ostrołęce (podrozdziały 3.4. i 4.5.), **p.o. Dyrektora Oddziału:** mgr inż. Bożena Szymańska

Zespół autorski:

mgr inż. Urszula Gadomska (koordynacja i redakcja opracowania), mgr inż. Barbara Dymna, dr Maciej Gurbąła, mgr Monika Kierzkowska, dr Aneta Śledź, mgr Iwona Szymańska, mgr inż. Katarzyna Farska, mgr Marta Głosek, mgr inż. Ewa Szymczyk, mgr Piotr Pietrzak

Opracowanie map:

Danuta Aleksandrowicz, Elżbieta Dmowska, Grażyna Zaciura

Tłumaczenie:

mgr inż. Barbara Dymna

Korekta językowa:

Agnieszka Sawicka

Adres redakcji:

Redakcja **MAZOWSZE. Analizy i Studia**
Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie
ul. Nowy Zjazd 1, 00-301 Warszawa
tel. 22 518 49 33, fax 22 518 49 49
e-mail: redakcja@mbpr.pl; www.mbpr.pl

Wydawca:

Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie
ul. Nowy Zjazd 1, 00-301 Warszawa
tel. 22 518 49 00, fax. 22 518 49 49
e-mail: biuro@mbpr.pl; www.mbpr.pl

Redakcja techniczna, skład i łamanie:

Zespół Wydawniczy Mazowieckiego Biura Planowania Regionalnego w Warszawie

Projekt okładki i układu graficznego serii:

dr Kinga Stanek

Druk:

Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie

Nakład:

180 egz.

Warszawa, wrzesień 2015

**Koncepcje sieciowych produktów
turystycznych w subregionach
województwa mazowieckiego**

Spis treści

Wstęp	7
Rozdział 1. Współczesne trendy w turystyce	8
1.1. Zmiany w stylu życia a trendy w rozwoju turystyki	8
1.2. Innowacyjny sieciowy produkt turystyczny odpowiedzią na współczesne trendy w turystyce	9
1.3. Markowy produkt turystyczny jako narzędzie oddziaływania marketingowego	10
Rozdział 2. Uwarunkowania do tworzenia sieciowych produktów turystycznych w województwie mazowieckim	10
2.1. Specyfika turystyki w regionie	10
2.2. Proces kreowania sieciowych produktów turystycznych w latach 2007-2013	14
2.3. Możliwości przyszłego rozwoju sieciowych produktów turystycznych	17
Rozdział 3. Sieciowe produkty turystyczne jedną z szans rozwoju subregionów województwa mazowieckiego	18
3.1. Obszary o najniższym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego	18
3.2. Wykorzystanie potencjału pasm turystyczno-kulturowych w istniejących ofertach produktowych	20
3.3. Tworzenie produktów turystycznych w zapisach PZPWM i SRWM	20
3.4. Możliwości wykorzystania ofert gospodarstw agroturystycznych	21
Rozdział 4. Koncepcje sieciowych produktów turystycznych	24
4.1. Subregion siedlecki	24
4.1.1. <i>Kajakiem wśród zamków, pałaców i dworów nad Liwcem</i>	25
4.1.2. <i>Nie tylko bociany</i>	31
4.1.3. <i>Śladami broni V2 i innych militariów</i>	35
4.1.4. <i>Konno – ku pamięci Ludwika Maciąga</i>	40
4.2. Subregion radomski	44
4.2.1. <i>Radomski szlak architektury sakralnej</i>	45
4.2.2. <i>Radomski szlak literacki</i>	48
4.2.3. <i>Tradycje ludowe Radomszczyzny</i>	51
4.3. Subregion płocki	55
4.3.1. <i>Skarbiec Płocki</i>	55
4.3.2. <i>W kręgu żydowskiego dziedzictwa w subregionie płockim</i>	59
4.3.3. <i>Kajakiem po Skrwie</i>	63
4.3.4. <i>Wisła – smak przygody</i>	67

4.4. Subregion ciechanowski	70
4.4.1. <i>Dzień na Zamku Księżąt Mazowieckich w Ciechanowie</i>	70
4.4.2. <i>Ciechanowska podróż przez epoki literackie</i>	72
4.4.3. <i>Spływ rzeką Wkrą</i>	77
4.5. Subregion ostrołęcki	81
4.5.1. <i>Kajakiem po Omulwi</i>	81
4.5.2. <i>Tradycja kurpiowska – przekazem dla pokoleń</i>	85
4.5.3. <i>Leśne ostoje Puszczy Kurpiowskiej</i>	88
Podsumowanie i wnioski	93
Załącznik Skomercjalizowane sieciowe produkty turystyczne w województwie mazowieckim	97
Słowniczek pojęć i skrótów	122
Bibliografia	124
Spis map	129
Spis tabel	130
Spis zdjęć	130
Abstract	132

Wstęp

Pod pojęciem **sieciowego produktu turystycznego** rozumie się **zbiór materialnych i niematerialnych dóbr i usług możliwych do wykorzystania przez turystę na danym obszarze**. Sieciowy produkt turystyczny opiera się na wykorzystaniu wielu walorów rozproszonych w konkretnej przestrzeni, posiada **wiodącą atrakcję, spójną koncepcję funkcjonowania i markę** (niektóre produkty sieciowe funkcjonują pod nazwą szlaku, np. *Szlak Ksiąząt Mazowieckich*, lecz nie są to produkty liniowe). Wybrane elementy produktu sieciowego mogą być kupowane przez turystów jako oddzielne usługi, czyli produkty proste, np. podróż, nocleg, zwiedzanie obiektów lub w postaci kompleksowych ofert produktowych, takich jak zorganizowane wycieczki sprzedawane przez biura podróży. Ze względu na to, że produkt sieciowy opiera się na wielu atrakcjach, dostępnych w różnym czasie (np. imprezy cykliczne lub uzależnione od pór roku), występujących w różnych, często niesąsiadujących ze sobą lokalizacjach, **skomercjalizowane oferty produktowe (czyli przygotowane do sprzedaży pakiety usług) nie wykorzystują wszystkich, lecz tylko wybrane elementy produktu**. Duże znaczenie dla atrakcyjności produktu na rynku turystycznym ma jego innowacyjność, pozwalająca na zaspokojenie potrzeb turystów w sposób odmienny niż produkty dotychczas oferowane. Innowacyjność może być związana z unikatowością tematyczną, nietypowymi rozwiązaniami organizacyjnymi, a także tworzeniem interakcji turysty z dziedzictwem materialnym i niematerialnym obszaru, z którym może on bezpośrednio obcować.

Celem niniejszego opracowania jest zaprezentowanie **koncepcji sieciowych produktów turystycznych w subregionach województwa mazowieckiego: siedleckim, radomskim, płockim, ciechanowskim i ostrołęckim** (przyjęto kolejność według ich usytuowania na mapach regionu, zawartych w opracowaniu). Większość obszarów tych subregionów charakteryzuje się najniższym w regionie poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego oraz dostępu do dóbr i usług, w związku z czym – została uznana w *Strategii rozwoju województwa mazowieckiego do 2030 roku. Innowacyjne Mazowsze (SRWM)* oraz *Planie zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego (PZPWM)* za obszary problemowe, wymagające strategicznej interwencji. Zapisy wyżej wymienionych dokumentów wskazują – jako jedną z możliwości ożywienia społeczno-gospodarczego tych obszarów – rozwój turystyki, m.in. poprzez tworzenie produktów turystycznych.

Przedmiotowy temat jest kolejnym z cyklu analiz i studiów w zakresie turystyki, wykonanych w Mazowieckim Biurze Planowania Regionalnego (MBPR). W poprzednich latach opracowano koncepcje szlaków turystycznych w pasmach przyrodniczo-kulturowych powiązanych z rzekami Mazowsza oraz przeprowadzono analizę działalności gmin, położonych w tych pasmach, na rzecz rozwoju turystyki. Biuro na bieżąco monitoruje zmiany zachodzące w tej dziedzinie gospodarki, m.in. na potrzeby oceny realizacji strategii rozwoju i planu zagospodarowania przestrzennego regionu, a także wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami.

Zakres opracowania obejmuje:

- analizę uwarunkowań do tworzenia sieciowych produktów turystycznych w województwie mazowieckim na tle potrzeb społecznych, zmian zachodzących w turystyce, wybranych aspektów ekonomicznych działalności turystycznej oraz polityki samorządu województwa mazowieckiego w zakresie rozwoju turystyki;
- analizę skomercjalizowanych ofert, utworzonych w ramach wykreowanych dotychczas produktów turystycznych Mazowsza (pod względem tematyki, zasięgu przestrzennego, innowacyjności, problemów funkcjonowania oraz możliwości dalszego rozwoju);
- koncepcje nowych produktów w pięciu subregionach województwa.

Zespół autorski, zarówno w części analityczno-studialnej, jak i w części koncepcyjnej, wykorzystał między innymi **szeroką wiedzę o walorach przyrodniczych i kulturowych oraz zagospodarowaniu turystycznym regionu, przedstawioną w wymienionych wyżej opracowaniach MBPR, a także wiedzę nabytą podczas czynnego udziału w seminariach i konferencjach dotyczących tworzenia, wdrażania oraz promocji sieciowych produktów turystycznych województwa mazowieckiego**, organizowanych w latach 2011-2013 przez Mazowiecką Regionalną Organizację Turystyczną. W opracowaniu oparto się także na informacjach uzyskanych od liderów 16 wdrożonych produktów sieciowych (w odpowiedziach udzielonych na skierowane korespondencyjnie pytania, dotyczące funkcjonowania produktów i ich planowanego rozwoju oraz oczekiwanych form wsparcia, a także w bezpośrednich rozmowach). Wykorzystano ponadto szereg informacji pozyskanych od podmiotów, które są zainteresowane wykreowaniem nowych produktów tury-

stycznych, przede wszystkim lokalnych organizacji turystycznych i grup działania, centrów informacji turystycznej oraz władz samorządowych.

Ze względu na planistyczny charakter niniejszego opracowania oferty produktowe zostały przedstawione w układzie przestrzennym – według miejscowości, w których realizowany jest program, co nie zawsze odpowiada chronologicznej kolejności tego programu (lokalizację miejscowości niebędących miastami lub wsiami gminnymi uszczegółowiono, podając nazwy gmin, na terenie których są one położone).

Podstawę prawną opracowania stanowi art. 38 ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym: „Organy samorządu województwa sporządzają plan zagospodarowania przestrzennego województwa, prowadzą analizy i studia oraz opracowują

konceptje i programy, odnoszące się do obszarów i problemów zagospodarowania przestrzennego, odpowiednio do potrzeb i celów podejmowanych w tym zakresie prac (...)”. Przedstawione w opracowaniu konceptje sieciowych produktów turystycznych w pięciu subregionach województwa mazowieckiego mogą być wykorzystane przez władze samorządowe w prowadzeniu polityki rozwoju regionu we współpracy z innymi podmiotami. Zgodnie z art. 12 ust. 1 pkt. 1 i 4 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa – przy formułowaniu strategii rozwoju województwa i realizacji polityki jego rozwoju wymagana jest współpraca w szczególności z: *jednostkami lokalnego samorządu terytorialnego z obszaru województwa oraz z samorządem gospodarczym i zawodowym (...), organizacjami pozarządowymi (...).*

1. Współczesne trendy w turystyce

1.1. Zmiany w stylu życia a trendy w rozwoju turystyki

Turystyka to obecnie jedna z najbardziej rozwijających się gałęzi gospodarki – zarówno pod względem wzrastającej liczby turystów, jak i osiąganych wpływów. Rozwój turystyki stał się możliwy dzięki postępowi cywilizacyjnemu, wzrostowi zamożności i wydłużeniu życia mieszkańców krajów gospodarczo rozwiniętych. Znaczenie miało także upowszechnienie się środków transportu dalekiego zasięgu (skrócenie czasu dojazdu i kosztów podróży), większa dostępność zróżnicowanej oferty turystycznej i kształtowanie się nowych form spędzania czasu wolnego.

Trendy w turystyce mają swoje źródło przede wszystkim w stylu życia. Coraz szybsze tempo życia i wyczerpująca praca, które są nieodłączną cechą nowoczesnych społeczeństw, wymuszają potrzebę regeneracji sił i aktywnego spędzania czasu wolnego. **Współczesny turysta pragnie jak najlepiej wykorzystać czas przeznaczony na wypoczynek, doświadczając przy tym całego spektrum pozytywnych wrażeń.** Ma mniej czasu na samodzielne wyszukiwanie atrakcji i organizowanie sobie pobytu w miejscu, do którego się wybiera, **oczekuje więc zorganizowanych, kompleksowych ofert turystycznych.** Większa wiedza i świadomość osób uczestniczących w ruchu

turystycznym powodują, że oferty muszą być dostosowane do zaspokojenia konkretnych potrzeb, związanych już nie tylko z samym odwiedzeniem danego miejsca, ale i ciekawym spędzeniem czasu.

We współczesnym ruchu turystycznym dominują wyjazdy częstsze w ciągu roku, ale trwające krócej niż jeszcze kilkanaście lat temu. Czas przeznaczony na wypoczynek skrócił się, ale za to częściej korzysta się z wyjazdów weekendowych. Zmianie ulegają także motywy, dla których turyści podejmują się podróżowania. Odchodzi się od turystyki masowej i wypoczynku biernego (tzw. turystyka 3xS – *Sun, Sea, Sand*, czyli słońce, morze, piasek) w kierunku różnych rodzajów turystyki alternatywnej, spędzania czasu aktywnie, w sposób twórczy i ciekawy (tzw. turystyka 3xE – *Entertainment, Excitement, Education* – rozrywka, emocje, edukacja). Popyt turystyczny kształtują obecnie przede wszystkim otwarci na nowe wyzwania ludzie młodzi, którzy oczekują **nieszablonych i innowacyjnych ofert krótkoterminowych.**

Duże znaczenie dla rozwoju turystyki ma zapotrzebowanie na oferty specjalistyczne, skierowane do różnego rodzaju pasjonatów, którzy poszukują propozycji niejako „szytych na miarę” oraz oferty związane z uprawianiem różnorodnych dyscyplin sportowych. Przedstawione wyżej trendy w stylu życia i oczekiwaniach turystów wpłynęły na wykształcenie się nowych

form spędzania czasu wolnego, takich jak turystyka: militarna, literacka, filmowa, industrialna, kulinarna, enoturystyka (turystyka winiarska), tanatoturystyka (turystyka do miejsc pochówku i śmierci), ezoteryka (turystyka zjawisk paranormalnych) lub turystyka sztuk walki. Coraz powszechniejsza staje się moda na indywidualne obcowanie z przyrodą, stąd rosnąca popularność ofert, które tworzone są w zgodzie z naturą i rozwojem zrównoważonym. Do takich form turystyki należy m.in. turystyka konna i ekoturystyka, w tym obserwowanie ptaków w ich naturalnych siedliskach (ang. *birdwatching*), a także szkoły przetrwania (ang. *survival*). Popyt na specjalistyczne formy wypoczynku generują także ludzie starsi, którzy stają się coraz bardziej liczącymi się konsumentami usług turystycznych. Ta grupa osób oczekuje m.in. ofert w zakresie turystyki zdrowotnej (odnowa biologiczna, zabiegi pielęgnacyjno-lecznicze, SPA itp.), atrakcyjnej także dla osób młodych. Istotnym trendem jest zapotrzebowanie na kompleksowe oferty dla rodzin z dziećmi, osób niepełnosprawnych, grup osób w różnym wieku, w których każdy turysta znajdzie atrakcje zgodne ze swoimi oczekiwaniami.

Bardzo duże możliwości w rozwoju turystyki stwarzają technologie teleinformatyczne. Towarzyszą współczesnemu turyście już od momentu, gdy podejmuje decyzję o podróżowaniu. Dostęp do internetu ułatwia wyszukiwanie celu podróży, zasięganie opinii o miejscu docelowym, rezerwację, zakup usług i wybór środków transportu. Istotnym więc jest, aby **propozycje wypoczynku były dostępne na popularnych internetowych portalach turystycznych**. W miejscu, w którym turysta spędza czas wolny, nowoczesne technologie pozwalają na odkrywanie miejsc (np. przy pomocy pozycjonowania GPS) i pozyskiwanie informacji o obiektach (np. przy pomocy smartfonów), a także umożliwiają atrakcyjną zabawę (np. *geocaching*). Zauważa się coraz większy **popyt na usługi turystyczne wykorzystujące technologie teleinformatyczne**.

1.2. Innowacyjny sieciowy produkt turystyczny odpowiedzią na współczesne trendy w turystyce

Odpowiedzią na zapotrzebowanie współczesnego turysty na wypoczynek, który umożliwi mu jak najwięcej wrażeń w krótkim czasie, są **gotowe do sprzedaży innowacyjne oferty, tworzone w ramach sieciowych produktów turystycznych**. Sieciowe produkty turystyczne można traktować jako nowy sposób prezentacji rozproszonych dotychczas atrakcji, miejsc,

punktów obsługi, które zaczynają funkcjonować jako jedna spójna koncepcja.

Innowacyjność produktów może wynikać z ich tematyki (produkty przeznaczone dla różnego typu pasjonatów, budowane w oparciu o specyficzne walory), organizacji usług turystycznych (np. wykorzystywania niekonwencjonalnych środków transportu, nietypowej prezentacji obiektów lub zastosowania nowoczesnych technologii), a także ze sposobu przeżywania wrażeń (np. poprzez bezpośrednie uczestnictwo w różnego rodzaju warsztatach, obrzędach, spotkaniach z interesującymi ludźmi).

Sieciowy produkt turystyczny zaspokaja wiele różnorodnych potrzeb turysty, w odróżnieniu od produktów prostych, czyli pojedynczych usług lub towarów. **Integrując wiele atrakcji, pozwala przyciągnąć turystów na dłużej, niż może to zrobić indywidualna usługa lub obiekt i skłonić ich do zakupu większego pakietu turystycznego, np. w postaci kompleksowej oferty produktowej**. Tworzy wymierne korzyści nie tylko dla jego konsumentów, ale także podmiotów zaangażowanych w utworzenie i funkcjonowanie produktu – przedsiębiorstw i organizacji turystycznych, wspieranych przez władze lokalne i regionalne.

Te pozytywne aspekty wynikają przede wszystkim z zacieśniania współpracy i bardziej efektywnej wymiany doświadczeń między poszczególnymi podmiotami, poznawania i lepszego rozumienia wzajemnych potrzeb, nabywania dodatkowej wiedzy i umiejętności, co skutkuje m.in. sprawniejszym pozyskiwaniem dofinansowania ze środków krajowych i unijnych, a także skoordynowanymi działaniami promocyjnymi. W odróżnieniu od przedsiębiorstw, które samodzielnie sprzedają proste produkty turystyczne, przedsiębiorstwa zaangażowane w tworzenie, promocję i urynnowanie sieciowego produktu turystycznego odnoszą korzyści w postaci: wzrastających zysków, obniżenia kosztów promocji, rozwoju własnych prostych produktów turystycznych w oparciu o usługi świadczone przez partnerów, podnoszenia jakości świadczonych usług. Wyżej wymienione procesy generują większe wpływy do budżetów samorządów lokalnych.

Korzyści odnoszą także mieszkańcy obszaru, na którym rozwija się tego typu produkt, ze względu na powstawanie nowych miejsc pracy, możliwości zdobycia nowych umiejętności, kultywowanie tożsamości regionalnej i lokalnej, na której bazuje oferta turystyczna. Poza przychodami z oferowanych turystom, w ramach produktu sieciowego, usług lub lokalnych wyrobów, mieszkańcy odnoszą korzyści pośrednie – związane z poprawą jakości życia (w wyniku rewitalizacji obiektów budownictwa zabytkowego, rozbu-

dowy infrastruktury turystycznej, dyfuzji innowacji związanej z przyjazdami osób z innych miejscowości i regionów kraju), a także kształtowaniem postawy przedsiębiorczej.

1.3. Markowy produkt turystyczny jako narzędzie oddziaływania marketingowego

Ponadlokalne zintegrowane produkty turystyczne dają szansę na zwiększenie znaczenia gospodarczego turystyki, są ważnymi instrumentami podnoszenia atrakcyjności regionu i sprzyjają realizacji polityki jego rozwoju. Z tego względu powinny być wspierane zarówno przez regionalne, jak i lokalne władze samorządowe. Jest to niezwykle istotne, gdyż na sukces rynkowy produktów, oprócz atrakcyjnej oferty turystycznej, systemu sprzedaży oraz adekwatnych do możliwości potencjalnego turysty cen, decydujący wpływ ma ich dostępność komunikacyjna i informacyjna – zależna m.in. od działań inwestycyjnych, organizacyjnych oraz promocyjnych samorządu terytorialnego.

W celu zwiększenia motywacji turystów do skorzystania z dóbr i usług turystycznych danego obszaru, konieczne jest prowadzenie szeregu działań marketingowych. Oprócz przygotowania, zagospodarowania i udostępnienia zasobów turystycznych w postaci skomercjalizowanych pakietów, niezwykle istotne są wszelkie zabiegi promocyjne i reklamowe, dostosowane do oczekiwań konkretnej grupy turystów (adresatów poszczególnych ofert produktowych), mające na

celu przyciągnięcie ich uwagi, przekazanie informacji oraz ukształtowanie pozytywnego postrzegania obszaru realizacji oferty. Ze względu na dużą konkurencję na rynku usług turystycznych **niezwykle istotne jest kreowanie produktów markowych, które posiadają nazwę, budowane są w oparciu o lokalną lub regionalną kulturę, historię lub inne specyficzne dla danego obszaru wartości, co pozwala na wytworzenie ich wizerunku** (postrzegania produktu jako rozpoznawalnego, odróżniającego się od innych, budzącego pozytywne skojarzenia). Wizerunek produktu turystycznego, ściśle związany z wizerunkiem regionu, w którym powstaje, odgrywa coraz ważniejszą rolę przy podejmowaniu decyzji związanej z wyborem miejsca podróży przez turystów. Jednym z elementów kształtowania marki produktu turystycznego jest jego identyfikacja wizualna, którą tworzą elementy graficzne, pozwalające na rozpoznanie produktu i odróżnienie go od innych (np. logotyp, kolory i czcionki w materiałach informacyjnych, reklamach, drogowskazach). Duże znaczenie dla kształtowania jakości produktu może mieć licencjonowanie marki podmiotem turystycznym, spełniającym określone warunki.

Oczekiwany efekt działań marketingowych dotyczących markowych produktów turystycznych – poprzez oddziaływanie promocyjne, politykę cenową oraz odpowiednie metody sprzedaży – jest wykształcenie lub zwiększenie atrakcyjności turystycznej obszarów dotychczas niewystarczająco wykorzystanych, co będzie sprzyjało ich aktywizacji społeczno-gospodarczej.

2. Uwarunkowania do tworzenia sieciowych produktów turystycznych w województwie mazowieckim

2.1. Specyfika turystyki w regionie

Wysoka atrakcyjność turystyczna województwa mazowieckiego jest bardzo zróżnicowana wewnątrz. Największa koncentracja atrakcji oraz kumulacja regionalnego ruchu turystycznego występuje w Warszawie, co jest główną cechą turystyki w regionie, podkreślaną w opracowaniach branżowych oraz dokumentach strategicznych, m.in. w *Planie zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego*.

Specyficzny potencjał turystyczny Mazowsza tworzą przede wszystkim:

- Warszawa – pełniąca funkcje centrum życia kulturalnego, naukowego, gospodarczego i politycznego o znaczeniu międzynarodowym, będąca głównym ośrodkiem krajowej i zagranicznej turystyki przyjazdowej w Polsce;
- materialne i niematerialne walory kulturowe o znaczeniu ponadregionalnym;
- korzystne położenie regionu w krajowych i europejskich systemach transportowych.

Do najważniejszych walorów kulturowych województwa należą:

- obszar historycznego centrum Warszawy, wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego UNESCO (jako jedno z czternastu miejsc w Polsce);
- pomniki historii: w Warszawie – historyczny zespół miasta z Traktem Królewskim i Wilanowem, Zespół Stacji Filtrów Williama Lindleya oraz zespół zabytkowych cmentarzy wyznaniowych na Powązkach, a także w Żyrardowie – XIX-wieczna Osada Fabryczna;
- ponad 7000 obiektów nieruchomych, wpisanych do rejestru zabytków (obiekty sakralne, zespoły pałacowo-parkowe i dworsko-parkowe, budowle przemysłowe i fortyfikacyjne, zabytki techniki, budynki mieszkalne), z czego ponad 2000 w stolicy;
- muzea, galerie, teatry i wiele innych instytucji kultury, w tym: Teatr Wielki – Opera Narodowa, Teatr Narodowy oraz Filharmonia Narodowa w Warszawie;
- dobrze zachowane tradycje kulturowe, m.in. kultury ludowej i żydowskiej;
- imprezy kulturalne (w tym – pełniące funkcje edukacyjne, np. rekonstrukcje bitew i inscenizacje historyczne) o znaczeniu ponadregionalnym, a nawet międzynarodowym, których najwięcej odbywa się w Warszawie.

Nagromadzenie obiektów zabytkowych, dóbr kultury współczesnej, tradycji różnych kultur i religii, muzeów, różnorodnych obiektów i imprez kulturalnych oraz edukacyjnych tworzy **szczególnie korzystne uwarunkowania do rozwoju turystyki kulturowej**.

Mniej znaczące dla turystyki przyjazdowej (szczególnie ze względu na sąsiedztwo Warmii i Mazur), ale także bardzo istotne dla atrakcyjności turystycznej regionu, są jego walory przyrodnicze, wśród których najcenniejszymi są:

- doliny rzek: Wisły, Bugu, Narwi i Pilicy – o wysokim stopniu naturalności, unikalne w skali Europy;
- duże kompleksy leśne, w tym puszcze: Kampinoska, Biała, Kurpiowska, Kozienicka i Boliowska;
- jeziora Pojezierza Gostynińskiego oraz sztuczne zbiorniki wodne, w tym szczególnie Jezioro Zegrzyńskie;
- wody termalne i mineralne (chlorkowo-sodowe i bromkowe).

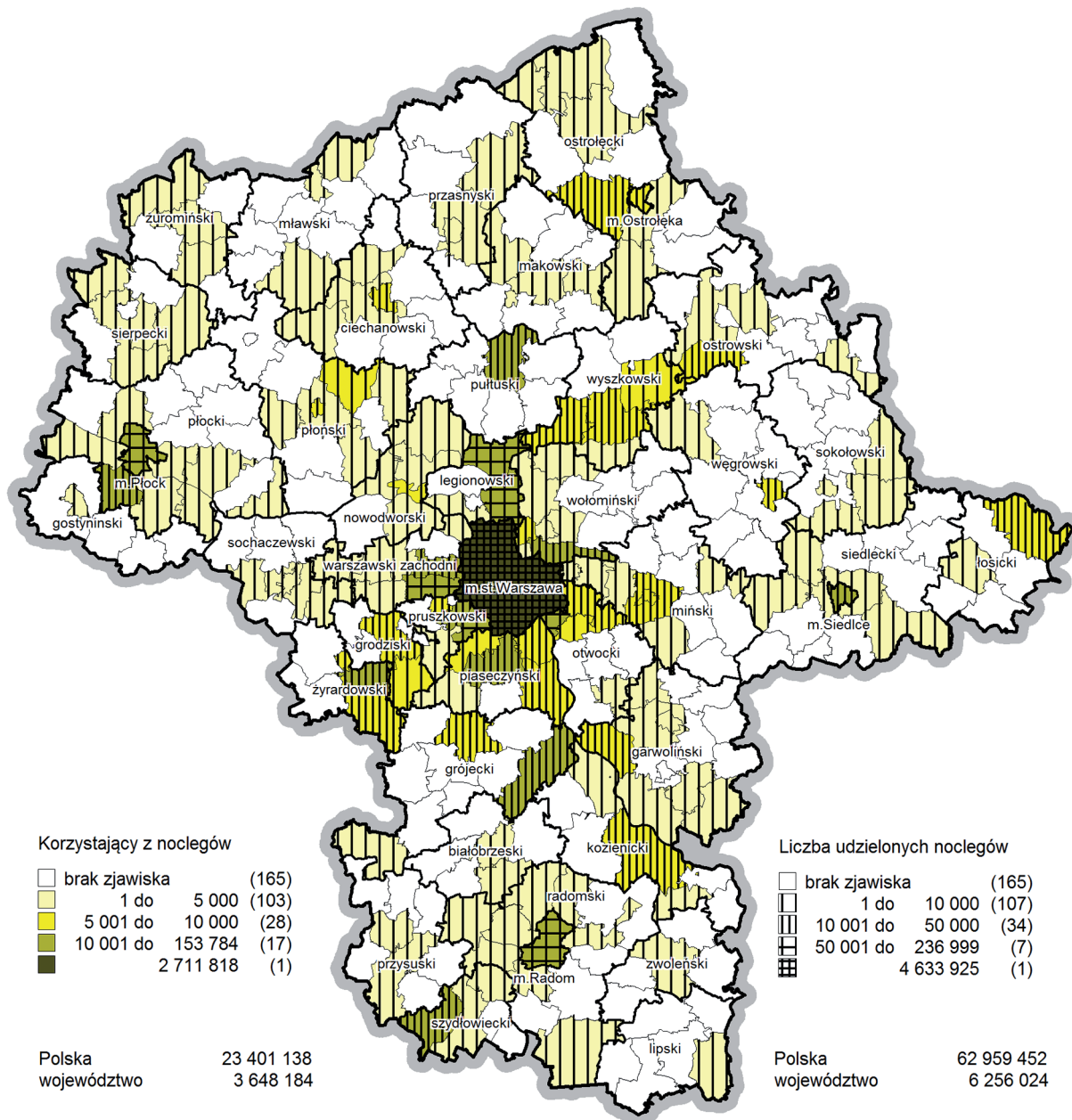
Ok. 30% powierzchni województwa podlega ochronie prawnej, realizowanej przez różne formy ochronne, z których najwyższą stanowi Kampinoski Park Narodowy. **Potencjał województwa, sprzyja-**

jący rozwojowi turystyki przyrodniczej i kwalifikowanej, jaki posiadają obszary najatrakcyjniejsze przyrodniczo i krajobrazowo, **a także turystyki zdrowotnej**, która może być rozwijana przy wykorzystaniu występujących w województwie wód o właściwościach leczniczych i relaksacyjnych, **jest niedostatecznie wykorzystany**. Tereny leśne i nadrzeczne, w dużej części położone w nieskażonym środowisku (np. północno-wschodnia część regionu, uznana za fragment tzw. Zielonych Płuc Polski), wykorzystywane są głównie do agroturystyki i wypoczynku weekendowego. Specyfiką województwa są duże kompleksy domów letniskowych mieszkańców Warszawy i innych dużych miast regionu, zlokalizowane w obszarach najcenniejszych przyrodniczo.

Województwo mazowieckie jest regionem atrakcyjnym zarówno dla turystów polskich, jak i zagranicznych. Oprócz przedstawionych powyżej zasobów kulturowych i przyrodniczych, korzystnymi uwarunkowaniami rozwoju ruchu turystycznego są **walory położenia województwa w kraju i Europie, na skrzyżowaniu głównych szlaków drogowych oraz kolejowych**. Największe znaczenie ma obecnie autostrada A2 – realizująca bezpośrednie połączenie regionu i Warszawy z Europą Zachodnią. Niezwykle ważnym atutem jest także **dobre skomunikowanie w ruchu lotniczym**, realizowane przez główny port lotniczy kraju – Lotnisko Chopina oraz lotnisko regionalne Modlin.

Co roku w obiektach zbiorowego zakwaterowania na Mazowszu nocuje ok. 15% gości krajowych i ponad 20% obcokrajowców, korzystających z tego typu noclegów w Polsce, co lokuje województwo na czołowych pozycjach w kraju (w 2013 r. było to łącznie 3,6 mln osób). Przeważająca większość turystów organizuje sobie pobyt indywidualnie. Charakterystyczne dla województwa są **głównie pobyty krótkookresowe** (ok. 65% turystów przyjeżdża na mniej niż 4 dni, a średni czas pobytu turysty, zarówno krajowego, jak i zagranicznego, wynosi 2 dni) **oraz koncentracja noclegów w Warszawie** (ok. 75 % wszystkich). Zjawiska te wynikają ze specyfiki ruchu turystycznego w regionie – z jednej strony bardzo wysokim (ok. 80%) udziałem turystów biznesowych, na który decydujący wpływ mają funkcje gospodarcze i polityczne pełnione przez Warszawę i największe miasta województwa, a także przebiegające przez Mazowsze tranzytowe trasy komunikacyjne, z drugiej strony – wyjazdami weekendowymi mieszkańców miast, głównie stolicy, realizowanymi w obszarze regionu. Powyższą specyfikę ruchu turystycznego w województwie odzwierciedla wysoka liczba noclegów udzielanych w Radomiu, Płoc-

Mapa 1. Turyści ogółem korzystający z noclegów w obiektach zbiorowego zakwaterowania oraz udzielone im noclegi w 2013 r.

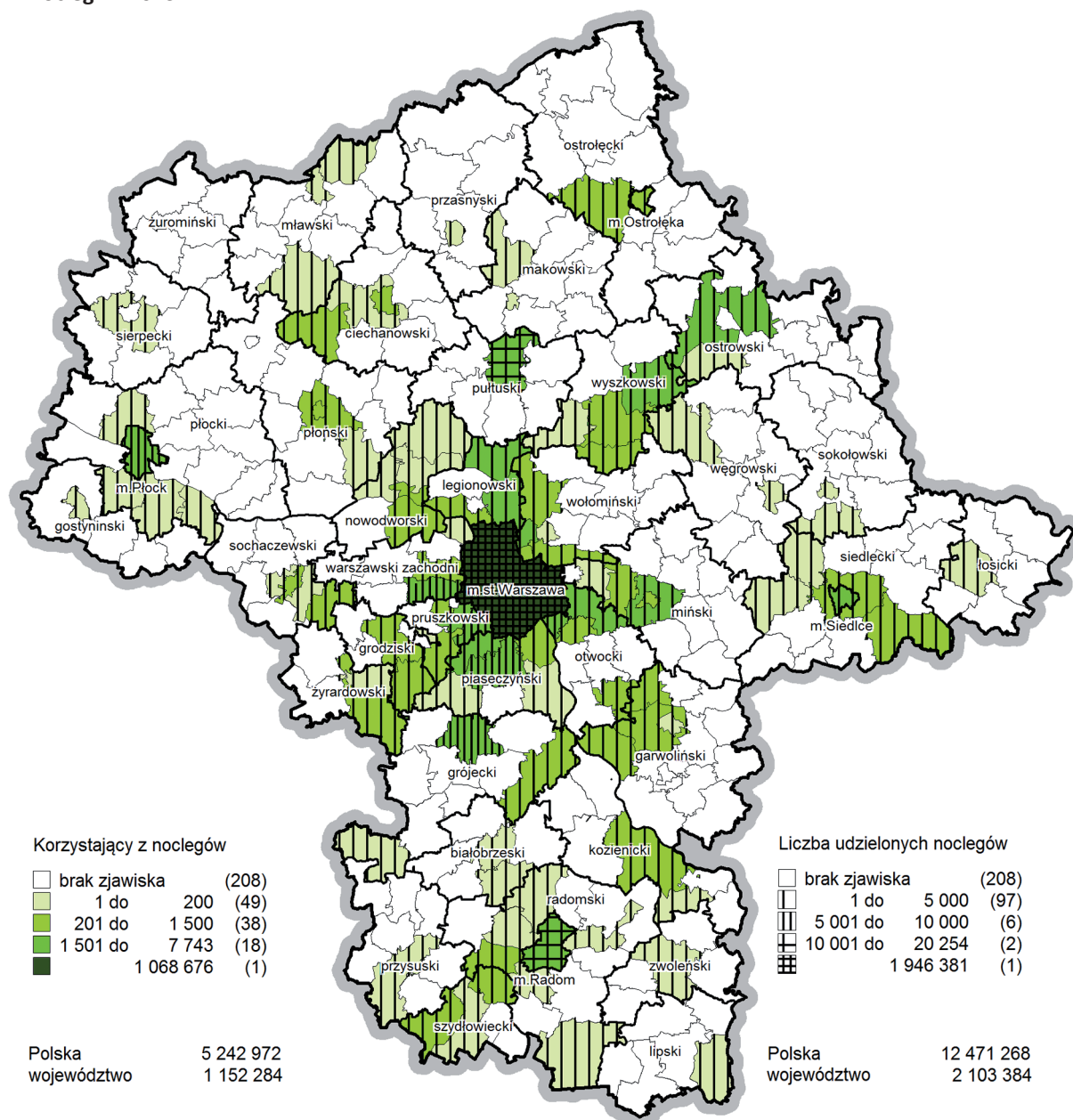
Źródło: Opracowanie MBPR na podstawie BDL

ku i Siedlcach oraz w gminach będących tradycyjnymi miejscami wypoczynku sobotnio-niedzielnego: nad Jeziorem Zegrzyńskim, na Pojezierzu Gostynińskim i w sąsiedztwie największych rzek (Mapy 1. i 2.). Dużą liczbą noclegów udzielonych turystom zagranicznym charakteryzuje się także Pułtusk, w którym funkcjonuje centrum turystyki polonijnej. Cechą wyróżniającą bazę noclegową na Mazowszu jest **duża liczba obiektów hotelowych o wysokim standardzie**, zorientowanych głównie na turystów biznesowych,

szczególnie zagranicznych. W Warszawie znajduje się 10 z 47 polskich hoteli pięciogwiazdkowych. Hotele stanowią ok. 40% całej bazy noclegowej regionu, co stanowi odsetek najwyższy w kraju, a nocuje w nich ponad 80% turystów korzystających z obiektów zbiorowego zakwaterowania.

Przedstawiona powyżej specyfika turystyki w województwie mazowieckim wpływa na **mniejsze zróżnicowanie sezonowe w liczbie turystów i noclegów** niż np. w regionach, w których rozwija się tury-

Mapa 2. Turyści zagraniczni korzystający z noclegów w obiektach zbiorowego zakwaterowania oraz udzielone im noclegi w 2013 r.

Źródło: Opracowanie MBPR na podstawie BDL

styka typowo wypoczynkowa, poważnym problemem są natomiast **bardzo duże dysproporcje w wykorzystywaniu potencjału turystycznego**. Przyjazdowy ruch turystyczny – zarówno krajowy, jak i zagraniczny – koncentruje się przede wszystkim w Warszawie i kilku obszarach województwa o powszechnie znanych atrakcjach, np. w miejscowościach związanych z życiem i twórczością Fryderyka Chopina. W niewielkim stopniu skomercjalizowane są walory całego regionu, w tym jego terenów peryferyjnych. W związ-

ku z powyższym – **istnieje potrzeba integrowania atrakcji „sztandarowych” miejsc, głównie stolicy, z potencjałem innych obszarów – poprzez tworzenie, rozwijanie i promowanie markowych sieciowych produktów turystycznych**. Zbiór cech, tworzących markę produktu, powinien przywoływać szerokie pozytywne skojarzenia, np. produkt pod nazwą *Mazowsze Chopina* powinien kojarzyć się z muzyką tego kompozytora, krajobrazami i atmosferą mazowieckiej wsi, szlacheckiego dworku, tradycji ludowych i takie

walory powinny być wykorzystywane w proponowanych do sprzedaży ofertach turystycznych.

Tylko kompleksowe, innowacyjne oferty pozwolą na podniesienie atrakcyjności regionu jako całości i wykreowanie jego turystycznej marki, wydłużenie czasu pobytu turystów oraz rozwój społeczno-gospodarczy obszarów peryferyjnych Mazowsza, posiadających cenne walory kulturowe i przyrodnicze. Ze względu na istniejące powiązania geograficzne i kulturowe województwa z sąsiednimi regionami, możliwe jest także kreowanie produktów o charakterze ponadregionalnym. **Duże znaczenie dla rozwoju ofert produktowych będzie miał dobrze funkcjonujący system informacji turystycznej, zarówno w postaci tradycyjnych punktów „it”, jak i portali internetowych**, np. www.polska.travel.pl (portal turystyczny Polski) lub www.mazowsze.travel (portal turystyczny województwa mazowieckiego), które, oprócz przekazywania wiedzy na temat ofert, powinny stymulować potrzebę ich zakupu.

2.2. Proces kreowania sieciowych produktów turystycznych w latach 2007-2013

Poważnym impulsem do tworzenia w województwie mazowieckim zintegrowanych ofert turystycznych i ich promocji stała się działalność, powstających od lat 90. XX w., organizacji pozarządowych wspierających rozwój turystyki. Szczególną rolę w tym procesie odegrały lokalne organizacje turystyczne, tworzone na Mazowszu od roku 2003, na podstawie ustawy z dnia 25 czerwca 1999 r. o Polskiej Organizacji Turystycznej, mającej na celu dostosowanie struktur zarządzania turystyką w Polsce do standardów europejskich. Organizacje te, oprócz działalności promocyjnej, podejmowały próby budowania pierwszych produktów turystycznych (przedstawione w opracowaniu wykonanym przez Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w 2011 r. *Analiza działalności gmin położonych w pasmach turystyczno-kulturowych województwa mazowieckiego na rzecz rozwoju turystyki*).

Usystematyzowane działania na rzecz rozwoju produktów turystycznych na Mazowszu podjęła, powołana w roku 2006, Mazowiecka Regionalna Organizacja Turystyczna (MROT) z siedzibą w Warszawie, której jednym z założycieli był Samorząd Województwa Mazowieckiego. Organizacja aktywnie działa na rzecz rozwoju turystyki w regionie, m.in. poprzez integrację różnych środowisk oraz wszelkich inicjatyw turystycznych i proturystycznych. Do najważniejszych celów działalności MROT należy m.in. stworzenie warunków do powstania i promowania produktów

turystycznych. Podstawą dotychczasowej działalności MROT była, przyjęta przez Sejmik Województwa Mazowieckiego, *Strategia rozwoju turystyki województwa mazowieckiego na lata 2007-2013*. Za cel nadrzędny uznano w tym dokumencie zwiększenie znaczenia gospodarczego turystyki w regionie, które może być osiągnięte m.in. przez „*rozwój oferty produktowej, integrującej walory turystyczne regionu mazowieckiego, dostosowanej do potrzeb odbiorców*”. Realizacji powyższego celu strategicznego służyły następujące 3 cele operacyjne:

- tworzenie nowych produktów turystycznych opartych na walorach naturalnych i antropogenicznych województwa,
- poprawa jakości funkcjonujących produktów turystycznych,
- rozwój programu badań w zakresie podnoszenia jakości produktów turystycznych województwa.

W roku 2008, na potrzeby działalności MROT, powstał *Program rozwoju produktów turystyki aktywnej i kulturowej w województwie mazowieckim*, będący dokumentem wdrożeniowym ww. *Strategii*. W dokumencie przedstawiono koncepcje najważniejszych produktów turystycznych województwa mazowieckiego wraz z harmonogramem ich wdrażania i źródłami finansowania. Zaprezentowano listę 44 produktów turystycznych, w tym:

- 8 produktów wiodących, tzw. pereł, bazujących na najbardziej wyróżniających się walorach województwa mazowieckiego i mających największy potencjał rozwojowy;
- 19 ponadlokalnych produktów liniowych lub sieciowych, opartych na potencjale dużych obszarów, integrujących wybrane atrakcje tematyczne;
- 17 produktów miejsca – zogniskowanych wokół jednego waloru lub atrakcji, ale integrujących więcej dóbr i usług.

Powyższy *Program* został zrealizowany tylko częściowo. Podstawowymi przeszkodami w rozwoju planowanych produktów były bariery instytucjonalne, brak koordynacji i współpracy różnych podmiotów, brak kontynuacji działań, a także zbyt duża liczba zaproponowanych produktów. W większości wdrażane były inicjatywy o charakterze punktowym, a spośród produktów sieciowych rozwinęły się te, które już na wstępie posiadały dobrze działającą sieć współpracy. Istotną rolę w funkcjonowaniu i rozwoju produktów odgrywało również wsparcie instytucji szczebla regionalnego, w tym przede wszystkim Mazowieckiej Regionalnej Organizacji Turystycznej. Dla takich „pereł”,

jak: *Mazowsze Chopina, Cud nad Wisłą i Szlak Książąt Mazowieckich*, MROT opracował programy rozwoju współfinansowane przez Samorząd Województwa Mazowieckiego.

W procesie tworzenia, wdrażania i monitorowania rozwoju produktów turystycznych Mazowsza stwierdzono, że **największe znaczenie dla rozwoju turystyki w regionie mają produkty sieciowe – bardziej konkurencyjne rynkowo niż produkty miejsca**. W związku z powyższym, w roku 2011, Mazowiecka Regionalna Organizacja Turystyczna przystąpiła do realizacji, współfinansowanego przez Ministerstwo Sportu i Turystyki, projektu *Podnoszenie konkurencyjności turystycznej Mazowsza poprzez wdrażanie sieciowych produktów turystycznych*. Głównym celem projektu było podniesienie konkurencyjności województwa oraz wykreowanie marki Mazowsza jako regionu atrakcyjnego turystycznie. Przedsięwzięcie realizowano metodą partycypacyjno-eksperymentalną. W pracach nad projektem brali udział przede wszystkim reprezentanci samorządów terytorialnych, organizacji pozarządowych, instytucji działających w obszarze turystyki oraz przedsiębiorcy branży turystycznej i okołoturystycznej. W pracach warsztatowych czynnie uczestniczyli także przedstawiciele Mazowieckiego Biura Planowania Regionalnego w Warszawie. Prace nad projektem przebiegały wieloetapowo. Pierwszym etapem była diagnoza potencjału turystycznego regionu, uwzględniająca ustalenia wypracowane w trakcie spotkań warsztatowych, wyniki konsultacji i debat roboczych oraz badań ankietowych. Przedmiotowe spotkania odbyły się kolejno w: Siedlcach, Radomiu, Ostrołęce, Płocku i Warszawie. W pracach warsztatowych uczestniczyli także przedstawiciele Mazowieckiego Biura Planowania Regionalnego – pracownicy Oddziału Terenowego w Siedlcach, odpowiedzialnego za problematykę turystyki w dokumentach strategicznych i planistycznych województwa. Celem spotkań było zebranie pomysłów, spostrzeżeń, uwag, które mogłyby pomóc w pełniejszym wykorzystaniu potencjału turystycznego regionu.

Elementem realizacji projektu było zdefiniowanie kluczowych produktów turystycznych przeznaczonych do komercjalizacji oraz opracowanie dokumentu wdrożeniowego – *Programu rozwoju sieciowych produktów turystycznych województwa mazowieckiego*. Zawarta w dokumencie lista produktów, oparta na rzeczywistych inicjatywach, obejmuje produkty wykorzystujące zasoby kulturowe oraz przyrodnicze województwa. Program zakłada rozwój produktów sieciowych na obszarze całego województwa oraz współpracę z sąsiednimi województwami. Wskazuje

obszary współpracy z podziałem na poszczególne zadania oraz źródła finansowania. W toku prac lista proponowanych do wdrożenia produktów była wielokrotnie weryfikowana, ostatecznie zawiera 25 produktów o największym potencjale.

Prace nad projektem pn. *Podnoszenie konkurencyjności turystycznej Mazowsza poprzez wdrażanie sieciowych produktów turystycznych* zakończyły się konferencją podsumowującą, na której **podjęto decyzję o przeznaczeniu do wdrażania w pierwszej kolejności 16 produktów**. Wybrane, najbardziej zaawansowane w rozwoju, produkty zostały usystematyzowane w 4 tzw. marki parasolowe (Tabela 1.). Za ich komercjalizację odpowiedzialni są liderzy produktów, wspierani w działaniach przez Mazowiecką Regionalną Organizację Turystyczną. W strukturach MROT działa koordynator ds. rozwoju produktów turystycznych, którego zadaniem jest promocja i wsparcie rozwoju ofert produktowych, a także monitorowanie zachodzących procesów. W 2013 roku MROT przystąpił do realizacji projektu *Promocja skomercjalizowanych pakietów turystycznych w ramach rozwoju sieciowych produktów turystycznych Mazowsza, dofinansowanego* – podobnie jak omówiony wcześniej projekt, którego jest kontynuacją – przez Ministerstwo Sportu i Turystyki.

W wyniku prowadzonych w latach 2007-2013 prac nad wdrażaniem i promocją 16 markowych produktów turystycznych województwa mazowieckiego, stworzono komercyjne pakiety letnich i zimowych ofert produktowych, których sprzedaż rozpoczęły m.in. biura podróży oraz punkty informacji turystycznej. Oferty te zostały przedstawione w *Katalogu Produktowym Mazowsze Lato-Zima 2013-2014*, wydanym w języku polskim i angielskim. Informacje o pakietach zostały również rozpowszechnione w formie ulotek oraz umieszczone na portalu turystycznym województwa mazowieckiego – www.mazowsze.travel.

Wyżej wymienione źródła prezentowały oferty produktowe jako chronologiczne programy wycieczek. W niniejszym opracowaniu przeanalizowano ich zasięg przestrzenny, elementy innowacyjne oraz docelową grupę odbiorców, a także przedstawiono problemy funkcjonowania i możliwości dalszego rozwoju produktów (na podstawie odpowiedzi liderów, udzielonych na skierowane korespondencyjnie pytania ze strony zespołu autorskiego). Wszystkie istniejące w sezonie 2013/2014 oferty zaprezentowano również na mapach (załącznik: Skomercjalizowane sieciowe produkty turystyczne w województwie mazowieckim). O tym, jak bardzo trudnym procesem jest tworzenie i komercjalizowanie produktu turystycznego, świadczą podkreślane przez liderów problemy

Tabela 1. Sieciowe produkty turystyczne przeznaczone do komercjalizacji

Produkt	Główna atrakcja
MARKA PARASOŁOWA: HISTORIA	
<i>Szlak Książąt Mazowieckich</i>	zabytki z okresu Księstwa Mazowieckiego (zamki, dwory, grodziska i kościoły) oraz kultura i obyczaje średniowiecza
<i>Wielki Gościniec Litewski</i>	najważniejszy w okresie Rzeczypospolitej Obojga Narodów szlak drogowy, łączący jej stolice: Warszawę i Wilno, w tym – szczególnie miejsca na szlaku związane z postaciami historycznymi
<i>Industrialne Mazowsze</i>	obiekty związane z dziedzictwem przemysłowym regionu (włókiennictwem, hutnictwem, kolejnictwem), w tym, będąca pomnikiem historii, osada fabryczna w Żyrardowie, położona na trasie historycznej kolei warszawsko-wiedeńskiej
<i>Szlakiem Frontu Wschodniego I Wojny Światowej na Mazowszu</i>	pozostałości działań wojennych z okresu I wojny światowej i rekonstrukcje historyczne „Bzura – Rawka 1914-1915”
<i>Szlak Cudu nad Wisłą</i>	miejsca i inscenizacje historyczne związane z przebiegiem walk w ramach Bitwy Warszawskiej 1920 r., w tym rekonstrukcja bitwy
MARKA PARASOŁOWA: SMAKI I TRADYCJE	
<i>Szlak folkloru i smaków Mazowsza</i>	regionalne dziedzictwo kulinarne
<i>Legends i Baśnie Mazowsza</i>	miejsca w regionie związane z lokalnymi legendami i baśniami
<i>Śladami Nadbużańskich Tajemnic</i>	walory kulturowe terenów nadbużańskich, w tym twórczość artystów ludowych
MARKA PARASOŁOWA: KULTURA I SZTUKA	
<i>Mazowsze na filmowo</i>	zabytki, krajobrazy, miasta i miasteczka będące planami produkcji filmowych i telewizyjnych
<i>Mazowsze Chopina</i>	miejsca związane z życiem i twórczością Fryderyka Chopina
<i>Skarbiec Mazowiecki</i>	zabytkowe obiekty sakralne, miejsca związane z życiem i działalnością polskich świętych i błogosławionych
<i>Mazowiecki Szlak Literacki</i>	miejsca w regionie związane z wybitnymi polskimi literatami różnych epok
<i>W kręgu żydowskiego dziedzictwa na Mazowszu</i>	zabytki i kultura żydowska
MARKA PARASOŁOWA: AKTYWNI	
<i>Kajakowe Szlaki Mazowsza</i>	rzeki regionu przydatne do uprawiania kajakarstwa
<i>Weekend z Termami Mszczonów</i>	kompleks basenów termalnych w Mszczonowie
<i>Opowieści z Narwi</i>	walory przyrodnicze i kulturowe doliny Narwi wraz z Jeziorem Zegrzyńskim

Źródło: Opracowanie MBPR na podstawie Programu rozwoju sieciowych produktów turystycznych województwa mazowieckiego

występujące w funkcjonowaniu produktów, z których najistotniejszymi są: brak systemowego wsparcia dla rozwoju i promocji turystyki, brak szerokich kampanii promocyjnych, mających na celu wprowadzenie wykreowanych produktów na krajowy i międzynarodowy rynek usług turystycznych, brak jednolitego oznakowania atrakcji w ramach każdego produktu sieciowego (często brak jakiegokolwiek oznakowania), braki infrastrukturalne uniemożliwiające efektywne wykorzystanie wielu walorów regionu (np. drogi, parkingi, urządzone miejsca widokowe), problemy we współpracy z prywatnymi właścicielami obiektów

zabytkowych, zbyt małe zaangażowanie ze strony samorządów lokalnych, duże koszty praw autorskich do produktów, które mogłyby być wykorzystane w ofertach (np. filmy, zdjęcia), trudności w pozyskaniu instytucjonalnych odbiorców ofert turystycznych. Większość z powyższych problemów spowodowana jest niedoborem środków finansowych, ale duża część z nich ma charakter organizacyjny i wynika z braku lub źle funkcjonującej współpracy podmiotów, działających na rynku turystycznym.

Podobne problemy zauważone zostały na etapie opracowywania przez MROT *Strategii rozwoju tury-*

styki w województwie mazowieckim na lata 2014-2020. W ramach prac nad tym dokumentem oceniono realizację celów strategii, obowiązującej w poprzednim okresie programowania. Ocena efektów działań, podjętych w tym czasie w zakresie produktów turystycznych, sprowadza się do wniosku, że poziom rozwoju 16 wykreowanych produktów sieciowych oraz stan ich komercjalizacji jest nierównomierny i często niesatysfakcjonujący, a niektóre produkty w ogóle nie funkcjonują. Wśród głównych barier rozwoju, oprócz wyżej wymienionych, zgłaszanych przez liderów, podkreśla się także niewielkie zainteresowanie biur podróży sprzedażą ofert produktowych.

Z przeprowadzonej oceny funkcjonowania produktów turystycznych płynie także wniosek, że **lepiej rozwijają się te, w których tworzenie i komercjalizację zaangażowane są podmioty kierujące się kryterium zysku (przedsiębiorstwa, osoby prywatne)**, a nie np. instytucje finansowane ze środków publicznych. **Ze względu na krótki okres istnienia produktów oraz brak systemu ich monitorowania – nie było możliwości dokonania oceny efektów ekonomicznych, związanych z ich funkcjonowaniem** (w wyżej wymienionej Strategii zapowiedziane są dopiero działania mające na celu zweryfikowanie skuteczności rynkowej wykreowanych produktów). Z rozmów, przeprowadzonych przez autorów niniejszego opracowania z liderami dwóch dobrze działających produktów: *Wielki Gościniec Litewski* oraz *Szlak folkloru i smaków Mazowsza*, wynika, że **podmioty gospodarcze, zaangażowane w realizację istniejących ofert produktowych, oczekują wzrostu dochodów dopiero za kilka lat** (opierając swoje oczekiwania na doświadczeniach podmiotów funkcjonujących w branży turystycznej w innych regionach i krajach).

2.3. Możliwości przyszłego rozwoju sieciowych produktów turystycznych

Kierunki działań w zakresie dalszego rozwoju istniejących produktów turystycznych oraz tworzenia nowych wskazuje nowa *Strategia rozwoju turystyki w województwie mazowieckim na lata 2014-2020*, a praktyczne zalecenia zawiera opracowanie *Model tworzenia sieciowego produktu turystycznego* – wykonane w 2015 r. na zlecenie MROT.

W wyżej wymienionej Strategii za najważniejsze cechy produktów turystycznych uznano: zgodność z trendami, bazowanie na potencjale regionu, wpływ na wydłużenie sezonu turystycznego, potencjał do budowy marki produktu, gospodarcze i społeczne znaczenie produktu dla rozwoju regionu (cechy związane

z uwarunkowaniami do tworzenia produktów i powiązaniami gospodarczymi), atrakcyjność dla turystów, komplementarność, oryginalność i innowacyjność, wykorzystanie nowych technologii (indywidualne właściwości ofert produktowych), a także dostępność produktu i jego skomercjalizowanie (czyli przygotowanie do sprzedaży). Większość z powyższych cech jest brana pod uwagę w konkursach na najlepszy produkt turystyczny, organizowanych przez Polską Organizację Turystyczną.

W dokumencie podkreślono, że **podstawowym realnym kierunkiem istotnego rozwoju turystyki w obszarach peryferyjnych Mazowsza jest stworzenie warunków do atrakcyjnego wypoczynku dla mieszkańców Warszawy oraz młodzieży województwa mazowieckiego**. Produkty turystyczne, adresowane do młodzieży szkolnej, powinny bazować przede wszystkim na turystyce kwalifikowanej z elementami *survivalu*, lecz także na turystyce krajoznawczej i kulturowej. **Za szczególnie pożądane uznano tworzenie produktów turystycznych wykorzystujących mazowieckie rzeki**.

Model tworzenia sieciowego produktu turystycznego to opracowanie, które pozwala ocenić prawidłowość funkcjonowania istniejących produktów turystycznych oraz przedstawia najlepsze praktyki dla nowych inicjatyw, głównie w oparciu o działalność odnoszących pierwsze sukcesy dwóch produktów turystycznych o skomercjalizowanych ofertach produktowych w subregionie siedleckim: *Szlak folkloru i smaków Mazowsza* (oferta *Mazowiecka Micha Szlachecka*) oraz *Legendy i Baśnie Mazowsza* (oferta *Kraina Mistrza Twardowskiego*). Na siłę i rozpoznawalność tych produktów wśród turystów wpływają nie tylko oferowane usługi i atrakcje, ale przede wszystkim – współdziałanie członków (organizatorów, usługodawców) w ramach sieci. Sieć współpracy między instytucjami kultury, przedstawicielami władz samorządowych, lokalnymi przedsiębiorcami i organizacjami turystycznymi, drobnymi rzemieślnikami i usługodawcami sprzyja koordynacji i większej efektywności podejmowanych działań, obniżaniu kosztów promocji, reklamy i ryzyka, a także większej sile przetargowej członków sieci.

W wyżej wymienionym opracowaniu wykazano, że **największe szanse na sukces rynkowy mają produkty turystyczne najbardziej zgodne z aktualnymi trendami w turystyce** (omówionymi w podrozdziale 1.1.), **skierowane do konkretnej grupy odbiorców, funkcjonujące przez cały rok, angażujące rozbudowaną partnerską sieć podmiotów gospodarczych, oferujących wzajemnie uzupełniające się usługi**. Jednocześnie podkreślono, że przy tworzeniu produk-

tów turystycznych Mazowsza należy oprzeć się przede wszystkim na **wykorzystaniu tożsamości i odmienności regionu, w tym jego zasobów ludzkich**, gdyż województwo mazowieckie nie jest obszarem o wyjątkowo atrakcyjnych warunkach terenowych i klimatycznych (pod tym względem zawsze atrakcyjniejsze będą tereny nadmorskie lub górskie). W związku z powyższym – w mazowieckich produktach powinny być oferowane m.in. takie atrakcje, jak: degustacja potraw regionalnych, zapoznanie uczestników z wytwarzaniem produktów tradycyjnych, ekologicznej żywności, kultywowaniem unikalnych zawodów, warsztaty rękodzieła ludowego, biesiady folklorystyczne z udziałem

tancerzy i kapeli ludowych, zaznajamianie turystów z opowieściami i legendami czy udział w jarmarkach.

Mając powyższe na uwadze, należy nadal rozwijać **wykreowane produkty turystyczne Mazowsza poprzez udoskonalanie istniejących ofert produktowych oraz tworzenie nowych – opartych o inne miejsca lub atrakcje produktu sieciowego**. Niezwykle ważne są także dalsze działania promocyjne i informacyjne, służące budowaniu ich marki. Należy się spodziewać, że w wyniku uaktywniania się nowych liderów, będą także tworzone, komercjalizowane i promowane nowe produkty, w tym np. zaproponowane w rozdziale 4.

3. Sieciowe produkty turystyczne jedną z szans rozwoju subregionów województwa mazowieckiego

3.1. Obszary o najniższym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego

Województwo mazowieckie charakteryzuje się dużym zróżnicowaniem poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego. Dominującą, pozytywną rolę w jego rozwoju odgrywa Warszawa z powiązaniem z nią otoczeniem funkcjonalnym (Obszar Metropolitalny Warszawy), natomiast pozostałe części regionu charakteryzują się kumulacją wielu negatywnych zjawisk. **Obszary o najniższym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego i o najniższym dostępie do dóbr i usług, stanowiące większość subregionów: siedleckiego, radomskiego, płockiego, ciechanowskiego i ostrołęckiego**, uznano w *Planie zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego* za obszary problemowe (Mapa 3.). Fragmenty Obszaru Metropolitalnego Warszawy zostały do nich zaliczone jedynie ze względu na słabą dostępność do niektórych usług lokalnych. Zdelimitowane w *Planie* obszary o wyżej wymienionych cechach znajdują się w obszarach strategicznej interwencji (OSI), wyznaczonych w *Strategii rozwoju województwa mazowieckiego do 2030 roku. Innowacyjne Mazowsze*.

Niekorzystnymi cechami wspólnymi obszarów problemowych: siedleckiego, radomskiego, płockiego, ciechanowskiego i ostrołęckiego, są cechy struktural-

ne ich gospodarek, a więc: niski poziom PKB na mieszkańca, wysoki odsetek zatrudnionych w rolnictwie, relatywnie niski poziom przedsiębiorczości w pozarolniczej działalności gospodarczej, niski poziom dochodów samorządów lokalnych z PIT i CIT, wysoka stopa bezrobocia i niski poziom przeciętnego wynagrodzenia brutto na mieszkańca. Obszary te charakteryzują się także występowaniem niekorzystnych zjawisk demograficznych, takich jak ujemny przyrost naturalny, któremu towarzyszy długotrwały i systematyczny odpływ ludności – szczególnie osób młodych, wykształconych i najbardziej przedsiębiorczych – z obszarów wiejskich. Ponadto, obszary te są niedoinwestowane pod względem infrastruktury społecznej i technicznej (niska jakość dróg, niski poziom wyposażenia gospodarstw domowych w sieć gazowniczą, kanalizacyjną i telekomunikacyjną).

Wyznaczone w *Planie zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego* obszary problemowe, na których występuje nadmierna kumulacja negatywnych zjawisk społeczno-gospodarczych i dysfunkcje rozwojowe, wymagają restrukturyzacji i rozwoju nowych funkcji, przy wsparciu instrumentów polityki regionalnej. Zgodnie z przyjętymi w *Planie* zasadami zagospodarowania przestrzennego, w stosunku do obszarów o najniższym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego i o najniższym

Mapa 3. Obszary problemowe województwa mazowieckiego

Źródło: Opracowanie MBPR na podstawie Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego

dostęp do dóbr i usług, powinny być prowadzone działania ukierunkowane na ożywienie gospodarcze, poprawę warunków życia mieszkańców, zahamowanie nadmiernej migracji ludzi wykształconych i przedsiębiorczych, podniesienie mobilności mieszkańców oraz zmniejszenie poziomu bezrobocia. Ma się to odbywać głównie przez wykorzystanie szans i możliwości tkwiących w zasobach i walorach zagospodarowania przestrzennego, w tym przez wy-

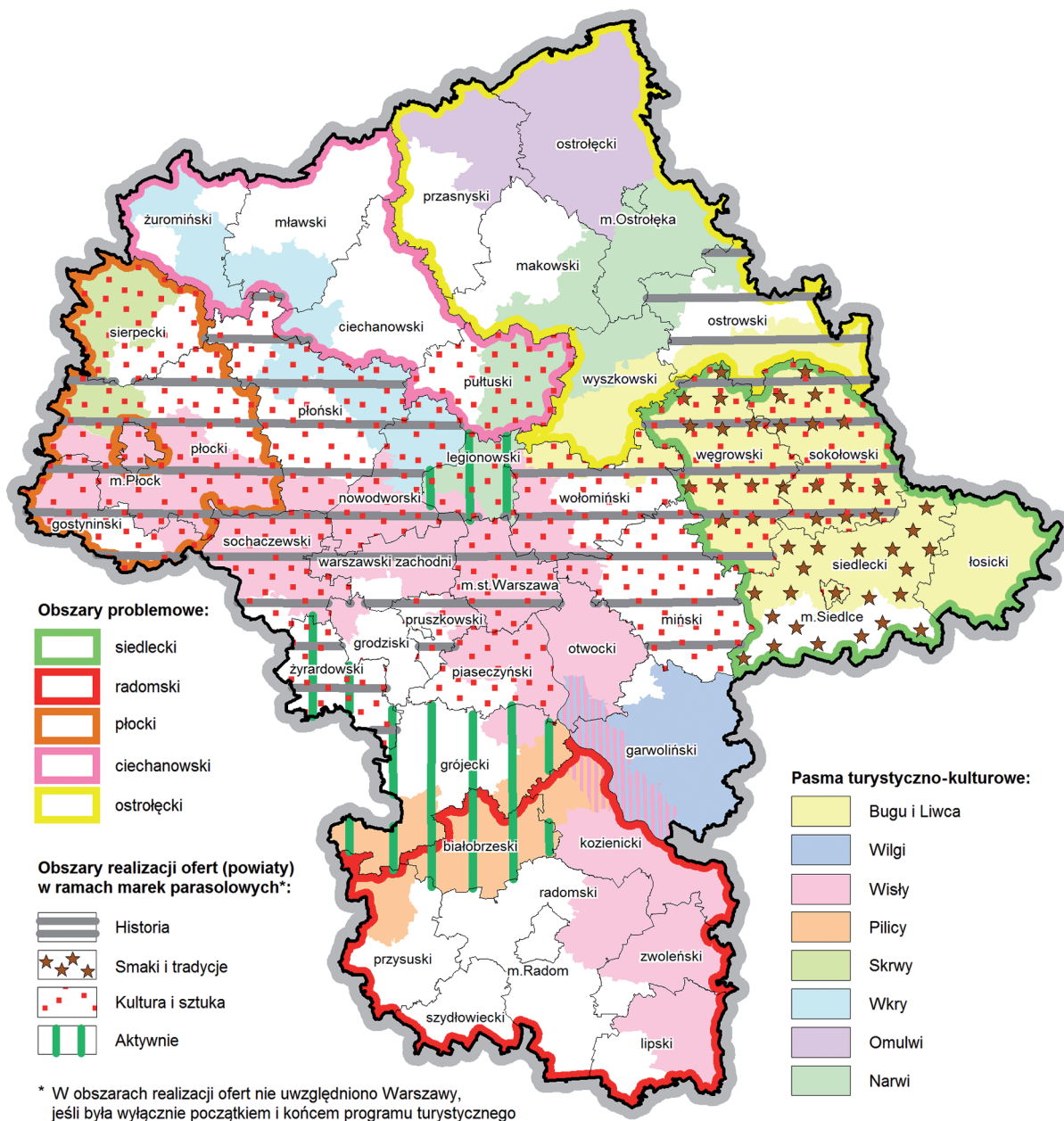
korzystanie wartości kulturowych i środowiska przyrodniczego do rozwoju turystyki. W odniesieniu do wymienionych obszarów problemowych proponuje się także ożywienie terenów wiejskich przez rozwijanie przedsiębiorczości w pozarolniczych działach gospodarki, co może być realizowane m.in. przez rozwój agroturystyki. Działania na rzecz rozwoju turystyki powinny w szczególności wykorzystywać potencjał pasm przyrodniczo-kulturowych.

3.2. Wykorzystanie potencjału pasm turystyczno-kulturowych w istniejących ofertach produktowych

Kreowanie turystycznych pasm przyrodniczo-kulturowych to jedno z założeń *Wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami na lata 2006-2009* (kontynuowane w kolejnych edycjach tego dokumentu). Pasmowy układ ochrony i kształtowania dziedzictwa kulturowego Mazowsza opiera się zarówno na historycznych

szlakach drogowych i wodnych, jak i szlakach kolejowych. Układy pasmowe stwarzają możliwość tworzenia ponadlokalnych programów ochrony, promocji i wykorzystania turystycznego walorów przyrodniczych i kulturowych. W latach 2006-2008 dla najcenniejszych pasm rzecznych, wskazanych w programie, a także pasm kilku innych rzek regionu, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego opracowało koncepcje szlaków turystyczno-kulturowych. Koncepcje dotyczyły: Wisły, Bugu i Liwca, Narwi, Pilicy, Omulwi,

Mapa 4. Obszary realizacji ofert produktowych na sezon 2013/2014 według marek parasolowych

Źródło: Opracowanie MBPR na podstawie Katalogu Produktowego Mazowsze Lato-Zima 2013-14, Koncepcji szlaków turystyczno-kulturowych oraz Planu zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego

Skrwy, Wkry, Wilgi. Zasięg terytorialny opracowań, w wyniku analizy istniejącego zagospodarowania turystycznego, został powiększony w stosunku do pasm zdelimitowanych w wyżej wymienionym dokumencie,

a powiększone pasma nazwano turystyczno-kulturowymi. Większość z nich znajduje się w zasięgu obszarów o najniższym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego (Mapa 4.).

Mapa 5. Obszary realizacji ofert produktowych na sezon 2013/2014 według produktów turystycznych

* W obszarach realizacji ofert nie uwzględniono Warszawy, jeśli była wyłącznie początkiem i końcem programu turystycznego

Źródło: Opracowanie MBPR na podstawie Katalogu Produktowego Mazowsze Lato-Zima 2013-14 oraz Koncepcji szlaków turystyczno-kulturowych

Z badań przeprowadzonych w ramach kolejnego opracowania MBPR – *Analiza działalności gmin położonych w pasmach turystyczno-kulturowych województwa mazowieckiego na rzecz rozwoju turystyki* – wynika, że większość samorządów lokalnych wykazuje się dużą aktywnością w zakresie przystosowywania przestrzeni gmin do rozwoju funkcji turystycznej (m.in. renowacja zabytków, wyznaczanie szlaków, poprawa stanu infrastruktury turystycznej i paraturystycznej) oraz w zakresie promocji swoich walorów. Większość samorządów przystąpiła do lokalnych organizacji turystycznych, stowarzyszeń i lokalnych grup działania – inicjatorów tworzenia produktów turystycznych w regionie.

Analiza obszarów realizacji skomercjalizowanych ofert produktowych, w ramach wykreowanych sieciowych produktów turystycznych w województwie mazowieckim (Mapa 5.), wskazuje na dobre wykorzystanie potencjału pasm turystyczno-kulturowych: Wisły (lecz tylko w środkowej i zachodniej części regionu), Bugu i Liwca oraz Skrwy, natomiast bardzo niewielki lub całkowity brak wykorzystania walorów pozostałych pasm rzecznych. Najwięcej ofert obejmuje środkową część województwa – obszar metropolitalny Warszawy, subregion płocki i siedlecki. Ubogie pod tym względem są natomiast obszary wchodzące w skład subregionów: ciechanowskiego, radomskiego i ostrołęckiego.

Na bazie potencjału pasm rzecznych, drogowych i kolejowych – można tworzyć nowe sieciowe produkty turystyczne lub nowe oferty w ramach produktów istniejących. Tej problematyki dotyczą m.in. zapisy najnowszej edycji *Wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami na lata 2012-2015*. Kreowanie produktów turystycznych jest traktowane jako jedna z form interwencji, zmierzających do osiągnięcia społecznie akceptowanej poprawy stanu zachowania zasobów dziedzictwa kulturowego oraz wykorzystania ich na potrzeby rozwoju regionu.

3.3. Tworzenie produktów turystycznych w zapisach PZPWM i SRWM

Problematyka tworzenia produktów turystycznych, przy wykorzystaniu walorów pasm przyrodniczo-kulturowych, znajduje odzwierciedlenie w zapisach *Planu zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego oraz Strategii rozwoju województwa mazowieckiego do 2030 roku. Innowacyjne Mazowsze*. Zapisy *Planu* odnoszą się do przedmiotowej kwestii w ustaleniach trzech polityk przestrzennych:

- *Polityka wzrostu atrakcyjności turystycznej* adresowana jest do obszarów województwa preferowanych do rozwoju różnych form turystyki, które zostały zdelimitowane przy uwzględnieniu potencjałów pasm przyrodniczo-kulturowych; przedmiotowa polityka, obok działań przestrzennych, ustala także działania organizacyjne, w tym „kształtowanie rozpoznawalnej marki turystycznej województwa poprzez tworzenie wizerunkowych produktów turystycznych”;
- *Zintegrowana polityka opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego i dóbr kultury współczesnej* zawiera ustalenia dotyczące tworzenia produktów turystyki kulturowej na bazie kształtowanych pasm przyrodniczo-kulturowych, sieci miast historycznych, atrakcji krajobrazowo-architektonicznych oraz tradycji historycznych, w tym ludowych;
- *Polityka rozwoju i modernizacji obszarów wiejskich* dotyczy m.in. wykorzystania walorów krajobrazowych i kulturowych obszarów wiejskich do rozwoju turystyki, w tym agroturystyki, zawiera także ustalenia w zakresie promowania regionalnych produktów turystycznych.

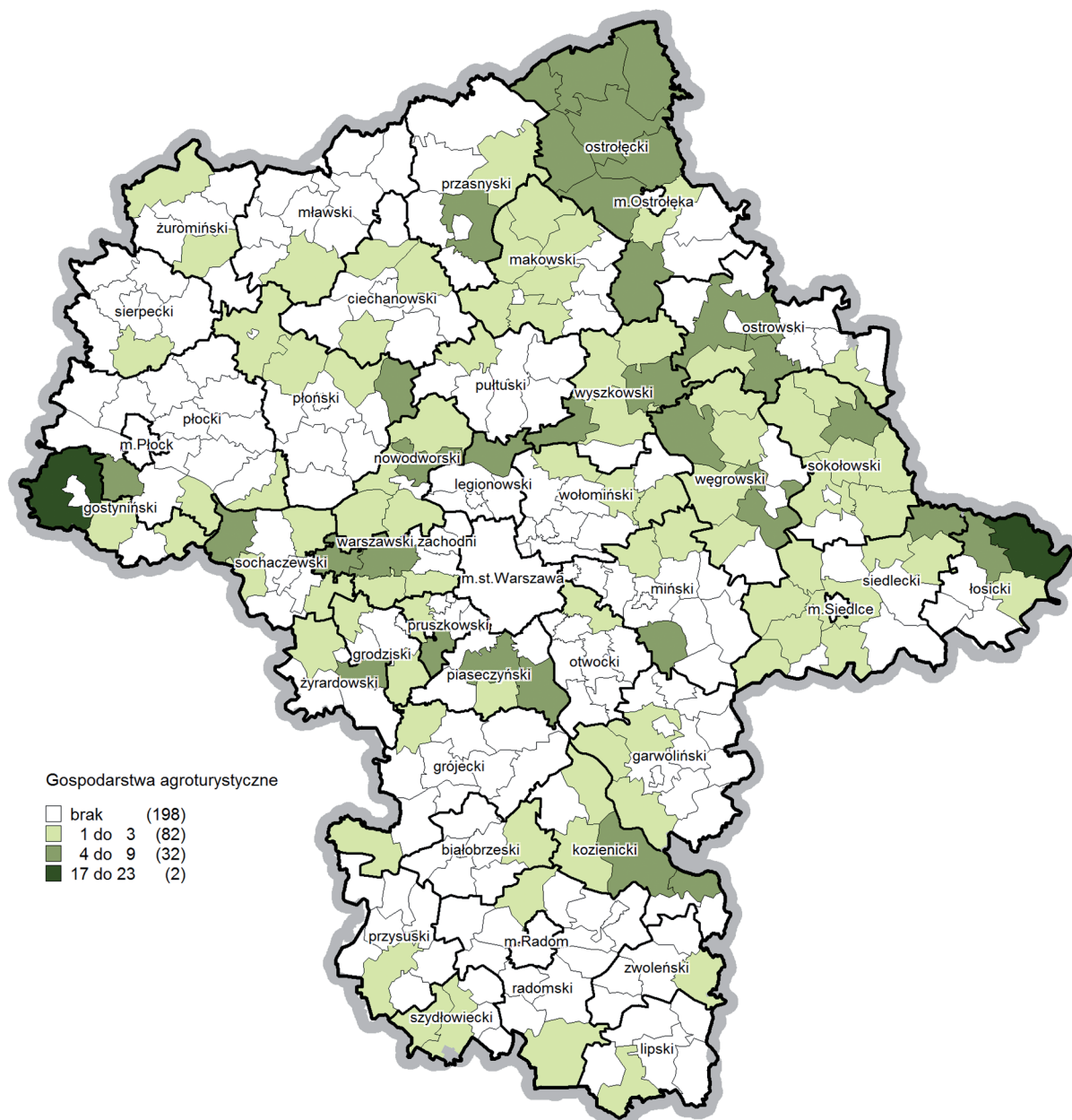
Wspieranie rozwoju turystyki kulturowej oraz tworzenie nowych produktów turystycznych jest również przedmiotem zapisów strategii rozwoju województwa (w obszarze działań dotyczących kultury i dziedzictwa). Kreowanie i promowanie produktów turystycznych ma służyć zwiększaniu wiedzy o regionie i podniesieniu jego atrakcyjności turystycznej.

3.4. Możliwości wykorzystania ofert gospodarstw agroturystycznych

W ramach tworzenia sieciowych produktów turystycznych w obszarach województwa o najniższym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego szczególnie istotne jest wykorzystanie ofert gospodarstw agroturystycznych, w których turyści mogą nie tylko skorzystać z noclegów i wyżywienia, ale również aktywnie wypocząć w bliskim kontakcie z naturą. Cechą tych obiektów jest powiązanie usług turystycznych z gospodarstwem rolnym, przy równoczesnym umożliwieniu uczestnictwa w życiu tego gospodarstwa. Oferta agroturystyczna – skierowana głównie do mieszkańców dużych miast – powinna wychodzić naprzeciw ich oczekiwaniom, spełniając co najmniej następujące warunki:

- lokalizacja na terenach o charakterze rolniczym;

Mapa 6. Gospodarstwa agroturystyczne w 2015 r.

Źródło: Opracowanie MBPR na podstawie www.modr.mazowsze.pl/agroturystyka-86 (stan na marzec 2015 r.)

- wykorzystanie budynków mieszkalnych i/lub gospodarskich, należących do gospodarstwa rolnego;
- stworzenie warunków do czynnego wypoczynku w otoczeniu przyrodniczym gospodarstwa, z wykorzystaniem prowadzonej w nim produkcji roślinnej i/lub zwierzęcej.

Charakter usług świadczonych przez tego typu gospodarstwa sprawia, że agroturystyka pełni szereg funkcji względem osób korzystających z wypoczynku w takim miejscu, w tym:

- wychowawczą – polegającą na kształtowaniu emocji i uczuć, dostarczaniu przeżyć, uwrażliwianiu na piękno, uczeniu tolerancji i szacunku dla ludzi; jest także okazją do sprawdzenia umiejętności adaptacji do nowych warunków i okoliczności;
- edukacyjną – umożliwiającą bezpośrednie poznanie rzeczy, obiektów, zjawisk, z którymi turysta nie miał wcześniej styczności, w tym edukacji kulturowej, która wynika z promowania wartości kulturowych i kultywowania dzie-

dzictwa przeszłości, popularyzacji oraz ochrony dóbr kultury (odpoczynek w gospodarstwie agroturystycznym jest okazją do poznania odmiennego stylu życia, poszerzenia własnego sposobu myślenia i wzbogacenia stosowanych kryteriów estetycznych);

- kształtowania świadomości ekologicznej – ta forma turystyki pozwala turystyce zwrócić pilniejszą uwagę na środowisko oraz jest szansą na harmonijny kontakt z przyrodą.

Oprócz korzyści dla turystów wypoczywających w gospodarstwach agroturystycznych – równie ważne są korzyści dla właścicieli tych obiektów oraz społeczności wiejskiej, w tym na płaszczyźnie społecznej: nawiązywanie nowych kontaktów, nobilitację mieszkańców wsi i wiejskiego stylu życia, wzrost świadomości regionalnej i przewartościowanie znaczenia dziedzictwa kulturowego, wzrost aktywności społecznej mieszkańców wsi, różnicowanie struktury społecznej, poprawa warunków i jakości życia. Nie bez znaczenia jest również wzmocnienie poczucia lokalnego patriotyzmu, wpływającego na wzrost zainteresowania mieszkańców miejscowymi zabytkami architektury, rzemiosłem, sztuką, tradycjami czy kuchnią regionalną. Agroturystyka dostarcza także pozytywnych zmian na płaszczyźnie gospodarczej: sprzyja aktywizacji i różnicowaniu działalności gospodarczej na ob-

szarach wiejskich, jest źródłem dodatkowego dochodu, umożliwia zagospodarowanie niewykorzystanych dotychczas zasobów, a w konsekwencji – przyczynia się do wzrostu konkurencyjności gmin wiejskich. Jest przejawem przedsiębiorczości ludności lokalnej, która może być także szansą na zwiększenie rentowności gospodarstw rolnych i rozwój gospodarczy obszarów wiejskich.

W województwie mazowieckim na początku roku 2015 działało 288 gospodarstw agroturystycznych, a większość z nich zlokalizowana była w północno-wschodniej i wschodniej części regionu (Mapa 6.). Najwięcej, bo aż 37, tego typu obiektów funkcjonowało w powiecie ostrołęckim. Na tle województwa wyróżniały się także powiaty: gostyniński (26 gospodarstw, w tym 23 w gminie Gostynin) oraz łosicki (21 gospodarstw, w tym 17 w gminie Sarnaki). **Ze względu na położenie większości gospodarstw agroturystycznych w pasmach turystyczno-kulturowych** (omówionych w podrozdziale 3.2.), **istnieją szerokie możliwości uwzględniania ich ofert w istniejących i nowych produktach turystycznych. Takie działania powinny korzystnie wpływać na zwiększenie atrakcyjności produktów turystycznych, jednocześnie przyczyniając się do ożywienia i modernizacji terenów wiejskich – co jest szczególnie istotne w obszarach problemowych Mazowsza.**

4. Koncepcje sieciowych produktów turystycznych

4.1. Subregion siedlecki

Główne walory turystyczne subregionu siedleckiego związane są z dolinami rzek: Bug i Liwiec. Walory te zostały dokładnie przeanalizowane m.in. w *Strategii rozwoju turystyki województwa mazowieckiego na lata 2007-2013* i dokumentach programowych MROT (omówionych w podrozdziale 2.2.), w opracowaniach analityczno-studialnych Oddziału Terenowego w Siedlcach Mazowieckiego Biura Planowania Regionalnego, a także w opracowaniach wykonanych przez różnych interesariuszy rynku turystycznego, przede wszystkim w *Programie rozwoju produktu turystycznego i kreacji marki obszaru gmin dorzecza nadbużańskiego – Nadbużańskiej Lokalnej Organizacji Turystycznej*.

Jednym z opracowań MBPR, dotyczących przedmiotowego obszaru, jest *Koncepcja szlaków turystyczno-kulturowych. Pasma Bugu i Liwca*, która zawiera szczegółową analizę atrakcji przyrodniczych i kulturowych oraz zagospodarowania turystycznego 45 gmin położonych w dolinach obu rzek, wskazuje też możliwości ich wykorzystania do rozwoju turystyki w przedmiotowym obszarze. W kolejnym opracowaniu dotyczącym powyższej problematyki – *Analiza działalności gmin położonych w pasmach turystyczno-kulturowych województwa mazowieckiego na rzecz rozwoju turystyki*, wykazano, że w pasmie Bugu i Liwca największą aktywność w tych działaniach wykazują miasta: Siedlce i Węgrów. Predyspozycje wyżej wymienionych miast do pełnienia roli ponadlokalnych ośrodków obsługi

ruchu turystycznego we wschodniej części województwa mazowieckiego zostały podkreślone w *Planie zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego* (zapisy *Polityki wzrostu atrakcyjności turystycznej województwa*).

Atrakcyjność turystyczna Siedlec i Węgrowa oraz wielu innych miejscowości subregionu siedleckiego, szczególnie jego północnej części, została wykorzystana w kreowaniu produktów sieciowych województwa mazowieckiego, opisanych w podrozdziale 2.2. i załączniku do opracowania. W oparciu o atrakcje Węgrowa i innych miejscowości powiatu węgrowskiego zostały wypracowane komercyjne oferty turystyczne w ramach pięciu produktów (Mapa 5. w podrozdziale 3.2.): *Szlak Książąt Mazowieckich, Wielki Gościńiec Litewski, Szlak folkloru i smaków Mazowsza, Legendy i Baśnie Mazowsza, Mazowsze na filmowo* (powyższe oferty, z wyjątkiem pierwszej, wykorzystują także atrakcje powiatu sokołowskiego). Duże znaczenie dla dalszego rozwoju wyżej wymienionych produktów może mieć realizacja dużego projektu inwestycyjnego *Dolina Bugu i Liwca perłą turystyczną Mazowsza* (zgłoszonego przez powiaty: węgrowski i wołomiński w 2012 r., w trakcie aktualizacji strategii rozwoju województwa), mającego na celu uzupełnienie zagospodarowania turystycznego i utworzenie szeregu nowych atrakcji w przedmiotowym obszarze. Ze względu na prowadzoną w ramach tego projektu rozbudowę infrastruktury na potrzeby turystyki kajakowej, istnieje także możliwość stworzenia **nowej oryginalnej oferty w ramach już wykreowanego regionalnego produktu turystycznego *Kajakowe Szlaki Mazowsza*** (skomercjalizowane pod patronatem MROT oferty produktowe dotyczą jedynie rzeki Pilicy w subregionie radomskim). Nowa oferta, bazująca na organizowanych na Liwcu spływach kajakowych, wykorzystywałaby także walory sąsiadujących z rzeką, cennych przyrodniczo i kulturowo, terenów powiatów: węgrowskiego, wołomińskiego i wyszkowskiego – przede wszystkim zlokalizowane tam zamki, pałace i dwory, będące jednymi z najważniejszych atrakcji architektonicznych przedmiotowego obszaru.

Walory turystyczne miasta Siedlce zostały wykorzystane w ofertach utworzonych w ramach trzech produktów sieciowych: *Szlak folkloru i smaków Mazowsza, Śladami Nadbużańskich Tajemnic i Mazowsze na filmowo*, a walory powiatu siedleckiego – jedynie w ofercie pierwszego z wyżej wymienionych. W związku z niewielkim wykorzystaniem atrakcji południowej części subregionu, w tym szczególnie powiatu łosickiego (nie jest uwzględniony w żadnej z istniejących ofert), w niniejszym opracowaniu przedstawiono **koncepty trzech nowych produktów turystycznych:**

ornitologicznego, militarnego i jeździeckiego, które mogą wpłynąć na podniesienie atrakcyjności tej części województwa mazowieckiego i umocnienie znaczenia miasta Siedlce jako ponadlokalnego ośrodka obsługi ruchu turystycznego. W każdym z proponowanych produktów wykorzystane są atrakcje Siedlec, ponadto pierwszy z nich bazuje na walorach powiatu siedleckiego, drugi – siedleckiego, łosickiego i sokołowskiego, a trzeci – całego subregionu. Ze względu na istniejące powiązania geograficzne i kulturowe z sąsiednimi regionami: podlaskim i lubelskim, zaproponowano także włączenie do ofert wybranych atrakcji z ich terenów.

4.1.1. *Kajakiem wśród zamków, pałaców i dworów nad Liwcem*

Kajakiem wśród zamków, pałaców i dworów nad Liwcem – to oferta w ramach istniejącego produktu sieciowego *Kajakowe Szlaki Mazowsza*, który – zgodnie z opracowaniami programowymi MROT, omówionymi w podrozdziale 2.2. – opiera się na wykorzystaniu **atrakcyjności wielu rzek w obszarze województwa mazowieckiego do uprawiania turystyki wodnej w formie spływów kajakowych**. Wyjątkowo **predysponowany jest do tego Liwiec – jedna z najpiękniejszych rzek subregionu siedleckiego, która zachowała swój naturalny charakter** i nie została uregulowana, z wyjątkiem niewielkich odcinków w biegu górnym i środkowym. Brzegi Liwca od czasów prehistorycznych były atrakcyjne dla osadnictwa, w tym dla lokalizacji **średniowiecznych zamków, służących obronie granicy polsko-ruskiej, przebiegającej po rzece, a w czasach późniejszych – pałaców i dworów** należących do możnych rodów arystokratycznych i drobnej szlachty. Nad rzeką zlokalizowane są także pensjonaty i wille wypoczynkowe m.in. artystów, którzy upodabali sobie te tereny, szczególnie w okresie międzywojennym. Wymienione obiekty, w znacznej części widoczne z rzeki, znacząco podnoszą jej atrakcyjność turystyczną.

Liwiec jest największym lewobrzeżnym dopływem Bugu, o długości ponad 140 km. Swój początek bierze w gminie Zbuczyn (powiat siedlecki), a uchodzi do Bugu w miejscowości Kamieńczyk (w gminie Wyszków). Najkorzystniejsze warunki dla turystyki kajakowej występują od jego odcinka środkowego (na pograniczu gmin: Liw i Grębków) do ujścia i właśnie ten ok. 80-kilometrowy fragment rzeki może być wykorzystany do zbudowania atrakcyjnej oferty *Kajakiem wśród zamków, pałaców i dworów nad Liwcem*. Rzeka jest bardzo urokliwa z powodu licznych meandrów, śródrzecznych płycizn, wysp, starorzeczy, piaszczy-

stych plaż oraz urozmaiconych brzegów (od płaskich, podmokłych mielizn – po wysokie podmyte brzegi łąk i pastwisk). Powolnie płynąca, wijąca się wśród malowniczych łąk i łagodnych wzgórz morenowych, tworzy miejscami ciasne zakręty, których swobodne pokonanie kajakiem wymaga sprawności i umiejętności manewrowania, a przede wszystkim – dostarcza niezapomnianych wrażeń i emocji. Dużym wyzwaniem jest pokonywanie wystających z wody korzeni oraz powalonych pni drzew. Uczestnicy spływów mogą podziwiać szeroką dolinę rzeki, w całości objętą ochroną prawną w formie obszaru Natura 2000 (obejmującego tereny specjalnej ochrony siedlisk oraz specjalnej ochrony ptaków), a w środkowej części – także w formie Siedlecko-Węgrowskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu. Odcinek dolnego Liwca przepływa przez historyczną Puszcę Kamieniecką (nazywaną też Lasami Łochowskimi) i sąsiaduje z Nadbużańskim Parkiem Krajobrazowym, obejmującym większość tego kompleksu leśnego. Ustanowione w Parku rezerwy, użytki ekologiczne i pomniki przyrody są udostępnione do zwiedzania po wyznaczonych ścieżkach dydaktycznych i szlakach turystycznych, z których część ma początek w miejscowościach nad Liwcem. W pagórkowatym krajobrazie doliny rzecznej dominują użytki zielone, tworzące mozaikę z lasami łęgowymi, olsami oraz zaroślami wierzbowymi. Miłośnicy przyrody będą mogli tu zobaczyć wiele gatunków ptaków wodno-błotnych (o których mowa w koncepcji produktu turystycznego *Nie tylko bociany* w podrozdziale 4.1.2.). Piękno krajobrazu można podziwiać między innymi z punktów widokowych w sąsiedztwie rzeki – wysokich skarp brzegowych, wzgórz morenowych i grodzisk, z których rozciąga się widok na meandrującą Liwiec i okolice. Najbardziej godnymi odwiedzenia są punkty widokowe w miejscowościach: Grodzisk (gmina Grębków) – pozostałości obwałowania wczesnośredniowiecznego grodu obronnego oraz Jarnice (gmina Liw) – wzniesienie morenowe „Sowia Góra”, na którym w czasach prasłowiańskich odprawiane były pogańskie obrzędy (jeszcze do lat 70. XX w. istniał tu kamienny krąg kultowy).

Wyżej wymieniony Grodzisk jest pierwszym i jednocześnie najstarszym, na trasie proponowanego spływu kajakowego, miejscem lokalizacji warowni z przełomu X i XI w., o wielkości ok. 5 ha (porównywalnej do Wawelu). Do XIII w. była ona pierwotnym Liwem, czyli ośrodkiem lokalizacji administracyjnych i kościelnych władz terenów nadliwieckich. Dobrze zachowały się tu zewnętrzne wały obronne, których wysokość od strony rzeki przekracza 10 m, a także fragmenty dawnej fosy, do której można wpłynąć kajakami. Po

upadku grodu w Grodzisku, nowy ośrodek władzy zlokalizowano w odległej o kilka kilometrów miejscowości Liw. Najcenniejszym zachowanym zabytkiem tego byłego miasta jest fragment gotyckiego zamku książąt mazowieckich z początku XV w. (Zdjęcie 1.), z którego zachowała się wieża bramna, piwnice i część murów obronnych. Twierdza została wybudowana na otoczonym bagnami cyplu w zakolu rzeki i ze względu na warunki terenowe była jednym z najmniejszych zamków na Mazowszu. Pozostałości budowli zostały uratowane przed planowaną przez Niemców, w okresie II wojny światowej, rozbiórką – po przekonaniu okupantów o jej krzyżackim pochodzeniu. W zachowanych częściach zamku oraz barokowym budynku dawnej kancelarii starostwa liwskiego, wzniesionym na miejscu gotyckiego tzw. domu mniejszego, funkcjonuje obecnie Muzeum Zbrojownia. W holu muzeum wisi portret damy w żółtej sukni – żony kasztelana liwskiego, niesłusznie oskarżonej o zdradę i ściętej na kamieniu znajdującym się na dziedzińcu zamkowym, której widmo – Żółta Dama – pojawia się o północy. Zamek jest siedzibą Bractwa Rycerskiego Ziemi Mazowieckiej i Podlaskiej, które w sierpniu organizuje Ogólnopolski Turniej Rycerski „O pierścień Księżnej Anny” (ostatniej właścicielki Liwu z dynastii Piastów władających Mazowszem). W okresie letnim odbywają się tu także inne imprezy plenerowe, m.in. coroczny festyn archeologiczny, Międzynarodowy Turniej Smaków, Międzynarodowy Złot Motocyklowy GRYF PARTY. Przy zamku znajduje się miejsce umożliwiające bezpieczne opuszczenie kajaków i odpoczynek. W pobliskiej karczynie można zjeść regionalny posiłek.

Trasa spływu kajakowego przebiega w sąsiedztwie Starejwi w gminie Liw, w której znajduje się zabytkowy zespół pałacowo-parkowy. Pałac, należący pierwotnie do rodu Radziwiłłów, przebudowany w XIX w. w stylu neogotyku angielskiego, obecnie jest siedzibą ośrodka szkoleniowego Narodowego Banku Polskiego (istnieje możliwość udostępnienia obiektu turystom). Na terenie krajobrazowo-leśnego parku angielskiego znajdują się m.in. dwa stawy oraz infrastruktura rekreacyjno-sportowa. Wartym obejrzenia jest także, położony nad Liwcem w sąsiednim Paplinie (gmina Korytnica), barokowy dwór modrzewiowy z połowy XVIII wieku (własność prywatna), pięknie usytuowany w starym parku krajobrazowym.

W dolnym odcinku rzeki kajakarze będą przepływać przez Łochów, w którym można zwiedzić odrestaurowany neorenesansowy pałac z XIX w., należący w przeszłości do kilku rodów arystokratycznych, m.in. Zamojskich. Obecnie na terenie zespołu pałacowo-parkowego mieści się hotel z pokojami

Zdjęcie 1. Pozostałości zamku książąt mazowieckich w Liwie

Źródło: Fot. Maciej Gurbata

o różnym standardzie (w pałacu, oficynie i wozowni), centrum konferencyjno-wypoczynkowe oraz restauracja. 14-hektarowy teren z dwoma stawami i infrastrukturą sportowo-rekreacyjną, na którym odbywają się m.in. turnieje rycerskie, biesiady staropolskie oraz imprezy sportowe i kulturalne, przylega bezpośrednio do Liwca. W sąsiedztwie Łochowa warto obejrzeć pozostałości dwóch obiektów obronnych. We wsi Barchów, w przysiółku Okopy na wysokim brzegu zakola rzeki – miejscu lokalizacji grodziska wczesnośredniowiecznego – znajduje się kolisty nasyp ziemny o powierzchni ok. 0,5 ha, pod którym widoczny jest częściowy zarys fosy, a w położonym po drugiej stronie rzeki Zawiszynie w gminie Jadów – wzgórze otoczone wypełnioną wodą fosą, na którym zlokalizowana była XVI-wieczna rezydencja obronna (obecnie stoi tu kapliczka, ufundowana w celu odstraszenia zjawy pojawiającej się na ruinach dawnego dworu). W sąsiedztwie fortyfikacji znajduje się XIX-wieczny budynek folwarczny – zamieszkały do dzisiaj ośmiorak.

Ostatnie kilkanaście kilometrów rzeki przebiega przez szereg miejscowości o charakterze letniskowym – od Barchowa w gminie Łochów i Urli w gminie Jadów aż do Kamieńczyka w gminie Wyszków, w którym Liwiec wpływa do Bugu. Zlokalizowane są

tam kompleksy budownictwa letniskowego, wśród których znajdują się zabytkowe wille, dworki i pensjonaty, a także ośrodki wypoczynkowe i kolonijne oraz kempingi. Na terenie gminy Łochów warto obejrzeć m.in. pałacyk Ignacego Paderewskiego z początków XX w. w Julinie (obecnie dom dziecka) oraz usytuowany w zabytkowym parku klasycystyczny drewniany dwór z XVIII w. w Pogorzelcu (własność prywatna). Przed zakończeniem swojego biegu Liwiec przepływa przez miejscowość Loretto (gmina Wyszków), w której wśród starych drzew Puszczy Kamienieckiej usytuowany jest zespół klasztorny Zgromadzenia Sióstr Matki Bożej Loretańskiej. Obok kaplicy z początku XX w., będącej Sanktuarium Matki Bożej Loretańskiej, mieści się klasztor sióstr loretańek, dom opieki, domy rekolekcyjne, wypoczynkowe i kolonijne. We wrześniu, w Święto Narodzenia Matki Boskiej, organizowany jest tu odpust, na który przybywają wielotysięczne pielgrzymki wiernych. Dojście do Sanktuarium, znad wyjątkowo malowniczego w tym miejscu Liwca, prowadzi leśną Drogą Krzyżową, zlokalizowaną na terenie zespołu klasztornego.

Spływ kajakowy kończy się w Kamieńczyku (Zdjęcie 2.) – dawnej rezydencji myśliwskiej książąt mazowieckich, nazywanej Kamieńcem Mazowieckim. Most

Zdjęcie 2. Liwiec w Kamieńczyku – końcówka spływu kajakowego

Źródło: Fot. Urszula Gadomska

na Liwcu to wspaniały punkt widokowy na ujście rzeki do Bugu, będące miejscem lokalizacji średniowiecznego zamku, po którym niestety nie zostały żadne ślady. O dawnej świetności miejscowości świadczy dobrze zachowany układ urbanistyczny. Na rynku znajduje się pomnik flisaka, upamiętniający spławianie drewna z Puszczy Kamienieckiej do Morza Bałtyckiego, którym przez wieki zajmowała się tutejsza ludność. Kamieńczyk to żywy skansen drewnianej zabudowy regionalnej, w której zlokalizowanych jest wiele lokalnych galerii oraz Muzeum Etnograficzno-Historyczne, w którym można obejrzeć m.in. eksponaty związane z flisactwem.

Dodatkowymi, oprócz wyżej omówionych, elementami podnoszącymi atrakcyjność turystyczną Liwca są zlokalizowane w sąsiedztwie rzeki inne obiekty zabytkowe, przede wszystkim sakralne, a także kompleksy terenów sportowo-rekreacyjnych. Największa koncentracja tego typu atrakcji występuje w Węgrowie. Główne zabytki miasta, usytuowane przy Rynku Mariackim i w jego bezpośrednim sąsiedztwie, to obiekty barokowe: Bazylika Mniejsza p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, w za-

krystii której znajduje się słynne XVI-wieczne zwierciadło Mistrza Twardowskiego – alchemika i maga króla Zygmunta Augusta, zajazd zwany Domem Gdańskim oraz Zespół Poreformacki i Kolegium Księży Komunistów. Dla turystów odwiedzających miasto, w tym kajakarzy płynących Liwcem, interesujący może być kompleks terenów sportowo-rekreacyjnych na granicy Węgrowa i wsi Krypy (gmina Liw), w którym zlokalizowany jest m.in. zalew oraz trzy stawy rybne w starorzeczu Liwca. Na zbiornikach wodnych przygotowano stanowiska wędkarskie i pomosty, a w otaczającym je obszarze – ścieżki rowerowe, place zabaw, boiska oraz miejsca piknikowe. W planowanej ofercie turystycznej wykorzystana będzie baza noclegowa i gastronomiczna Węgrowa, zlokalizowana w sąsiedztwie wyżej opisanego kompleksu.

W dolinie Liwca oraz sąsiadującym z nią Nadbużańskim Parku Krajobrazowym i jego otulinie funkcjonuje wiele gospodarstw agroturystycznych, które – oprócz noclegów i kuchni regionalnej – oferują m.in. naukę jazdy konnej, rozrywki sportowe i warsztaty rękodzielnicze. Przykładowo, w gospodarstwie „Agroturystyka u Sławka” w Zambrzyńcu (gmina Łochów) funkcjonuje

galeria rękodzieła ludowego „Nasza Stodoła”, w której, oprócz obejrzenia eksponatów, można wziąć udział w prowadzonych przez lokalnych artystów warsztatach: tkackich, rzeźbiarskich, ceramicznych i innych.

Proponowana oferta *Kajakiem wśród zamków, pałaców i dworów nad Liwcem* będzie bazowała na istniejącej i planowanej infrastrukturze turystycznej na potrzeby turystyki wodnej w dolinie tej rzeki – wypożyczalniach sprzętu wodnego oraz przystaniach kajakowych w nadliwieckich miejscowościach powiatu węgrowskiego: Wyszków, Liw, Węgrów, Starawieś, Kalinowiec, Łochów i Kaliska; powiatu wołomińskiego: Borzymy i Strachów, a także powiatu wyszkowskiego: Loretto i Kamieńczyk (według projektu *Dolina Bugu i Liwca perłą turystyczną Mazowsza*, o którym mowa we wstępie Rozdziału 4.1. oraz poniżej).

W tworzenie przedmiotowej oferty będą zaangażowane przede wszystkim:

- starostwa powiatowe: w Węgrowie i w Wołominie, będące pomysłodawcami i koordynatorami projektu *Dolina Bugu i Liwca perłą turystyczną Mazowsza*, który polega na realizacji szeregu kluczowych inwestycji – głównie w zakresie infrastruktury turystycznej i paraturystycznej, a także działań promocyjnych mających na celu pobudzenie ruchu turystycznego w bezpośrednim sąsiedztwie rzek: Bug i Liwiec;
- Oddział Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego w Węgrowie – organizator imprez turystyczno-krajoznawczych, świadczący usługi przewodnickie i inne, potencjalny współorganizator wykładów o tematyce historycznej;
- Muzeum Zbrojownia na Zamku w Liwie, które prowadzi działalność wystawienniczą, kulturalną i naukową, organizuje imprezy masowe, w tym turnieje rycerskie i festyny archeologiczne;
- pałac w Łochowie – organizator spływów kajakowych, przepraw survivalowych i innych imprez sportowych, turniejów rycerskich, obchodów Nocy Świętojańskiej, biesiad staropolskich, warsztatów rękodzielniczych oraz plenerów malarskich;
- gospodarstwa agroturystyczne w dolinie Liwca, oferujące m.in. wycieczki rowerowe, konne, nordic walking, spływy kajakowe, możliwość wędkowania oraz różnego rodzaju warsztaty rękodzielnicze.

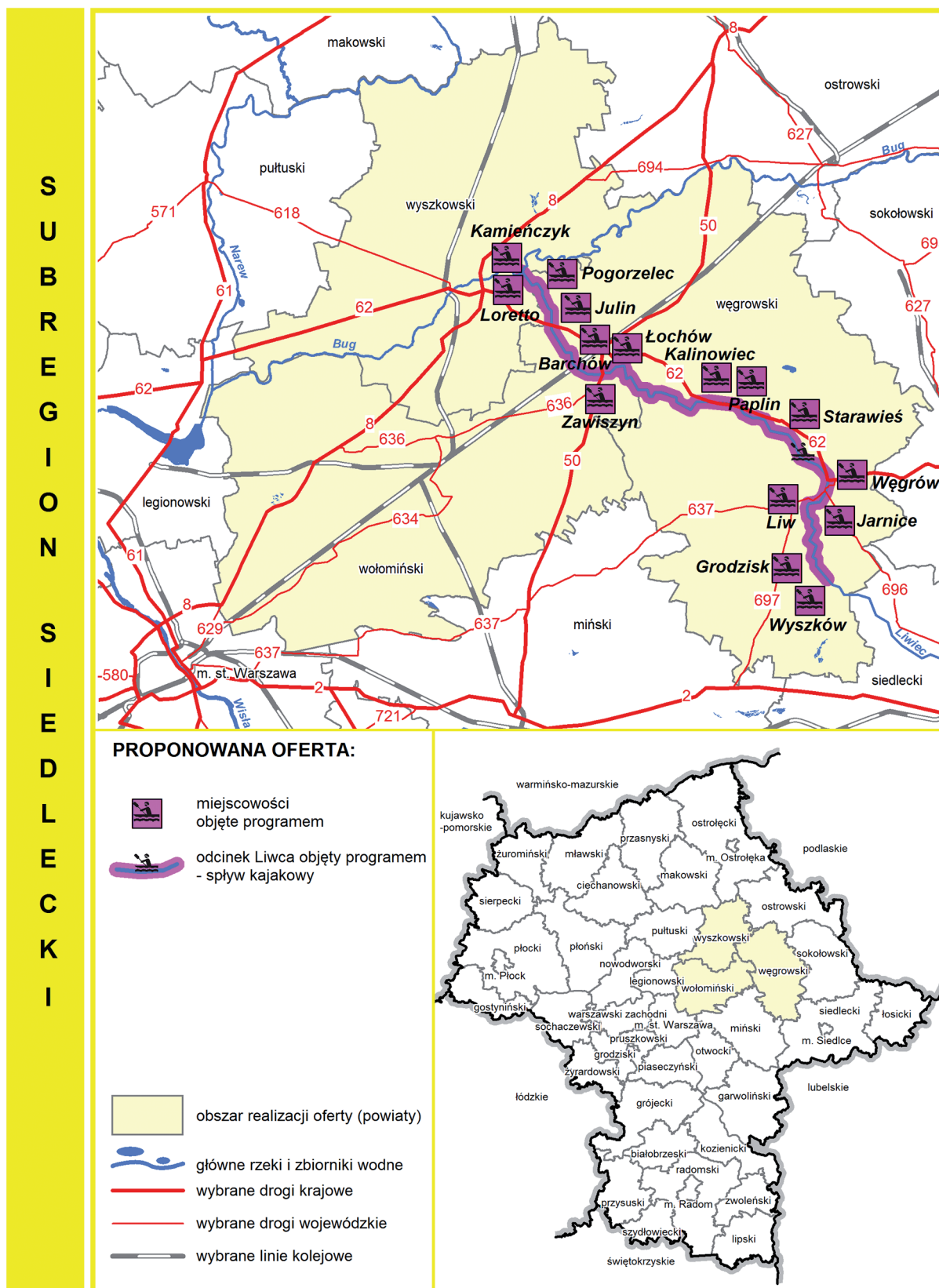
Produkt adresowany jest do osób aktywnych, podejmujących się trudnych wyzwań, jednocześnie zainteresowanych przyrodą i historią. Uczestnikami

spływu kajakowego powinny być osoby w dobrej kondycji fizycznej, przygotowane do korzystania z kajaka, znające zasady bezpiecznego poruszania się po wodzie oraz pokonywania przeszkód.

Proponowana oferta produktowa (Mapa 7.):

- Obszar realizacji oferty – główne punkty programu:
  - Wyszków (gmina Liw) – szkolenie w zakresie obsługi kajaka, zasad bezpieczeństwa i technik samoratownictwa; rozpoczęcie I etapu spływu;
  - Grodzisk (gmina Grębków) – grodzisko wczesnośredniowieczne: wały obronne i pozostałości fosy, punkt widokowy na Liwiec;
  - Jarnice (gmina Liw) – „Sowia Góra”: punkt widokowy na Liwiec oraz Liw;
  - Liw – zamek: Muzeum Zbrojownia, wykład o historii osadnictwa nad Liwcem i prezentacja wydawnictw naukowych Muzeum, w czerwcu uczestnictwo w festynie archeologicznej, a w sierpniu – w turnieju rycerskim „O pierścień Księżnej Anny” lub w Międzynarodowym Turnieju Smaków; karczma „Przy zamku”: posesieł regionalny;
  - Węgrów – zakończenie I etapu spływu (ok. 20 km); kompleks rekreacyjno-sportowy nad zalewem: wędkowanie, kolacja przy ognisku; Rynek Mariacki – zabytkowe obiekty sakralne i Dom Gdański; nocleg w bazie hotelowej miasta; rozpoczęcie II etapu spływu;
  - Starawieś (gmina Liw) – zespół pałacowo-parkowy;
  - Paplin (gmina Korytnica) – zespół dworsko-parkowy;
  - Kalinowiec (gmina Łochów) – zakończenie II etapu spływu (ok. 22 km); przejazd do jednego z okolicznych gospodarstw agroturystycznych (w Starejwsu, Borzychach lub Zambrzyńcu): wycieczka rowerowa ścieżką przyrodniczą „Jeziorka Kałęczyńskie” w Nadbużańskim Parku Krajobrazowym (prezentującą florę i faunę pozostałości jezior polodowcowych), kolacja przy ognisku, nocleg; rozpoczęcie III etapu spływu;
  - Łochów – zakończenie III etapu spływu (ok. 19 km); zespół pałacowo-parkowy: biesiada staropolska z tańcami w wiacie nad rzeką, w czerwcu udział w obchodach Nocy Świętojańskiej, nocleg; rozpoczęcie IV etapu spływu;
  - Barchów (gmina Łochów) – grodzisko wczesnośredniowieczne: wały, zarys fosy;
  - Zawiszyn (gmina Jadów) – założenie obronno-rezydencjonalne: otoczone fosą miejsce lo-

Mapa 7. Kajakiem wśród zamków, pałaców i dworów nad Liwcem

Źródło: Opracowanie własne MBPR

kalizacji dawnego dworu, kapliczka, budynek folwarczny;

- Julin (gmina Łochów) – pałacyk Ignacego Paderewskiego;
  - Pogorzelec (gmina Łochów) – zespół dworsko-parkowy;
  - Loretto (gmina Wyszaków) – zespół klasztorny sióstr loretańek: leśna Droga Krzyżowa, Sanktuarium Matki Boskiej Loretańskiej, we wrześniu możliwość wzięcia udziału w odpuszczeniu;
  - Kamieńczyk (gmina Wyszaków) – zakończenie ostatniego, IV etapu spływu (ok. 18 km); punkt widokowy na moście: widok na ujście Liwca do Bugu oraz miejsce lokalizacji średniowiecznego zamku myśliwskiego; Rynek: pomnik flisaka, drewniana zabudowa regionalna, Muzeum Etnograficzno-Historyczne: wykład na temat historii Kamieńczyka i flisactwa.
- Czas trwania oferty: 4 dni
  - Elementy innowacyjne oferty: elementy edukacyjne (szkolenia, wykłady, prezentacja wydawnictw naukowych, udział w inscenizacjach historycznych).

4.1.2. Nie tylko bociany

Nie tylko bociany to propozycja nowego produktu sieciowego, którego podstawową atrakcją są miejsca występowania rzadkich gatunków ptaków, czyli doliny rzek: Bug i Liwiec, objęte ochroną prawną w formie obszarów Natura 2000 – specjalnej ochrony ptaków. W dolinach tych rzek wyznaczono także specjalne obszary ochrony siedlisk. Bug to jedna z ostatnich dużych rzek Europy o tak dużym stopniu naturalności, zarówno koryta rzeki, jak i jej doliny z pięknymi krajobrazami (Zdjęcie 3.), chronionymi poprzez ustanowienie Nadbużańskiego Parku Krajobrazowego i Parku Krajobrazowego Podlaski Przełom Bugu, a także Nadbużańskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu. Tereny nadbużańskie są ostoją rzadkich gatunków ptaków błotnych i wodnych: orlik krzykliwy, puchacz, błotniak łąkowy, bocian czarny, sieweczka obrożna, rybitwa zwyczajna, rybitwa białoczelna, bączek i zimorodek. Niezwykłym pięknem zachwyca również dolina Liwca (w znacznej części położona w granicach Siedlecko-Węgrowskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu), która jest jedną z najważniejszych we wschodniej Polsce ostoi lęgowych ptaków

Zdjęcie 3. Starorzecze Bugu

Źródło: Fot. Urszula Gadomska

Zdjęcie 4. Gniazdo bociana białego w obszarze nadbużańskim

Źródło: Fot. Urszula Gadomska

wodno-błotnych. Można tam zobaczyć m.in. rycyka, cyrankę, kulika wielkiego, rybitwę białowąsą, rybitwę czarną, siewkę złotą, bociana białego i czarnego oraz żurawia. Tereny realizacji proponowanego produktu turystycznego to obszar, który w szczególności upodobały sobie bociany – na terenie samego powiatu siedleckiego w 2013 roku naliczono 461 bocianich par, z czego 408 doczekało potomstwa. Bocian to jeden z symboli polskiej przyrody i zwiastunów wiosny (Zdjęcie 4.).

Unikatowe znaczenie dla miłośników ptaków mają Stawy Siedleckie – faunistyczny rezerwat przyrody na terenie gminy Siedlce, położony w 2 obszarach Natura 2000 (specjalnej ochrony ptaków – Dolina Liwca oraz specjalnej ochrony siedlisk – Ostoja Nadliwiecka). Ptaki występujące w rezerwacie to m.in.: śmieszka, wąsatka, zimorodek, remiz, perkoz dwuczuby, łyska, czapla siwa, gęś gęgawa, błotniak łąkowy, bąk, łabędź niemy czy krzyżówka. W subregionie siedleckim istnieją jeszcze cztery inne rezerwaty faunistyczne:

- Stawy Broszkowskie (gmina Kotuń) – występuje tu ok. 100 gatunków ptaków lęgowych i przelotnych, w tym wiele chronionych i rzad-

kich, m.in.: nur czarnoszyi, 5 gatunków perkozów (rzadkie: rdzawoszyi i zausznik), 12 gatunków kaczek, łabędź niemy, zielonka, krakwa, podrózniczek;

- Wydma Mołożewska (gmina Jabłonna Lacka) – na terenie rezerwatu gniazdują m.in. sieweczka obrożna, rybitwa rzeczna i białoczelna, krwawodziób, rycyk, świergotek polny; rezerwat spełnia także ważną rolę dla gatunków przelotnych, takich jak np. brodziec piskliwy, brodziec śniady, łączak i batalion;
- Moczydło (gmina Stoczek) – w rezerwacie stwierdzono obecność 66 gatunków ptaków, w tym 48 gatunków lęgowych, takich jak m.in.: perkozek, potrzos zwyczajny, kurka wodna, krzyżówka, bocian czarny, brodziec samotny, czernica, cyraneczka i błotniak stawowy;
- Kózki (gmina Sarnaki) – siedliska ptaków: sieweczki obrożnej, sieweczki rzecznej, dzięciołów, czajki, rybitwy białoczelnej; zatrzymują się tu ponadto nur czarnoszyi, pliszka żółta podgatunku skandynawskiego oraz świergotek rdzawogardły.

Dodatkowymi walorami obszarów nad Bugiem i Liwcem, które można wykorzystać do uzupełnienia ofert turystycznych w ramach produktu **Nie tylko bociany**, są cenne obiekty zabytkowe, kompleksy sportowo-rekreacyjne oraz oryginalne imprezy masowe. Szczególnie warto zwiedzić Siedlce, przede wszystkim zabytkowy XVIII-wieczny klasycystyczny Pałac Ogińskich, który stanowi wizytówkę miasta, a także położony w jego sąsiedztwie park Aleksandria. Pałac od 2001 roku należy do Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego, którego władze przywróciły mu dawną świetność (obecnie jest siedzibą rektoratu uczelni). W parku rosną ponad dwustuletnie drzewa, z których część jest pomnikami przyrody. Atrakcją ornitologiczną są liczne kolonie gawronów. Zwiedzanie pałacu i parku to propozycja na wieczór, ponieważ to właśnie wtedy można zobaczyć zlatujące do gniazd stada gawronów. W planowanym produkcie turystycznym wykorzystana będzie także baza noclegowa i gastronomiczna w Siedlcach. Szczególnie atrakcyjny dla turystów „ekologicznych” będzie Regionalny Ośrodek Sportu, Rekreacji, Rehabilitacji i Turystyki, usytuowany w sąsiedztwie rezerwatu Stawy Siedleckie, gdzie o świcie można posłuchać głosów ptaków. Na terenie ośrodka można skorzystać z atrakcji Parku Wodnego Siedlce – popływać, zrelaksować się w saunie, pograć w kregle czy bilard.

W obszarze nadbużańskim warto odwiedzić Korczew i położony po przeciwnej stronie Bugu Drohiczyn. Najcenniejszym zabytkiem Korczewa jest zespół pałacowo-parkowy z XVIII w., nazywany perłą Podlasia, a także siedleckim Wilanowem. Pałac w stylu neogotyckim posiada m.in. ekspozycję stałą pt. *Cyprian Kamil Norwid i Korczew* oraz wystawę malarstwa Wandy Ostrowskiej (byłej właścicielki pałacu). Na terenie zespołu znajduje się także Pałacyk Letni, zwany Syberią, wzniesiony na fundamencie średniowiecznego zamku obronnego. Według legendy – połączony jest podziemnymi lochami z dawną twierdzą Jaćwingów w Drohiczynie, które przebiegają pod rzeką Bug. Wśród mieszkańców krążą też pogłoski, iż tunel wiedzie aż na Syberię. Ciekawą atrakcją turystyczną, także ornitologiczną, jest ścieżka przyrodnicza Korczew – Mogielnica – Korczew, o długości 14 km, która ma postać pętli i wiedzie przez lasy, w których znajdują się rezerwaty przyrody. Na trasie ustawione są tablice informacyjne, opisujące faunę i florę występującą na terenie zespołu parkowo-pałacowego w Korczewie, ptaki wodne, sukcesję ekologiczną, rezerwat przyrody *Przekop*, ptaki leśne, rośliny runa, płazy i gady Polski, ptaki drapieżne, rezerwat przyrody *Kaliniak*, życie stawu. W lasach na trasie ścieżki przyrodniczej można spotkać i usłyszeć przede wszystkim: dzięcioły, zięby,

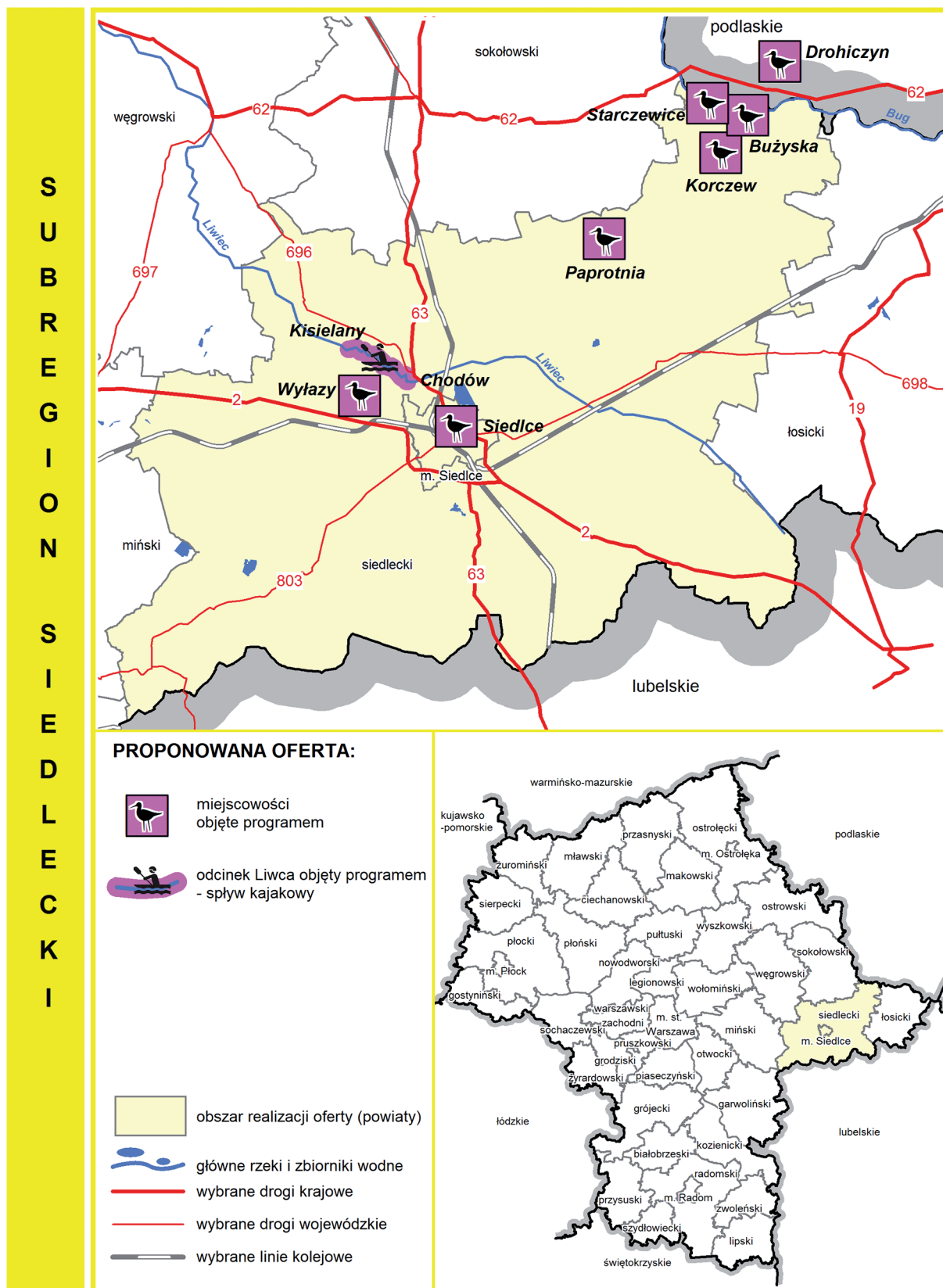
sikory, kowaliki, pełzacze, gile, piecuszki, sójki, kruki, muchołówki, świstuszki, natomiast nad wodą: czaple, perkozy, mewy i rybitwy, bąki, łyski, trzcinički, rokitniczki, wodniki i kokoszki wodne. W Korczewie organizowane są dwie duże imprezy masowe, które z każdym rokiem przyciągają coraz większą liczbę turystów: *Zielony Korczew i Targi na wsi* oraz *Ogólnopolskie Mistrzostwa Polski w Wyścigach Psich Zaprzęgów w Sprincie*. Pierwsza, odbywająca się w pierwszy weekend sierpnia, jest rodzinnym festynem z wystawami dzieł twórców ludowych, występami kapel ludowych, konkursami sportowymi, pokazami i konkursami konnymi, druga – to organizowane w lutym wyścigi psich zaprzęgów. Atrakcją dla publiczności są m.in. przejażdżki saniami i zaprzęgami, pokazy sztucznych ogni, występy kapel folklorystycznych, ognisko, a przede wszystkim – możliwość obejrzenia wyścigów przy świetle pochodni.

Do Drohiczyna w atrakcyjny sposób można dostać się promem ze wsi Bużyska koło Korczewa (w trakcie podróży można obserwować ptaki wodne). Góra Zamkowa w tym mieście – to dawne grodzisko, a dziś – wspaniały punkt widokowy na dolinę Bugu. W miejscu drewnianego grodu, prawdopodobnie jeszcze w średniowieczu, wzniesiono murowane zabudowania zamku królewskiego, po których do dzisiaj nie pozostał jednak żaden ślad. W Drohiczynie warto zobaczyć XVIII-wieczne zespoły klasztorne: jezuitów (katedra Świętej Trójcy z zabudowaniami dawnego klasztoru – obecnie Kuria Diecezjalna oraz Wyższe Seminarium Duchowne), franciszkanów (kościół pw. Wniebowzięcia NMP, klasztor, dzwonnica) oraz benedyktynów (kościół p.w. Wszystkich Świętych i klasztor).

W tworzenie produktu turystycznego *Nie tylko bociany* będą zaangażowane przede wszystkim następujące podmioty:

- Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach (UPH), posiadający w swoich strukturach Wydział Przyrodniczy, na którym pracuje wielu pasjonatów ornitologii – potencjalnych autorów wykładów na temat atrakcji ornitologicznych i przyrodniczych subregionu siedleckiego;
- Stowarzyszenie Grupa EkoLogiczna – ogólnopolska organizacja przyrodnicza z siedzibą w Siedlcach, która zajmuje się ochroną dziko żyjących zwierząt i ich siedlisk, szczególnie nacisk kładąc na badania i ochronę bociana białego; stowarzyszenie prowadzi także prelekcje oraz spotkania o tematyce przyrodniczej w przedszkolach i szkołach podstawowych, jak również zajmuje się zwierzętami kontuzjowanymi, w tym rekonwalescencją kontuzjowa-

Mapa 8. Nie tylko bociany

Źródło: Opracowanie własne MBPR

- nych ptaków, w gospodarstwie ekologicznym Eko na Szerokim w Wyłazach (jednocześnie opracowuje i wdraża plany działań ochronnych oraz obrączkuje bociany), jest też organizatorem rajdu rowerowego *Szlakiem bocianich gniazd* – imprezy, która z każdym rokiem skupia coraz więcej chętnych; stowarzyszenie może zapewnić profesjonalnego przewodnika-ornitologa dla turystów;
- Towarzystwo Przyrodnicze Bocian w Siedlcach, zajmujące się ochroną wielu zagrożonych gatunków ptaków oraz gromadzeniem danych o zasobach przyrodniczych i zachodzących w nich zmianach;
  - gospodarstwa agroturystyczne nad Bugiem, które w swojej ofercie mają wycieczki rowerowe, konne, nordic walking, spływy kajakowe oraz wycieczki łodzią po Bugu, możliwość wędkowania oraz różnego typu warsztaty, m.in. wyplatania z wikliny;
  - Nadbużańska Lokalna Organizacja Turystyczna z siedzibą w Siedlcach, która zajmuje się m.in. kreowaniem i upowszechnianiem wizerunku obszaru nadbużańskiego jako regionu atrakcyjnego turystycznie w kraju i za granicą, integracją środowisk samorządu terytorialnego, gospodarczego i zawodowego oraz promocją dziedzictwa kulturowego i kulinarnego tego obszaru.

Produkt adresowany jest przede wszystkim do osób o zainteresowaniach przyrodniczych, w tym ekoturystów z kraju i zagranicy, dzieci i młodzieży z kółek zainteresowań oraz szkół o profilu przyrodniczym i ekologicznym. Już od wielu lat nad Bug i Liwiec przyjeżdżają wycieczki szkolne i indywidualni pasjonaci ptaków z Europy Zachodniej, gdyż zainteresowanie ornitologią i przyrodą odpręża, relaksuje, wycisza, a przede wszystkim – odciąga od coraz bardziej skomputeryzowanego świata i jest okazją do zdystansowania się od miejskiego zgiełku.

Proponowana oferta produktowa (Mapa 8.):

- Obszar realizacji oferty – główne punkty programu:
  - Siedlce – Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny: wykład *Atrakcje ornitologiczne i przyrodnicze subregionu siedleckiego*, Pałac Ogińskich (siedziba Rektoratu UPH); park miejski Aleksandria; Stawy Siedleckie (rezerwat ornitologiczny oraz obszar Natura 2000) – quiz *Co w trawie śpiewa* (rozpoznawanie ptaków po odgłosach); noclegi;
  - rzeka Liwiec – spływ kajakowy – z Chodowa (gmina Siedlce) do Kisielan (gmina Mokobody) – *Ptaki widziane z rzeki*;

- Wyłazy (gmina Mokobody) – gospodarstwo ekologiczne Eko na Szerokim (miejsce edukacji przyrodniczej, obrączkowania oraz rekonwalescencji kontuzjowanych bocianów): prelekcja nt. bocianów, rosół z polowej kuchni, jajka od kurek zielononózek, ognisko z kiełbaskami;
  - Paprotnia – pola: duże skupiska ptaków (skowronek, pliszka żółta, potrzęsacz, dzierzba srokosz, przepiórka, kuropatwa);
  - Korczew – zespół pałacowo-parkowy; wycieczka rowerowa ścieżką przyrodniczą Korczew – Mogielnica – Korczew;
  - Starczewice (gmina Korczew) – 10 gniazd bocianich; gospodarstwo agroturystyczne – warsztaty wyplatania koszy wiklinowych;
  - Bużyska (gmina Korczew) – miejsce występowania bociana czarnego; przeprawa promowa przez rzekę Bug do Drohiczyzna;
  - Drohiczyń (województwo podlaskie) – kompleks zespołów klasztornych, Góra Zamkowa.
- Czas trwania oferty: 2-3 dni
  - Elementy innowacyjne oferty: elementy edukacyjne (wykłady i prelekcje), profesjonalny przewodnik-ornitolog.

4.1.3. Śladami broni V2 i innych militariów

Proponowany nowy produkt turystyczny – *Śladami broni V2 i innych militariów* – opiera się przede wszystkim na historii testowania rakiet V2 we wschodniej Polsce (związanej zwłaszcza z tzw. sarnackim kierunkiem strzelań) i bogatym zbiorze związanych z tym eksponatów, zgromadzonych w Muzeum Regionalnym w Siedlcach. W czasie II wojny światowej pierwsze doświadczenia nad rakietami V1 i bronią V2 prowadzone były przez Niemców w ośrodku na wyspie Uznam. Po jego zbombardowaniu przez aliantów, w sierpniu 1943 r., dowództwo niemieckie podjęło decyzję o przeniesieniu i rozdzieleniu prac nad bronią rakiетową do trzech różnych miejsc, m.in. do ośrodka szkolno-doświadczalnego we wsi Blizna koło Mielca (województwo podkarpackie). Z poligonu *Blizna-Pustków* wystrzelono ok. 100 próbnich pocisków broni rakiетowej w kwietniu i maju 1944 r. (pół roku przed wystrzeleniem uzbrojonych rakiet nad Londyn). Ślady wybuchów z tych prób (Zdjęcie 5.) można spotkać na obszarze trzech województw: lubelskiego, podlaskiego i mazowieckiego (głównie w okolicach Sarnak w powiecie łosickim), w którym są one najliczniejsze – ponad 30 leją. Niektóre leje do dzisiaj pozbawione są roślinności, co świadczy o użyciu w rakietach substancji chemicznych.

Zdjęcie 5. Lej po eksplozji rakiety V2 w Drażniewie

Źródło: Fot. Urszula Gadomska

W historii testowania niemieckiej broni rakietowej we wschodniej Polsce szczególną rolę odegrał Oddział Partyzancki „Zenona”, który prowadził działania osłonowe, na terenie dzisiejszej gminy Sarnaki, podczas wydobycia niewybuchu V2 z rozlewiska rzeki Bug. Śladami po tych wydarzeniach są: tablica upamiętniająca miejsce bitwy z oddziałami niemieckimi w miejscowości Mierzvice, mogiły powstańców w Hołowczycach i Nowych Litewnikach oraz pomnik *Armia Krajowa w Operacji V2 w Sarnakach* (Zdjęcie 6.). Dzięki działaniom konspiracyjnym, w ramach akcji *Most III*, kompletna rakietka została przetransportowana do Londynu. Było to niezwykle trudne ze względu na to, że testowanie broni przez Niemców w ostatnich latach II wojny światowej było objęte ścisłą tajemnicą, a szczątki rakiet były skrzętnie gromadzone przez specjalny oddział niemiecki, stacjonujący w Sarnakach, który określał miejsce upadku, oceniał skutki wybuchu i zbierał szczątki. Ocalone, m.in. przez partyzantów „Zenona”, pozostałości rakiet V2 pomogły Amerykanom w prowadzeniu prac nad programem kosmicznym oraz zbudowaniu Jupitera I – pierwszej amerykańskiej rakiety zdolnej wynieść satelitę na orbitę okołozemską.

W Muzeum Regionalnym w Siedlcach została zgromadzona bogata kolekcja szczątków broni V2, która jest największym tego typu zbiorem w Polsce. Efektem wieloletnich działań pracowników muzeum jest, prezentowana po raz pierwszy w kwietniu 2014 r., wystawa *Podlaskie ślady broni V1 i V2. Tak się zaczęła droga w Kosmos*. Jedną z części wystawy zawiera różne przedmioty gospodarstwa domowego wykonane ze szczątków rakiet. Odwiedzając Muzeum, warto zwrócić uwagę na ciekawą bryłę architektoniczną budynku będącego jego siedzibą – dawnego ratusza handlowego z XVIII w., nazywanego „Jackiem” (od imienia lokaja ówczesnej właścicielki miasta – modela do wykonania figury Atlasa na wieży ratuszowej), uznawanego za jedną z najciekawszych budowli tego typu w kraju.

W subregionie siedleckim znajduje się wiele innych obiektów, które mogą być wykorzystane do uprawiania turystyki militarnej, w tym przede wszystkim strzelnica wojskowa *Gołobórz*, zarządzana przez jednostkę wojskową w Siedlcach, na terenie której – oprócz strzelania – jest możliwość organizowania gier terenowych. Dla turystów militarnych interesujące będą także: Podlaskie Muzeum Techniki Wojskowej i Użytkowej w Bielanych-Wąsach (gmina Bielany),

Zdjęcie 6. Pomnik Armia Krajowa w operacji V2 w Sarnakach

Źródło: Fot. Urszula Gadomska

w którym zapoznają się z wyposażeniem wojskowym i usiądą za sterami czołgu oraz Centrum Rozrywki Militarnej Wola Camp w Woli Wodyńskiej (gmina Wodynie), w którym na poligonie szkoleniowym wezmą udział w rozgrywce airsoftowej i spróbują wojskowej grochówki.

Bardzo ciekawym obiektem jest Zakład Karny w Siedlcach – najstarszy w województwie mazowieckim i jeden z najstarszych w kraju zakład penitencjarny, którego historia sięga lat 40. XIX w., kiedy Siedlce znajdowały się w podległym carskiej Rosji Królestwie Polskim. Obiekt, zaprojektowany przez znanego architekta rządowego – Henryka Marconiego, został wybudowany w amerykańskim systemie pojedynczych cel. Wśród represjonowanych i więzionych w nim osób byli m. in. uczestnicy powstań i zrywów narodowych (Wincenty Witos i Wincenty Kulenty), ale także osoby, których działalność była szkodliwa dla państwa polskiego (Felix Dzierżyński i Stefan Bandera). Ze względu na walory architektoniczne i zabytkowe obiektu oraz jego lokalizację w centrum miasta, od wielu lat pojawiają się postulaty społeczeństwa Siedlec dotyczące przeznaczenia budynku więzienia na cele użyteczności publicznej, w tym kulturalne. Na terenie więzienia

turyści mogą obejrzeć produkty zatrudniającego więźniów Przedsiębiorstwa Produkcyjnego SETAR, w którym m.in. szyta jest odzież dla różnego rodzaju służb mundurowych. Zakład Karny oferuje także możliwość przeprowadzenia zajęć edukacyjno-profilaktycznych dotyczących przestępczości, którego ciekawym elementem jest film *Więzienie – stracony czas* (scenariusz: Grzegorz Wróblewski, Agnieszka Guza i Sylwia Kraszewska, rok produkcji 2012).

Oferty turystyczne w ramach produktu *Śladami broni V2 i innych militariów* mogą być uzupełnione o zwiedzanie systemu umocnień, wchodzących w skład tzw. *Linii Mołotowa*, znajdujących się w odległym o ok. 50 km od Siedlec Drohiczynie (województwo podlaskie). Linia została wyznaczona wzdłuż granicy ZSRR z Niemcami, po podziale Polski w 1939 r. na mocy paktu Ribbentrop – Mołotow. Bunkry w Drohiczynie należały do Brzeskiego Rejonu Umocnionego (ok. 100 bunkrów), którego główną linię obrony stanowiła rzeka Bug.

W projektowanym produkcie turystycznym wykorzystana będzie baza noclegowa i gastronomiczna w Siedlcach. Szczególnie atrakcyjnym miejscem pobytu dla turystów „militarnych” będzie ośrodek wypo-

czynkowy *Stanica*, zlokalizowany nad siedleckim zalewem, dysponujący domkami letniskowymi i polem namiotowym. *Stanica* to dawny ośrodek Związku Harcerstwa Polskiego i miejsce historyczne – stacjonowały tu wojska carskie w czasie bitwy pod Iganiami koło Siedlec, stoczony w czasie Powstania Listopadowego w 1831 r. (informuje o tym tablica na terenie ośrodka). Miejsce to jest dobrą bazą wypadową na strzelnicę wojskową – pieszo lub rowerem, umożliwia także skorzystanie z wypoczynku nad wodą i bogatej oferty kulturalnej ośrodka.

Przy tworzeniu i realizacji produktu turystycznego *Śladami broni V2 i innych militariów zaangażowane będą głównie:*

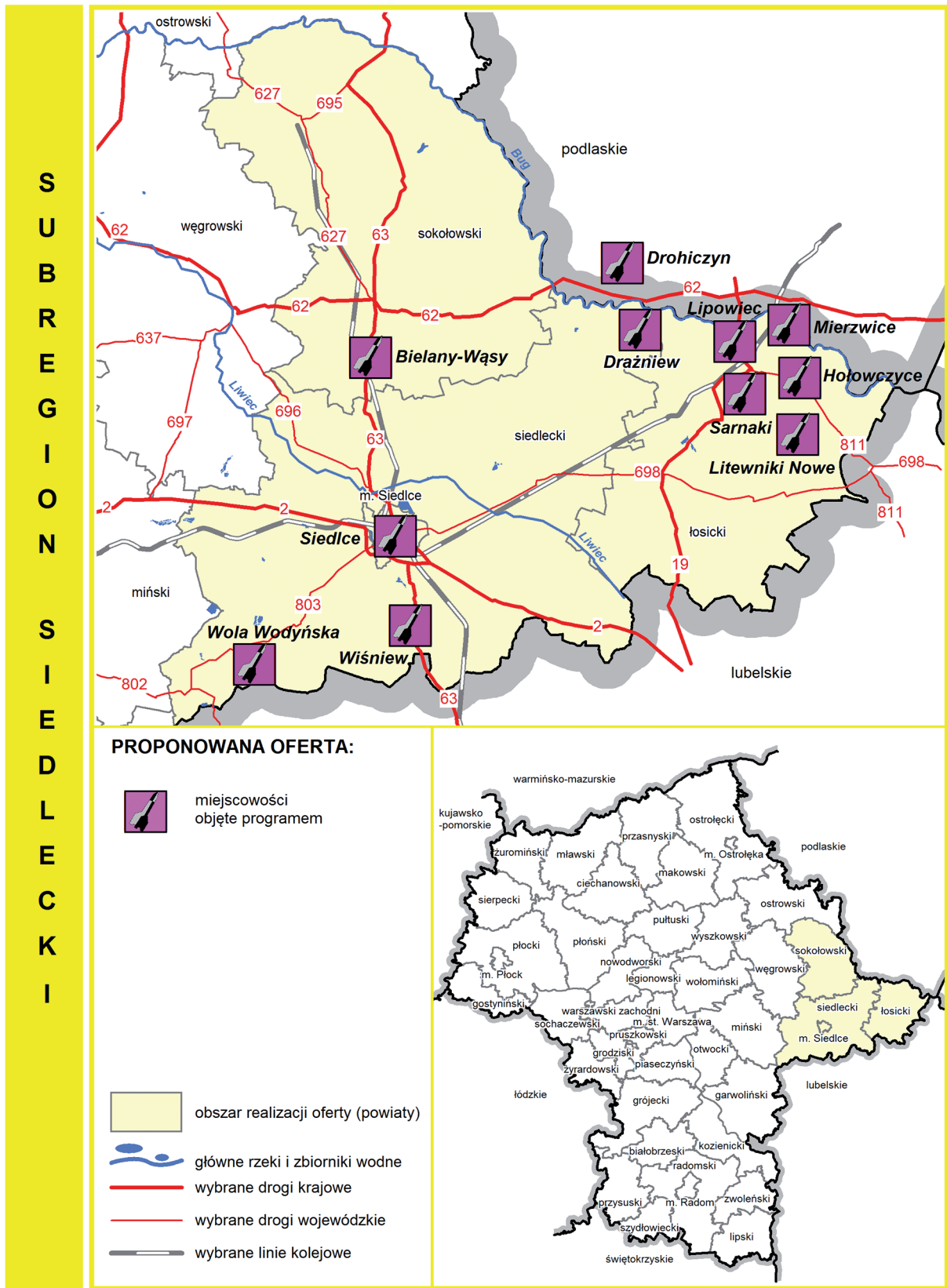
- Muzeum Regionalne w Siedlcach, które – oprócz kolekcji szczątków broni V1 i V2 – oferuje m.in. wykład o budowie i działaniu rakiet oraz prezentację nt. wykorzystania szczątków rakiet w gospodarstwach domowych mieszkańców terenów nadbużańskich w wykonaniu autora książek o programach zbrojeniowych III Rzeszy (*Tajne bronie Hitlera – ślad polski*) oraz o działalności Oddziału Partyzanckiego „Zenona” (*Bitwa Oddziału Partyzanckiego „Zenona” w Jeziorach, Cegiełki historii Polski. Opowieści wojenne z Podlasia i Mazowsza*) – pracownika muzeum;
- Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, którego Wydział Humanistyczny prowadzi m.in. działalność naukową i dydaktyczną z zakresu historii oraz bezpieczeństwa narodowego;
- Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze Oddział „Podlasie” w Siedlcach oraz Siedlecki Klub Kolekcjonerów – potencjalni współorganizatorzy wykładów i szkoleń o tematyce historycznej i militarnej;
- Siedlecki Klub Sympatyków Survivalu „Superstes” oraz Hufiec ZHP „Podlasie” im. Henryka Sienkiewicza w Siedlcach – organizatorzy szkoleń survivalowych i gier terenowych;
- jednostki strzelectwa sportowego w Siedlcach (Siedlecki Klub Strzelectwa Sportowego DRAGON, Stowarzyszenie Jednostek Strzeleckich *Strzelec*, Firma Tactical Team.45), które zapewnią turystom szkolenia strzeleckie m.in. na terenie strzelnicy wojskowej *Gołobórz* oraz gry terenowe z wykorzystaniem noktowizorów i GPS;
- Aeroklub Siedlecki z bazą w Wiśniewie, oferujący możliwość przelotu motolotniami nad Siedlcami, w tym obejrzenie strzelnicy wojskowej z lotu ptaka.

Produkt turystyczny adresowany jest do osób pasjonujących się militariami i techniką, poszukiwaczy mocnych wrażeń. W ramach produktu przewiduje się realizację ofert dla turystów początkujących – przykładowa została zaproponowana w niniejszym opracowaniu, a także dla zaawansowanych. Istnieje możliwość przeprowadzenia szkoleń w zakresie obsługi broni bojowej i medycyny pola walki. Uczestnictwo w imprezach turystyki militarnej wymaga dobrej kondycji fizycznej, specjalistycznego sprzętu oraz przygotowania teoretycznego na potrzeby penetracji obiektów o charakterze wojskowym. Turystami „militarnymi” są więc z reguły osoby dorosłe, w pełni aktywności fizycznej.

Proponowana oferta produktowa (Mapa 9.):

- Obszar realizacji oferty – główne punkty programu:
  - Siedlce – Muzeum Regionalne: kolekcja szczątków broni V1 i V2 oraz wykład nt. budowy i działania rakiet; Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny: wykład nt. *Bezpieczeństwo militarne państwa*; Zakład Karny w zabytkowym XIX-wiecznym obiekcie: prezentacja sztych na terenie zakładu mundurów oraz quiz *Służby mundurowe i ich strój*, zajęcia edukacyjne i film *Więzienie – stracony czas*; szkolenie survivalowe i strzeleckie na terenie strzelnicy wojskowej *Gołobórz* i strzelnic sportowych, nocna gra terenowa w lasach w okolicach Siedlec – *Poszukiwanie ukrytej amunicji* – z wykorzystaniem noktowizorów i GPS; noclegi w ośrodku wczasowym *Stanica* nad zalewem siedleckim;
  - szlak „rakietowy” na terenie gmin Korczew i Sarnaki: Drażniew, Lipowiec – leje po eksplozji pocisków V2; Sarnaki – pomnik *Armia Krajowa w operacji V2*; Mierzvice – tablica upamiętniająca bitwę Oddziału Partyzanckiego „Zenona” z Niemcami; Hołowczyce i Litewniki Nowe – mogiły partyzantów;
  - Drohiczyn (województwo podlaskie) – bunkry *Linii Mołotowa*;
  - Bielany-Wąsy (gmina Bielany) – Podlaskie Muzeum Techniki Wojskowej i Użytkowej;
  - Wola Wodyńska (gmina Wodynie) – Centrum Rozrywki Militarnej Wola Camp: rozgrywka airsoftowa na poligonie szkoleniowym;
  - Wiśniew – przelot motolotniami Aeroklubu Siedleckiego nad Siedlcami i siedlecką strzelnicą wojskową *Gołobórz*.
- Czas trwania oferty: 3-4 dni
- Elementy innowacyjne oferty: elementy edukacyjne (wykłady i szkolenia), wykorzystanie szkoleniowego sprzętu wojskowego, przelot motolotniami.

Mapa 9. Śladami broni V2 i innych militariów

Źródło: Opracowanie własne MBPR

4.1.4. Konno – ku pamięci Ludwika Maciąga

Koncepcja nowego produktu sieciowego – *Konno – ku pamięci Ludwika Maciąga* – bazuje na ofertach ośrodków jeździeckich i gospodarstw agroturystycznych, licznych w subregionie siedleckim, a także na tradycjach kawaleryjskich, kultywowanych w obszarze nadbużańskim. Wschodnia część województwa mazowieckiego – obszar o niskim poziomie urbanizacji i czystym środowisku – charakteryzuje się atrakcyjnymi terenami do uprawiania turystyki konnej (szczególnie tereny wzdłuż rzek: Bug i Liwiec) oraz wiejskiej. W subregionie siedleckim działa ok. 20 ośrodków jeździeckich i ok. 60 gospodarstw agroturystycznych – w większości z nich również można skorzystać z przejazdów konnych. Najbardziej znane są: Ośrodek Jeździecki Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach (Zdjęcie 7.), z siedzibą letnią w Gajówce Trojan (gmina Sarnaki), Stajnia Jasminum w Chlewiskach (gmina Kotuń), Stajnia Polinów w Łosicach, ośrodek jeździecki w Jagodnem (gmina Kotuń). Dla amatorów coraz popularniejszego wypoczynku w siodle powstał *Nadbużański Konny Szlak Turystyczny* o długości 72 km (od miejscowości Seroczyn Kolonia w gminie Sterdyń do Mogielnicy w gminie Korczew). Na szlaku są 4 miejsca postoju z zadaszeniami dla koni.

Atrakcyjność proponowanego produktu turystycznego podnoszą **cykliczne imprezy, rajdy i pokazy**

konne, organizowane w obszarze nadbużańskim. Rokrocznie z Łosic do odległej o 6 km wsi Jeziory, w której 29 czerwca 1944 roku polscy partyzanci stoczyli zwycięską walkę z Niemcami, odbywa się Rajd Konny Szlakiem Oddziału Partyzanckiego „Zenona”. Przed upamiętniającym bitwę pomnikiem odprawiana jest uroczysta msza polowa, po której odbywa się inscenizacja poświęcenia sztandaru oraz szarża ułanów. Ciekawa impreza, organizowana przez Nadbużańskie Stowarzyszenie Przyjaciół Gulczewa, odbywa się co roku w maju w Gulczewie (gmina Wyszków). *Gulczewski Dzień Konia*, połączony z *Zawodami Kawaleryjskimi*, gromadzi jeźdźców i formacje konne z całej Polski. Pokazy urozmaicone są walkami na szable i lance, występami kaskaderskimi i konną koszykówką. Widowiskowe imprezy odbywają się także w ww. ośrodku w Jagodnem, gdzie ogólnopolskie zawody w powożeniu zaprzęgami konnymi połączone są z pokazami umiejętności koni (kadryl koni hiszpańskich), reiningiem (pokaz jazdy w stylu westernowym) i treningiem skokowym. Imprezę urozmaicają pokazy ptaków drapieżnych i agility (sport psów, organizowany w przerwie zawodów jeździeckich). Stajnia Polinów w Łosicach organizuje natomiast pokazy walk z Tatarami, odbicie jasyru, pokazy husarii i lekkiej jazdy polskiej.

Miłośnicy koni i sportów konnych mogą także odwiedzić najstarszą i najbardziej znaną w Polsce, a także na świecie, stadninę koni w pobliskim Janowie Podlaskim (województwo lubelskie). Corocznie

Zdjęcie 7. Nauka jazdy konnej w Ośrodku Jeździeckim Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach

Źródło: Fot. Urszula Gadomska

Zdjęcie 8. Przygotowania do Sportowych Mistrzostw Europy Koni Arabskich w Janowie Podlaskim

Źródło: Fot. Urszula Gadomska

w sezonie letnio-jesiennym odbywają się tutaj europejskie i krajowe Sportowe Mistrzostwa Koni Arabskich (Zdjęcie 8.) oraz aukcje koni o zasięgu międzynarodowym. Atrakcją stadniny są także udostępnione do zwiedzania zabytkowe stajnie z XIX w., z których najstarsze i najsłynniejsze to „Zegarowa” i „Czołowa”, zaprojektowane przez słynnego architekta – Henryka Marconiego.

W kultywowaniu tradycji kawaleryjskich, przez wiele stajni i stowarzyszeń działających w obszarze nadbużańskim, duże zasługi miał, związany z tym terenem, Ludwik Maciąg – profesor Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie, jeden z najwybitniejszych współczesnych malarzy batalistów i pejzażystów, miłośnik i znawca koni, który przez kilkadziesiąt lat mieszkał w Gulczewie koło Wyszkowa. Dzięki zaangażowaniu profesora, który organizował niezliczoną liczbę imprez konnych (w tym gonitwy, hubertusy, sanny), w przedmiotowym obszarze rozwinęło się jeździectwo i wskrzeszone zostały tradycje ułańskie. Profesor od roku 1966 do roku 2005 przejeżdżał konno trasę z Gulczewa do Janowa Podlaskiego, w którym przez jakiś czas pracował jako masztalerz w stadninie koni, dołączając po drodze do rajdów konnych, or-

ganizowanych w powiecie łosickim w rocznicę bitwy Oddziału Partyzanckiego „Zenona”, którego był żołnierzem. Przywrócił także do życia 5. Pułk Ułanów Zasławskich w Wyszkanie i zapoczątkował w roku 2000, po kilkudziesięcioletniej przerwie, coroczne pielgrzymki kawaleryjskie z Wyszkowa do Częstochowy, w których też sam, mimo podeszłego wieku, uczestniczył aż do śmierci w roku 2007. Wielu ludzi pamięta profesora, istnieją też liczne pamiątki związane z jego osobą, w tym obrazy, zgromadzone głównie w prywatnych zbiorach, m.in. w: Gulczewie, Siedlcach, Stoku Wiśniewskim (gmina Wiśniew). Zbiory malarstwa Ludwika Maciąga prezentowane są w wielu muzeach krajowych (Muzeum Narodowe i Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie) oraz zagranicznych (np. w Bibliotece Narodowej w Paryżu oraz Galeriach Folkestone i Cassel w Anglii).

Dodatkowymi atrakcjami subregionu siedleckiego, które można wykorzystać do wzbogacenia ofert turystycznych w ramach produktu *Konno – ku pamięci Ludwika Maciąga*, są ciekawe miejsca i zabytki znajdujące się w miejscowościach, w których realizowany jest produkt. Głównym ośrodkiem obsługi ruchu turystycznego w obszarze nadbużańskim są

Siedlce. To tutaj turyści mogą skorzystać z bogatej bazy noclegowej i gastronomicznej oraz oferty kulturalnej. Osoby zainteresowane historią i sztuką, oprócz malarstwa Ludwika Maciąga (z którym mogą zapoznać się w restauracji Kochanówka w Siedlcach i w gospodarstwie agroturystycznym „Pod Starą Czereśnią” w pobliskim Stoku Wiśniewskim), będą mogły obejrzeć zabytkowe zbiory sakralne zgromadzone w Muzeum Diecezjalnym, w tym jedyny w Polsce obraz hiszpańskiego malarza El Greco – *Ekstaza św. Franciszka*. Wieczorny czas wolny może wypełnić bogata oferta kulturalna, zapewniana m.in. przez Centrum Kultury i Sztuki im. A. Meżeryckiego – Scena Teatralna Miasta Siedlce oraz Miejski Ośrodek Kultury.

W Łosicach warta odwiedzenia jest prywatna Galeria Historii i Tradycji, z kolekcją ponad 1300 eksponatów datowanych od XVI w. po lata powojenne. Są to m.in.: zabytkowe książki, militaria, numizmaty, stroje, zegary, instrumenty muzyczne oraz przedmioty codziennego użytku.

Ciekawą atrakcją Sarnak jest klasycystyczny dwór z początku XIX w., będący siedzibą nadleśnictwa, z bardzo dobrze wyposażonymi salami dydaktycznymi do szkoleń ekologicznych. Ciekawy architektonicznie budynek otoczony jest różnymi gatunkami drzew i krzewów (wiele z nich to gatunki egzotyczne). W utworzonej przy nadleśnictwie zagrodzie dzikich zwierząt można obserwować dziki – młode i dorosłe osobniki, można także obejrzeć wystawę starego sprzętu rolniczo-leśnego.

Na terenie wsi Zabuzę w gminie Sarnaki, w Gajówce Trojan, zlokalizowana jest letnia baza Ośrodka Jeździeckiego Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach. Ośrodek organizuje biegi myśliwskie i zawody rekreacyjne, a także obozy jeździeckie. Będąc w Zabuzi, warto zobaczyć XIX-wieczny zabytkowy dwór, położony malowniczo nad rzeką Bug, wykorzystany na potrzeby kompleksu rekreacyjno-wypoczynkowego. Z przystani ośrodka można wypłynąć w rejs katamaranem. W sąsiedztwie obiektu zlokalizowana jest przeprawa promowa do Mielnika (województwo podlaskie). Dla turystów o zainteresowaniach przyrodniczych atrakcją będzie także ścieżka przyrodnicza „Trojan”, wiodąca wśród starorzeczy Bugu oraz leśno-krajobrazowy rezerwat przyrody „Zabuże”.

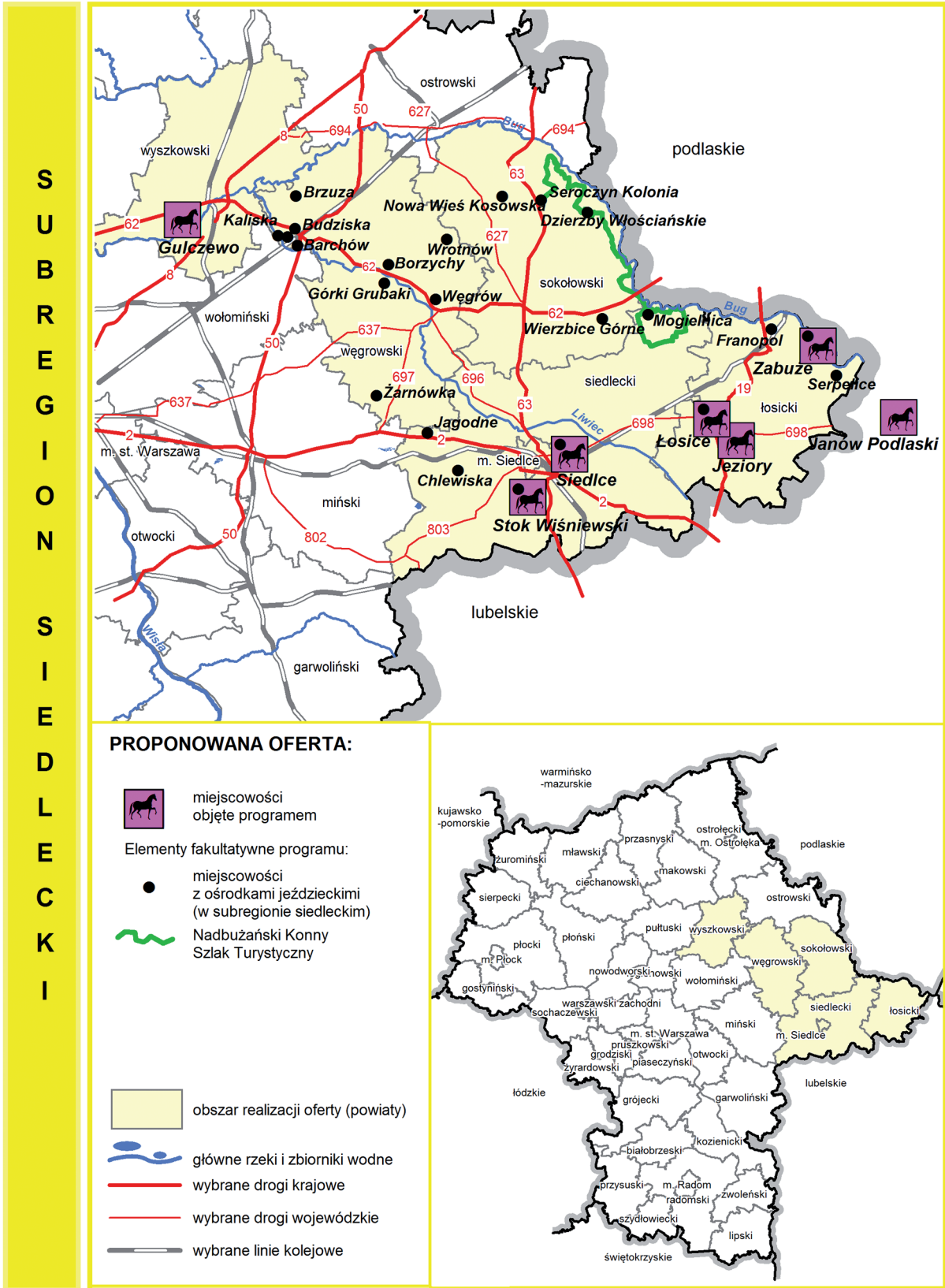
W pierwszych dniach realizacji proponowanej oferty wykorzystana będzie baza noclegowa i gastronomiczna w Siedlcach. W części drugiej – przeznaczonej głównie na naukę lub doskonalenie umiejętności jazdy konnej – proponuje się pobyt w wybranym ośrodku jeździeckim lub gospodarstwie agroturystycznym subregionu siedleckiego.

W tworzenie produktu turystycznego *Konno – ku pamięci Ludwika Maciąga* będą zaangażowane przede wszystkim następujące podmioty:

- Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach – uczelnia z długoletnią tradycją kształcenia na kierunku zootechnika; posiadająca Katedrę Genetyki i Hodowli Koni (Wydział Przyrodniczy UPH) oraz akademicki Ośrodek Jeździecki w Siedlcach, z letnią siedzibą w Gajówce Trojan w Zabuzi (gmina Sarnaki);
- Fundacja Ludwika Maciąga „EOS” w Stoku Wiśniewskim (gmina Wiśniew), celem której jest m.in. popularyzacja wiedzy na temat twórczości profesora Maciąga, wspieranie młodych artystów i wyłanianie talentów wśród dzieci i młodzieży, podtrzymywanie tradycji narodowych i patriotycznych oraz tradycji związanych z jeździectwem;
- Konna Straż Ochrony Przyrody i Tradycji im. Pierwszego Pułku Strzelców Konnych, z siedzibą w Międzyrzecu Podlaskim – stowarzyszenie, które podejmuje działania na rzecz poznania i ochrony przyrody, rozwoju rekreacji turystyki konnej, poznania historii swojego regionu, otacza opieką miejsca pamięci narodowej i kultury – wspiera tradycje polskiej kawalerii – współpracuje m.in. przy organizacji rajdów konnych z Łosic do Jezior;
- Nadleśnictwo Sarnaki, którego pracownicy przeprowadzają szkolenia ekologiczne nt. flory i fauny lasów polskich, ochrony i użytkowania lasu oraz zasad bezpiecznego poruszania się po lesie;
- Stowarzyszenie Gmin, Powiatów i Regionów Nadbużańskich, z siedzibą w Siedlcach – skupiające 24 gminy, 7 powiatów i 3 województwa (mazowieckie, lubelskie i podlaskie), którego celem działania jest m.in. rozwój zrównoważony obszarów nadbużańskich, ochrona walorów przyrodniczych tego terenu, przy jednoczesnym rozwoju turystyki i agroturystyki, organizacja imprez turystycznych połączonych z czynnym propagowaniem ochrony środowiska na terenie działania stowarzyszenia; stowarzyszenie jest inicjatorem utworzenia *Nadbużańskiego Konnego Szlaku Turystycznego*;
- ośrodki jeździeckie i oferujące jazdę konną gospodarstwa agroturystyczne subregionu siedleckiego.

Produkt przeznaczony jest dla turystów aktywnych, przede wszystkim amatorów jazdy konnej, dla których – w zależności od poziomu umiejętności

Mapa 10. Konno – ku pamięci Ludwika Maciaga

Źródło: Opracowanie własne MBPR

– przewiduje się zróżnicowaną drugą część przedstawionej przykładowej oferty. Ze względu na elementy programu związane z tradycjami kawaleryjskimi, malarstwem i ekologią, produkt ten będzie także szczególnie atrakcyjny dla osób zainteresowanych historią i sztuką oraz dla miłośników przyrody.

Proponowana oferta produktowa (Mapa 10.):

- Obszar realizacji oferty – główne punkty programu:
  - Siedlce – Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny: wykład na temat hodowli i użytkowania koni, Ośrodek Jeździecki UPH (zasady postępowania z koniem i nauka oporządzenia); restauracja polsko-litewska Kochanówka: wspomnienia właścicieli o kawalerzyście i malarzu – profesorze Ludwiku Maciągu oraz ekspozycja jego prac; Muzeum Diecezjalne – m.in. dzieło El Greco *Ekstaza św. Franciszka*; noclegi;
  - Stok Wiśniewski (gmina Wiśniew) – gospodarstwo agroturystyczne „Pod Starą Czereśnią”: wspomnienia i anegdota właścicieli gospodarstwa – przyjaciół Ludwika Maciąga, wystawa prac malarza, nauka jazdy lub przejażdżki konne, kolacja z paleniska i tańce w wiacie;
  - Łosice – Galeria Historii i Tradycji, spotkanie z przedstawicielem Konnej Straży Ochrony Przyrody i Tradycji z Międzyrzecza Podlaskiego (pogadanka o tradycjach kawaleryjskich); w maju możliwość uczestnictwa lub obejrzenia rajdu konnego do Jezior;
  - Jezioro (gmina Łosice) – pomnik upamiętniający miejsce zwycięskiej bitwy nad Niemcami, prowadzonej przez Oddział Partyzancki „Zenona”, w maju (w ramach ww. rajdu) – inscenizacja poświęcenia sztandaru oraz szarży ułanów;
  - Sarnaki – szkolenie ekologiczne w izbie edukacyjnej Nadleśnictwa Sarnaki w zabytkowym dworze;
  - Zabuże – letnia siedziba Ośrodka Jeździeckiego UPH w Gajówce Trojan; leśno-krajobrazowy rezerwat przyrody „Zabuże”; ścieżka przyrodnicza „Trojan”, kompleks rekreacyjno-wypoczynkowy w zabytkowym dworze nad Bugiem;
  - Janów Podlaski (województwo lubelskie) – stadnina koni arabskich w zespole zabytkowych stajni; prelekcja o historii stadniny, rodowodach koni i organizacji ich wystaw; w lipcu możliwość obejrzenia *Sportowych Mistrzostw Europy Koni Arabskich*, w sierpniu – aukcji koni *Pride of Poland (Duma Polski)* o światowej renomie, a w październiku – *Sportowych Mistrzostw Polski Koni Arabskich*;

- Gulczewo (gmina Wyszaków) – dom Ludwika Maciąga; spotkanie z przedstawicielem Nadbużańskiego Stowarzyszenia Przyjaciół Gulczewa (pogadanka nt. historii tradycji kawaleryjskich); w maju możliwość obejrzenia pokazów konnych w ramach imprezy *Dni Konia*, połączonej z *Zawodami Kawaleryjskimi*;
- wybrany ośrodek jeździecki subregionu siedleckiego – druga część programu: pobyt i nauka jazdy konnej (dla początkujących) lub przejazd konno wzdłuż Bugu z wykorzystaniem *Nadbużańskiego Konnego Szlaku Turystycznego* pomiędzy Mogielnicą w gminie Korczew a Serocznem w gminie Sterdyń (dla zaawansowanych).
- Czas trwania oferty: 4-10 dni
- Elementy innowacyjne oferty: elementy edukacyjne (wykłady i szkolenia), udział w imprezach kawaleryjskich, GPS do wycieczek konnych.

4.2. Subregion radomski

Subregion radomski charakteryzuje się cennymi walorami przyrodniczymi i kulturowymi, związanymi głównie z dolinami rzek: Wisły, Pilicy i Radomki. W sąsiedztwie tych rzek znajdują się m.in. duże, zwarte kompleksy leśne, stanowiące pozostałości dawnych puszczy: Kozienickiej i Stromieckiej. Potencjał turystyczny obszarów położonych wzdłuż dwóch z wyżej wymienionych rzek był m.in. przedmiotem analiz, przeprowadzonych w opracowaniach MBPR: *Koncepcja szlaków turystyczno-kulturowych. Pasma Wisły i Pasma Pilicy*.

Największe nagromadzenie obiektów zabytkowych występuje w Radomiu w obszarze historycznego Miasta Kazimierzowskiego. Niezwykle istotnym dla rozwoju turystyki obiektem w Radomiu jest także Muzeum Wsi Radomskiej – skansen, w którym promowane i kultywowane są tradycje ludowe pogranicza Mazowsza i Małopolski. Zgodnie z *Planem zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego (zapisy Zintegrowanej polityki opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego i dóbr kultury współczesnej oraz Polityki wzrostu atrakcyjności turystycznej województwa)* – Radom jest ośrodkiem tożsamości kulturowej regionu, predysponowanym do pełnienia funkcji ponadlokalnego ośrodka obsługi ruchu turystycznego w południowej części województwa mazowieckiego. Wśród innych, najważniejszych dla rozwoju turystyki miejscowości subregionu radomskiego, są m.in. miejscowości związane z ważnymi postaciami historycznymi, jak Czarnolas i Zwoleń, gdzie żył i tworzył Jan Kochanowski, a także miejscowości, w których kultywowane są lokalne tradycje kulturowe, takie jak Przysucha,

w której swoje badania etnograficzne prowadził Oskar Kolberg.

Walory subregionu radomskiego w bardzo niewielkim stopniu zostały wykorzystane w istniejących produktach sieciowych województwa mazowieckiego – powstały jedynie oferty w ramach produktu *Kajakowe Szlaki Mazowsza*, wykorzystujące możliwość uprawiania kwalifikowanej turystyki kajakowej na nieuregulowanej rzece Pilicy o malowniczym i naturalnym charakterze. Ze względu na zlokalizowane w Radomiu i jego okolicach cenne zabytki architektury sakralnej oraz ośrodki kultury, związane z wielkimi postaciami polskiej literatury, w subregionie istnieją także możliwości stworzenia **oryginalnych ofert w ramach produktów turystycznych: *Skarbiec Mazowiecki* oraz *Mazowiecki Szlak Literacki***. W subregionie radomskim istnieją również korzystne uwarunkowania dla wykreowania **nowych produktów turystycznych, wykorzystujących tożsamość regionalną i kulturę ludową, w tym – tradycje muzyczne w okolicach Przysuchy**. Zaproponowane w niniejszym opracowaniu produkty bazują na walorach naturalnych i antropogenicznych subregionu, dzięki czemu mają szansę przyczynić się do ożywienia lokalnej gospodarki, zmniejszenia bezrobocia oraz wzmocnienia potencjału endogenicznego południowej części województwa mazowieckiego.

4.2.1. Radomski szlak architektury sakralnej

Radomski szlak architektury sakralnej to propozycja oferty produktowej w ramach istniejącego produktu sieciowego – *Skarbiec Mazowiecki*. W subregionie radomskim można polecić zwiedzającym **wiele zabytków architektury sakralnej, z których większość zlokalizowana jest w Radomiu**.

Na szczególną uwagę zasługuje radomski XV-wieczny klasztor Bernardynów, jeden z najlepiej zachowanych kompleksów klasztornych w Polsce, utrzymany w stylu późnogotyckim. Historia klasztoru sięga drugiej połowy XIV w. i związana jest ze sprowadzeniem do Polski zakonu ojców Bernardynów przez króla Kazimierza Jagiellończyka. Radomski klasztor był piętnastym z kolei w Polsce. Kolejnym unikatowym obiektem sakralnym jest kościół pod wezwaniem św. Wacława, jeden z najstarszych obiektów w Radomiu. Dzieje kościoła są bardzo burzliwe, m.in. pełnił on funkcję magazynu wojskowego, więzienia oraz szpitala. Obecnie obiekt jest odrestaurowany, a na szczególną uwagę zasługują jego ozdobne detale, związane z wybitnymi postaciami historycznymi oraz symbolami narodowymi, a także witraże, w których ukazany jest m.in. fundator pierwszego kościoła – książę Le-

szek Biały oraz jego hojny mecenas – św. Kinga, księżniczka węgierska, żona księcia Bolesława Wstydlivego. Następnym zabytkowym obiektem sakralnym Radomia to kościół farny pw. św. Jana Chrzciciela z XIV wieku. Najbardziej wartymi obejrzenia elementami świątyni są jej kaplice, późnogotycki portal, średniowieczne elementy wyposażenia, w tym chrzcielnica z XV wieku i obraz pt. „Ukrzyżowanie”. Bardzo cennym kościołem jest także świątynia pw. Świętej Trójcy, która pierwotnie pełniła także funkcję klasztoru. Zespół klasztorny został zniszczony podczas potopu szwedzkiego. Nowy murowany kościół z klasztorem został wzniesiony w II połowie XVII wieku, obecnie należy do zakonu jezuitów. Prawdziwą perłą świątyni jest obraz Świętej Trójcy z pierwszej połowy XVIII wieku. Kolejnym godnym uwagi obiektem sakralnym jest kościół garnizonowy pw. św. Stanisława, pierwotnie cerkiew prawosławna św. Mikołaja, z początku XX wieku (Zdjęcie 9.).

Ciekawymi elementami wyposażenia są: krucyfiks w stylu gotyckim oraz ambona w kształcie łodzi.

Zdjęcie 9. Kościół garnizonowy pw. św. Stanisława Biskupa w Radomiu

Źródło: Fot. Aneta Śledź

Zdjęcie 10. Katedra pw. Opieki Najświętszej Maryi Panny w Radomiu

Źródło: Fot. Aneta Śledź

W kościele znajdują się tablice pamiątkowe poświęcone żołnierzom Wojska Polskiego i partyzantom Armii Krajowej oraz Batalionów Chłopskich. Przed wejściem do kościoła znajduje się pomnik Grób Nieznanego Żołnierza. Radom może także poszczycić się katedrą pw. Opieki Najświętszej Maryi Panny – neogotycką świątynią z przełomu XIX i XX wieku, będącą obecnie katedrą diecezji radomskiej (Zdjęcie 10.). Wysokie, 72-metrowe wieże kościoła swym kształtem nawiązują do wyższej wieży Kościoła Mariackiego w Krakowie.

Jednym z najciekawszych obiektów sakralnych Radomszczyzny jest zabytkowy kościół pw. św. Jakuba Apostoła w Skaryszewie, którego historia sięga XII wieku. W obecnym kształcie kościół został odbudowany w połowie XVII w. W najbliższych latach obiekt przejdzie gruntowną modernizację, dzięki czemu Skaryszew stanie się ważnym punktem na szlaku pielgrzymkowym – Drodze św. Jakuba na Mazowszu.

Na terenie podregionu radomskiego znajdują się także trzy sanktuaria: Sanktuarium Matki Bożej Pocieszenia Pani Ziemi Radomskiej w Starej Błotnicy,

Sanktuarium NMP Królowej Różańca Świętego w Wysokim Kole (gmina Gniewoszów) oraz Sanktuarium Matki Bożej Staroskrzyńskiej w Skrzyńsku (gmina Przysucha), które będą jednymi z głównych atrakcji w ramach oferty *Radomski szlak architektury sakralnej*. Największą atrakcją kościoła w Błotnicy jest umieszczony w głównym ołtarzu, namalowany na desce, obraz Matki Bożej, który od XVII w. jest przedmiotem kultu i pielgrzymek pątników. Czczony jest do dziś pod tytułami: Matka Boska Błotnicka, Pani i Królowa Ziemi Radomskiej, Matka Boża Pocieszenia. W kościele w Wysokim Kole znajduje się kolejny cudowny obraz Matki Bożej, namalowany na wzór wizerunku z Częstochowy, z tą różnicą, że w prawej ręce Matka Boska trzyma różę. Obraz, wykonany farbą olejną na desce lipowej, jest czczony od XVII w. pod tytułami: Róża Duchowna, Królowa Różańca Świętego. Sanktuarium Matki Bożej w Skrzyńsku jest najstarszym ośrodkiem kultu maryjnego w regionie radomskim, którego historia sięga XII w. W obecnym późnobarokowym kościele z XVII w. znajduje się cudowny Obraz Matki Bożej.

Dodatkowymi walorami subregionu radomskiego, które można wykorzystać do uzupełnienia oferty turystycznej *Radomski szlak architektury sakralnej*, są inne obiekty zabytkowe w sąsiedztwie głównych atrakcji, w tym szczególnie zlokalizowane w obszarze historycznego Miasta Kazimierzowskiego w Radomiu, a także miejsca wyciszenia na łonie przyrody. Właśnie w takich miejscach zostanie zaproponowany wieczorny odpoczynek i noclegi.

W tworzenie oferty będą zaangażowane głównie:

- Radomskie Towarzystwo Naukowe, zrzeszające specjalistów – pasjonatów historii regionu, potencjalnych organizatorów prelekcji i wykładów na trasie zwiedzania;
- Klub Przyrodników Regionu Radomskiego – potencjalny organizator wycieczek i prelekcji przyrodniczych;
- gospodarstwa agroturystyczne, które w swojej ofercie mają wycieczki rowerowe, spływy kajakowe, jazdę konną i inne atrakcje w otoczeniu pięknej przyrody.

Oferta będzie przeznaczona dla grup religijnych oraz indywidualnych osób zainteresowanych historią i zwiedzaniem miejsc kultu religijnego.

Proponowana oferta produktowa (Mapa 11.):

- Obszar realizacji oferty – główne punkty programu:
  - Radom – kościół pw. św. Wacława; kościół farny pw. św. Jana Chrzyciela; kościół pw. św. Trójcy; klasztor ojców Bernardynów; kościół garnizonowy pw. św. Stanisława; katedra

Mapa 11. Radomski szlak architektury sakralnej

Źródło: Opracowanie własne MBPR

- pw. Opieki Najświętszej Maryi Panny; Rynek Miasta Kazimierzowskiego: neorenesansowy ratusz z XIX w., zabytkowe kamienice i obiekty użyteczności publicznej; Urząd Miejski: Galeria Dziedzictwa Kulturowego Radomia z makieta Miasta Kazimierzowskiego, prelekcja na temat historii miasta;
- Maków (gmina Skaryszew) – zwiedzanie zespołu dworsko-parkowego z XVIII/XIX w.;
  - Skaryszew – kościół pw. św. Jakuba Apostoła w Skaryszewie;
  - Modrzejowice (gmina Skaryszew) – gospodarstwo agroturystyczne: posiłek regionalny, wędkowanie, nocleg;
  - Skrzyżno (gmina Przysucha) – Sanktuarium Matki Bożej Staroskrzyńskiej;
  - Stara Błotnica – Sanktuarium Matki Bożej Pocieszenia, Pani Ziemi Radomskiej, koncert organowy; stanowisko archeologiczne (dwie osady z XIII-XV w.);
  - Augustów (gmina Pionki) – wycieczka rowerowa do rezerwatu „Brzeźniczka” w Puszczy Kozienickiej (drzewostany dębowo-sosnowe, fragmenty olsów i łągów, najstarsze w Puszczy skupiska modrzewia), pogadanka na temat walorów przyrodniczych puszczy;

- Gniewoszków – gospodarstwo agroturystyczne: posiłek regionalny, ognisko, nocleg; wycieczka rowerowa oznakowanym szlakiem nad Wisłą;
  - Wysokie Koło (gmina Gniewoszków) – Sanktuarium NMP Królowej Różańca Świętego.
- Czas trwania oferty: 3 dni
  - Elementy innowacyjne oferty: specjalistyczne prelekcje, koncert organowy.

4.2.2. Radomski szlak literacki

W ramach istniejącego sieciowego produktu turystycznego – *Mazowiecki Szlak Literacki*, bazującego na miejscach związanych z wybitnymi literatami różnych epok, w subregionie radomskim można zaproponować turystom ofertę produktową *Radomski szlak literacki*. Przedmiotowa oferta będzie **oparta na ciekawych instytucjach kultury, promujących życie i twórczość zasłużonych dla polskiej literatury postaci z Radomszczyzny**, z których najslawniejszą jest najwybitniejszy twórca polskiego renesansu, poeta europejskiego formatu, Jan Kochanowski.

Jan Kochanowski urodził się na Ziemi Radomskiej i mieszkał w Czarnolesie, niedaleko Zwolenia, gdzie powstały jego najwybitniejsze dzieła. Obecnie mie-

Zdjęcie 11. Muzeum im. Oskara Kolberga w Przysusze

Źródło: Fot. Aneta Śledź

ści się tu muzeum poświęcone życiu i twórczości tego wybitnego poety. Muzeum mieści się w klasycystycznym XIX-wiecznym dworku Jabłonowskich, niemal w tym samym miejscu, w którym stał dawny dwór Kochanowskich. Obiekt otoczony jest pięknym parkiem krajobrazowym ze stawami. W parku znajduje się symboliczny sarkofag zmarłej w dzieciństwie córki poety – Urszuli, której poświęcił słynne *Treny*. Ekspozycja muzealna obejmuje pamiątki z życia i twórczości ojca literatury polskiej, w tym fragmenty jego wierszy, a także utworów innych poetów i pisarzy doby renesansu. Przed dworkiem stoi pomnik Jana Kochanowskiego, odlany w brązie. Corocznie w czerwcu w Czarnolesie organizowane są imprezy: „Dni twórczości Jana Kochanowskiego”, „Czarnoleskie dni Renesansu” oraz „Sobótki Czarnoleskie”.

Kolejnym ciekawym przystankiem, w zwiedzaniu miejsc związanych ze znanymi postaciami polskiej literatury z subregionu radomskiego, jest Muzeum im. Oskara Kolberga w Przysusze, które upamiętnia życie i dorobek naukowy tego wybitnego etnografa i folklorysty. Oskar Kolberg był wybitnym badaczem i dokumentalistą historii i etnografii okolic Przysuszy, w której się urodził. W muzeum, zlokalizowanym w zabytkowym XIX-wiecznym dworze Dembińskich

(Zdjęcie 11.), znajdziemy jedyny tego typu zbiór źródeł i opracowań badacza.

Z okolicami Radomia związany jest także wybitny pisarz, nowelista i dramaturg – Witold Gombrowicz. We Wsoli (gmina Jedlińsk), gdzie pisarz często bywał w odwiedzinach u brata Jerzego, mieści się nowe (otwarte w 2009 roku) muzeum jego imienia (Zdjęcie 12.). Placówka szczyty się organizowaniem corocznej październikowej imprezy literackiej – „Międzynarodowych Paneli Gombrowiczowskich”. Twórczość Gombrowicza promuje także „Międzynarodowy Festiwal Gombrowiczowski”, organizowany co 2 lata w Teatrze Powszechnym im. Jana Kochanowskiego w Radomiu. Impreza, także odbywająca się w październiku, jest jednym z najważniejszych polskich festiwali teatralnych.

Oferta *Radomski szlak literacki* będzie uzupełniona **dotychczasowymi atrakcjami w postaci odwiedzenia ciekawych przyrodniczo miejsc w sąsiedztwie zwiedzanych obiektów oraz zajęć rekreacyjno-sportowych w ośrodkach wypoczynkowych lub gospodarstwach agroturystycznych**, w których zaproponowane zostaną także noclegi i posiłki oparte na regionalnej kuchni.

Podmiotami zaangażowanymi w tworzenie oferty będą przede wszystkim:

Zdjęcie 12. Muzeum im. Witolda Gombrowicza we Wsoli

Źródło: Fot. Aneta Śledź

Mapa 12. Radomski szlak literacki

Źródło: Opracowanie własne MBPR

- Uniwersytet Technologiczno-Humanistyczny w Radomiu, którego pracownikami są badacze historii regionu radomskiego, kulturoznawcy i literaturoznawcy – potencjalni autorzy wykładów na temat wybitnych postaci polskiej literatury i kultury, związanych z subregionem radomskim;
- Radomskie Towarzystwo Naukowe – zajmujące się badaniami naukowymi w obszarze subregionu radomskiego, potencjalny organizator cyklu wykładów w muzeach, przybliżających życie i twórczość wybitnych postaci polskiej literatury i kultury, związanych z regionem radomskim;
- Oddział Miejski PTTK w Radomiu – organizator przedsięwzięć turystycznych;
- gospodarstwa agroturystyczne – podmioty, które w swojej ofercie mają wycieczki rowerowe, spływy kajakowe, jazdę konną itp.

Produkt jest adresowany w szczególności do osób zainteresowanych historią, literaturą i etnografią. Propozycja, łącząca zwiedzanie regionu z aspektami edukacyjnymi, będzie atrakcyjna m.in. dla wycieczek szkolnych oraz rodzin z dziećmi.

Proponowana oferta produktowa (Mapa 12.):

- Obszar realizacji oferty – główne punkty programu:
  - Radom – Uniwersytet Technologiczno-Humanistyczny w Radomiu – wykład na temat wybitnych postaci polskiej literatury i kultury, związanych z Ziemią Radomską;
  - Przysucha – Muzeum im. Oskara Kolberga w Przysusze; „Skałki” – teren rekreacyjny w lesie: gry i zabawy sportowo-rekreacyjne;
  - Topornia (gmina Przysucha) – jeden z ośrodków wczasowych nad zalewem na rzece Radomce lub gospodarstwo agroturystyczne w okolicy: posiłek regionalny, ognisko, nocleg;
  - Wsola (gmina Jedlińsk) – Muzeum im. Witolda Gombrowicza: ekspozycja biograficzna, wykład na temat życia i twórczości pisarza;
  - Czarnolas (gmina Policzna) – Muzeum im. Jana Kochanowskiego: ekspozycja, latem – koncert fortepianowy w amfiteatrze, w czerwcu – możliwość uczestnictwa w imprezach: „Dni twórczości Jana Kochanowskiego”, „Czarneleskie dni Renesansu” lub „Sobótki Czarnoleskie”;
  - Patków (gmina Policzna) – rezerwat przyrody „Okólny Ług” na bagnach i torfowiskach, obserwacja zwierząt m.in. żurawi oraz żółwi błotnych.
- Czas trwania oferty: 2 dni
- Elementy innowacyjne: wykłady i prelekcje.

4.2.3. Tradycje ludowe Radomszczyzny

Tradycje ludowe Radomszczyzny to propozycja nowego produktu sieciowego w subregionie radomskim, opartego **na dziedzictwie kultury ludowej radomskiego – krainy na pograniczu Mazowsza i Małopolski, w tym na tradycjach muzycznych zachowanych w mikroregionie kajockim (okolice Przysuchy).** W budowaniu przedmiotowego produktu najistotniejsze będzie wykorzystanie zasobów i działalności naukowo-edukacyjnej Muzeum Wsi Radomskiej w Radomiu oraz jego oddziału – Muzeum im. Oskara Kolberga w Przysusze, a także **cyklicznych imprez folklorystycznych.**

Muzeum Wsi Radomskiej to skansen budownictwa ludowego (Zdjęcie 13.), w którym zgromadzono 80 obiektów: wiejskich chałup, dworów, kościołów, kuźni, wiatraków, spichlerzy i młynów wodnych. W muzeum eksponowane są także m.in. zbiory: wiejskich pojazdów i maszyn rolniczych, uli oraz sztuki ludowej. W placówce funkcjonuje ośrodek edukacji muzealnej, w którym prowadzona jest m.in. edukacja przyrodnicza, muzeum realizuje także działalność naukową.

Muzeum im. Oskara Kolberga w Przysusze prezentuje przede wszystkim dzieła swojego patrona – folklorysty, etnografa i kompozytora, lecz także historię miasta Przysuchy. Placówka prowadzi działalność edukacyjną oraz naukowo-badawczą w zakresie etnografii i historii, przyznaje także **Nagrody im. Oskara Kolberga „Za zasługi dla kultury ludowej”.** W muzeum prowadzone są różnego rodzaju warsztaty rękodzielnicze. Od ponad 50 lat w Przysusze organizowana jest czerwcowa cykliczna impreza folklorystyczna pod nazwą „Dni Kolbergowskie”, której bardzo ważnym elementem jest „Mazowiecki Festiwal Folkloru”. Na festiwalu rokrocznie gości kilkuset wykonawców muzyki ludowej z terenu całego Mazowsza. Imprezie towarzyszą m.in. warsztaty śpiewu i tańca oraz rękodzielnicze, kiermasze sztuki ludowej, a także bezpośrednie spotkania z artystami ludowymi.

Innymi ważnymi corocznymi imprezami w powiecie przysuskim, promującymi muzykę ludową Radomszczyzny, są: „Spotkania z Folklorem im. Stanisława Stępnia” w Wieniawie, organizowane w lipcu oraz „Festiwal Kapel, Śpiewaków, Zespołów Ludowych, Kół Gospodyń Wiejskich i Stowarzyszeń Ziemi Przysuskiej” w Odrzywole, który odbywa się w listopadzie. Wszystkie wymienione wyżej imprezy promują przede wszystkim muzykę Kajoków – mieszkańców wsi z okolic Przysuchy. Mikroregion kajocki to jedno z najciekawszych miejsc na muzycznej mapie Polski,

Zdjęcie 13. Wiejska zagroda w Muzeum Wsi Radomskiej w Radomiu

Źródło: Fot. Aneta Śledź

które słynie ze wspaniałej, dynamicznej i żywiołowej muzyki instrumentalnej, na którą składają się przede wszystkim mazurki, oberki i polki. Muzyka ta powiązana jest z unikalnymi tańcami oraz obrzędowością. Wielu mistrzów muzyki kajockiej jest laureatami Nagrody im. Oskara Kolberga. Muzyka kajocka przeżywa renesans wśród miłośników muzyki tradycyjnej z całej Polski, jest m.in. znana i promowana w dużych miastach, np. w Warszawie czy Lublinie. Paradoksalnie, w subregionie radomskim lokalne tradycje muzyczne pozostają zupełnie nieznanymi, a zdarza się, że próbuje się je niszczyć jako wstydlivy relikwii przeszłości, niemodny i niepotrzebny w dzisiejszych czasach. W związku z powyższym – konieczne jest podjęcie działań mających na celu ochronę i wsparcie tego unikalnego dziedzictwa kulturowego, które może być wykorzystane m.in. do wzrostu atrakcyjności turystycznej południowej części województwa mazowieckiego, będąc istotnym elementem produktu sieciowego *Tradycje ludowe Radomszczyzny*.

Interesującym elementem przedmiotowego produktu będzie także Muzeum Ludowych Instrumentów Muzycznych w Szydłowcu, mieszczące się

w szydłowieckim zamku (Zdjęcie 14.). Najstarsze eksponaty, spośród ponad 2000, pochodzą z przełomu XVI/XVII w. Wszystkie zgromadzone w placówce instrumenty zostały zbudowane przez artystów ludowych. Muzeum posiada także zbiory artystyczno-historyczne, w tym dokumenty dotyczące działalności cechów szydłowieckich, pochodzące nawet z XVI w. Placówka w ramach swojej działalności organizuje prelekcje oraz warsztaty edukacyjne.

Dodatkowymi atrakcjami, które można wykorzystać do wzbogacenia ofert turystycznych w ramach produktu *Tradycje ludowe Radomszczyzny*, są obiekty zabytkowe w miejscowościach, w których realizowane będą oferty – głównie zabytki średniowiecznego Miasta Kazimierzowskiego w Radomiu oraz renesansowe obiekty w Szydłowcu: zamek magnacki z przełomu XV i XVI w. i ratusz miejski z XVII w. W ofertach będą uwzględniane noclegi i regionalne posiłki w gospodarstwach agroturystycznych subregionu.

Podmiotami zaangażowanymi w tworzenie produktu będą przede wszystkim:

- samorządy lokalne – współorganizatorzy festiwali i przeglądów kapel ludowych;

Zdjęcie 14. Zamek w Szydłowcu – siedziba Muzeum Ludowych Instrumentów Muzycznych

Źródło: Fot. Aneta Śledź

- Towarzystwo Kulturalne im. Oskara Kolberga, zajmujące się upowszechnianiem tradycji i kultury ludowej okolic Przysuchy, współorganizator „Dni Kolbergowskich”;
- Lokalna Grupa Działania „Razem dla Radomki” – upowszechniająca tradycję i kulturę ludową okolic Przysuchy, współorganizator „Spotkań z Folklorem im. Stanisława Stępniaika” oraz „Dni Kolbergowskich”;
- Lokalna Grupa Działania „Wszyscy Razem”, obejmująca gminy: Gielniów, Rusinów, Klwów, Odrzywół i Potworów – realizująca projekty promujące kulturę ludową Radomszczyzny.

Produkt adresowany jest do osób wykształconych, o wyrobionych gustach muzycznych, pasjonatów historii i tradycji ludowych.

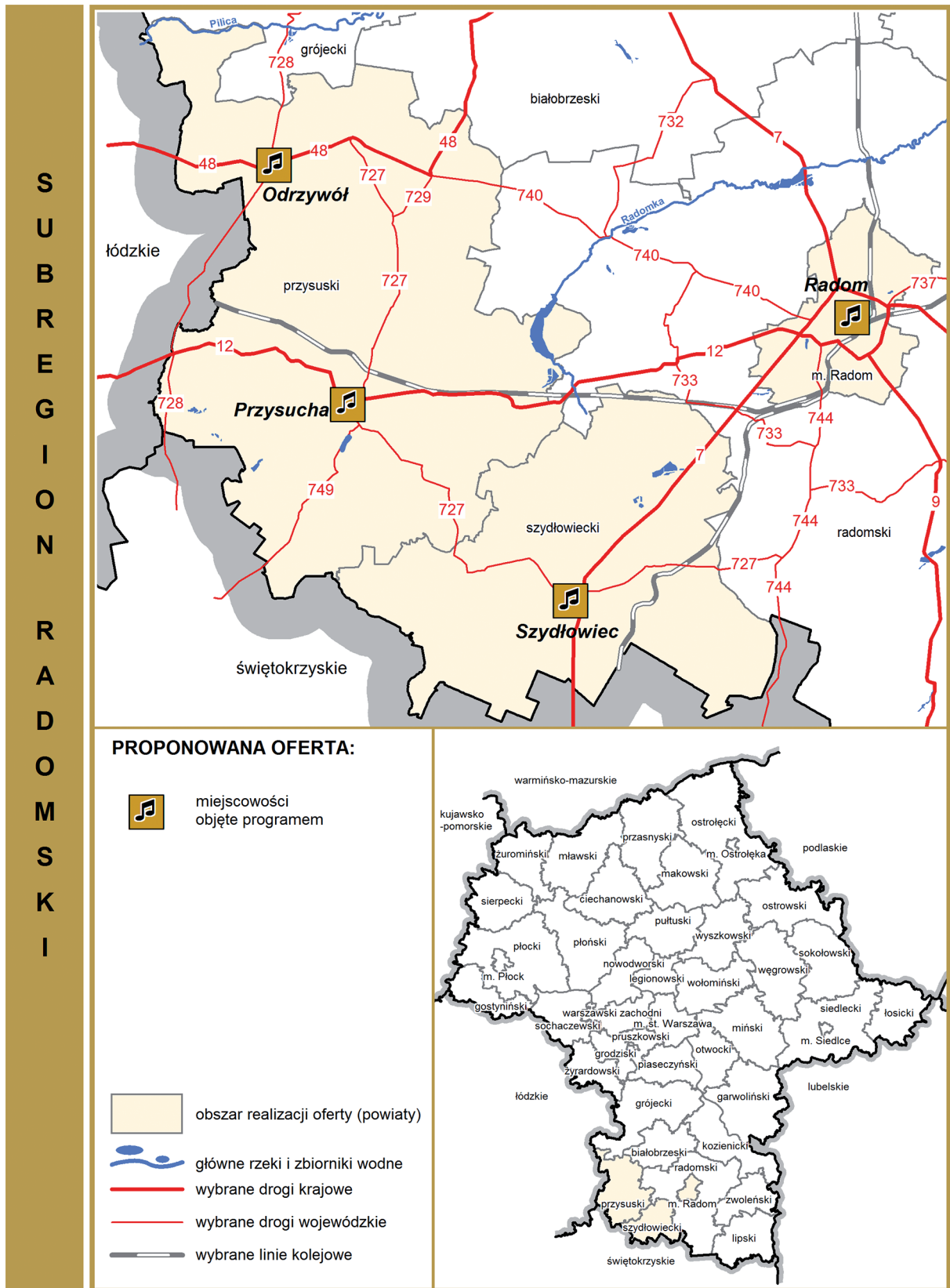
Proponowana oferta produktowa (Mapa 13.):

- Obszar realizacji oferty – główne punkty programu:
  - Radom – Muzeum Wsi Radomskiej: skansen budownictwa ludowego, prezentacja wydawnictw naukowych Muzeum, wykład nt. budow-

nictwa ludowego, warsztaty wypieku chleba, muzealna ścieżka przyrodnicza;

- Szydłowiec – wczesnorenesansowy zamek magnacki, w nim Muzeum Ludowych Instrumentów Muzycznych; średniowieczny rynek z późnorenesansowym ratuszem miejskim; posiłek regionalny i nocleg w gospodarstwie agroturystycznym;
- Przysucha – Muzeum im. Oskara Kolberga: warsztaty śpiewu i tańca ludowego, projekcja filmów dokumentalnych o muzykantach ludowych i o Oskarze Kolbergu, w czerwcu uczestnictwo w „Dniach Kolbergowskich”;
- Odrzywół – koncert muzyki ludowej w wykonaniu lokalnego zespołu; w listopadzie Festiwal Kapel, Śpiewaków, Zespołów Ludowych, Kół Gospodyń Wiejskich i Stowarzyszeń Ziemi Przysuskiej.
- Czas trwania oferty: 2 dni
- Elementy innowacyjne oferty: muzealne programy edukacyjne, wykorzystujące techniki audio-wizualne.

Mapa 13. Tradycje ludowe Radomszczyzny

Źródło: Opracowanie własne MBPR

4.3. Subregion płocki

Główne walory turystyczne subregionu płockiego związane są z dolinami Wisły i Skrwy oraz z Pojezierzem Gostynińskim. Subregion płocki to najstarsza część historycznego Mazowsza. Znacząca rola tego obszaru w historii regionu i kraju spowodowała powstanie bogatych zasobów dziedzictwa kulturowego, z których najcenniejsze znajdują się w Płocku, historycznej stolicy Mazowsza i dawnej stolicy państwa. Wśród obiektów zabytkowych, usytuowanych na tym obszarze, najliczniej reprezentowane są budynki mieszkalne oraz sakralne, a także dwory i obiekty publiczne. Elementem wyróżniającym dziedzictwo kulturowe subregionu jest duża liczba zachowanych drewnianych obiektów sakralnych. Unikalne wartości posiada krajobraz kulturowy historycznego centrum Płocka wraz ze skarpmą wiślaną oraz krajobraz okolic Wyszogrodu. Na uwagę zasługują także miejsca promowania i kultywowania tradycji ludowych: Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu i region sannicki w powiecie gostynińskim. Walory te zostały dokładnie przeanalizowane m.in. w *Strategii rozwoju turystyki województwa mazowieckiego na lata 2007-2013*, *Programie Rozwoju Turystyki dla Miasta Płocka na lata 2013-2019*, *Strategii promocji Płocka do 2016 roku* i dokumentach programowych MROT (omówionych w podrozdziale 2.2.), a także w opracowaniach analityczno-studialnych Oddziału Terenowego MBPR w Płocku.

Opracowaniami MBPR, dotyczącymi m. in. omawianego obszaru, są *Koncepcje szlaków turystyczno-kulturowych. Pasma Wisły i Pasma Skrwy*. W opracowaniach tych zawarto szczegółową analizę potencjału i zasobów dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego jako istotnego czynnika rozwoju turystyki oraz wskazano możliwości rozwoju turystyki na tych obszarach. W opracowaniu *Analiza działalności gmin położonych w pasmach turystyczno-kulturowych województwa mazowieckiego na rzecz rozwoju turystyki* wykazano, że największą aktywność w działaniach na rzecz rozwoju turystyki przejawiają: Płock i Sierpc. Wyżej wymienione miasta pełnią rolę ponadlokalnych ośrodków obsługi ruchu turystycznego, co zostało podkreślone w *Planie zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego (zapisy Polityki wzrostu atrakcyjności turystycznej województwa)*.

Atrakcyjność subregionu płockiego dla rozwoju turystyki kulturowej została wykorzystana w skomercjalizowanych ofertach, w ramach czterech istniejących produktów sieciowych: *Szlak Książąt Mazowieckich*, *Mazowsze na filmowo*, *Mazowsze Chopina* oraz *Skarbiec Mazowiecki*. Ze względu na to, że oferta ostat-

niego z wyżej wymienionych produktów – bazującego na dziedzictwie religijnym regionu, obejmuje w zachodniej części województwa jedynie zwiedzanie zabytków Czerwińska i Wyszogrodu, nie wykorzystując wielu innych cennych obiektów sakralnych i zbiorów dewocjonalistów istniejących w subregionie płockim (przede wszystkim kościołów i muzeów w Płocku), w niniejszym opracowaniu zaproponowano utworzenie **nowej oferty produktowej Skarbcza Mazowieckiego**. Przedstawiono także **koncepcję nowej oferty wykorzystującej dziedzictwo kultury żydowskiej w zachodniej części województwa mazowieckiego, w ramach istniejącego produktu sieciowego Wkręgu żydowskiego dziedzictwa na Mazowszu** (posiadającego obecnie oferty tylko w centralnej części regionu).

Ponadto – ze względu na niewystarczająco wykorzystany w istniejących produktach potencjał okolic Płocka do rozwoju turystyki aktywnej, przedstawiono **koncepcje dwóch ofert opartych na wykorzystaniu rzek: Skrwy (w ramach istniejącego produktu sieciowego Kajakowe Szlaki Mazowsza) i Wisły (nowy produkt żeglarski)**. Należy podkreślić, że promocja Wisły i jej wykorzystanie do budowania marki Mazowsza to jeden z celów *Strategii rozwoju turystyki w województwie mazowieckim na lata 2014-2020*.

4.3.1. Skarbiec Płocki

W ramach istniejącego sieciowego produktu turystycznego *Skarbiec Mazowiecki*, opartego – zgodnie z opracowaniami programowymi MROT, omówionymi w podrozdziale 2.2. – na wykorzystaniu **zabytkowych obiektów sakralnych i miejsc związanych z życiem polskich świętych i błogosławionych**, w subregionie płockim proponuje się ofertę produktową *Skarbiec Płocki*. Jednym z najciekawszych miejsc, predysponowanych do uwzględnienia w ofertach tworzonych w ramach tego produktu, jest miasto Płock, które posiada znaczące walory historyczne i kulturowe, wynikające z bogatej przeszłości jako stolicy Mazowsza i państwa. Większość zabytków zlokalizowana jest w obszarze starówki płockiej. Unikatowy charakter ma Bazylika Katedralna Wniebowzięcia NMP. W świątyni możemy zobaczyć: Kaplicę Królewską z sarkofagiem władców Polski: Władysława Hermana i Bolesława III Krzywoustego (Zdjęcie 15.). Katedra słynie z odbywających się w niej koncertów Chóru Pueri et Puellae Cantores Plocenses, w którego repertuarze znajdują się dzieła niemal prawie wszystkich epok – od średniowiecznego chorału gregoriańskiego po kompozycje współczesne. Szczególnie cenne jest Muzeum Diecezjalne im. bł. abpa Antoniego Juliana

Zdjęcie 15. Kaplica Królewska w Bazylice Katedralnej Wniebowzięcia NMP w Płocku

Źródło: Fot. Iwona Szymańska

Nowowiejskiego stanowiące prawdziwy skarbiec pozostałości dawnych czasów. Muzeum Diecezjalne zostało utworzone w 1903 r., jako pierwsze tego typu w Królestwie Polskim, przez kapłana płockiej diecezji, którego imię obecnie nosi. Pierwszymi zbiorami były zabytki z katedry płockiej. Placówka zlokalizowana jest w dwóch obiektach zabytkowych: w tzw. Starym Muzeum oraz w budynku Opactwa Pobenedyktynskiego na Wzgórzu Tumskim – miejscu lokalizacji XIV-wiecznego zamku obronnego. Najcenniejsze zbiory w Starym Muzeum znajdują się w Skarbcu z zabytkami sakralnymi, numizmatyką i bronią białą, a w Opactwie prezentowane są m.in. najcenniejsze dzieła złotnicze diecezji – kielich Konrada Mazowieckiego i relikwiarz św. Zygmunta z piastowskim diademem, a także gotyckie monstrancje. Kolejnym cennym obiektem jest Sanktuarium Bożego Miłosierdzia, stanowiące cel licznych pielgrzymek religijnych. To miejsce święte, z obrazem Jezusa Miłosiernego i relikwiami św. Faustyny. W domu zakonnym Zgromadzenia Sióstr Matki Bożego Miłosierdzia – siostra Faustyna Kowalska w 1931 r. miała objawienie Jezusa Miłosiernego. W 2005 r., w setną rocznicę urodzin zakonnicy, w dawnej piekarni, w której pracowała, otwarto muzeum jej imienia. Zachował się autentyczny piec do wypieku chleba, w pomieszczeniach sąsiednich odtworzono wyposażenie kuchni oraz celę zakonną

św. Faustyny z licznymi pamiątkami i dokumentami. Bardzo interesujący jest także Kościół św. Bartłomieja z XIV w., który jest najstarszym kościołem parafialnym miasta Płocka, obecnie w randze kolegiaty. W 2006 r. pod prezbiterium odkryto dwie krypty, pochodzące prawdopodobnie z pierwszego okresu funkcjonowania kościoła, a nieco później – pierwotne wejście do świątyni w miejscu obecnego prezbiterium oraz gotycko-renesansowe okna. Warto także zwiedzić Świątynię Miłosierdzia i Miłości – katedrę mariawicką, wybudowaną na początku XX w. z inicjatywy Marii Franciszki Kozłowskiej (uznawanej przez mariawitów za świętą). We wnętrzu świątyni znajduje się połączana obudowa ołtarza w formie baldachimu, nagrobki Marii Franciszki i biskupów mariawickich.

Kompleks budynków obejmuje również klasztor, będący siedzibą władz Kościoła Starokatolickiego Mariawitów. Świątynię i klasztor wzniesiono w stylu neogotyku angielskiego na planie litery E (Zdjęcie 16.). W Płocku-Trzepowie godnym zobaczenia jest XVI-wieczny drewniany kościół św. Aleksego, który jest jednym z obiektów na szlaku drewnianej architektury sakralnej „Drewniane Skarby Mazowsza”. Warto także zwiedzić inne drewniane obiekty znajdujące się na pętli płockiej wyżej wymienionego szlaku, obejmującej łącznie czternaście kościołów, z których jeden znajduje się na terenie Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu.

Zdjęcie 16. Świątynia Miłosierdzia i Miłości – katedra mariawicka w Płocku

Źródło: Fot. Iwona Szymańska

W Rokiciu, położonym w gminie (Brudzeń Duży), znajduje się dobrze zachowana budowla romańska. Jest to niewielkich rozmiarów świątynia, pochodząca z połowy XIII w. – najstarszy kościół ceglany na Mazowszu. Na zewnętrznych ścianach widoczne są ślady upamiętniania zmarłych, pochowanych na przykościelnym cmentarzu, swoiste epitafia w formie wydrapanych obrazków (m.in. krzyże, narzędzia rolnicze, drzewa, ryby) oraz napisów (imion i nazwisk – najstarsze z 1647 r.). Z kolei półkoliste wgłębienia na tych ścianach uznawane są za ślady tradycji wzniesienia w Wielką Sobotę ognia od ścian świątyni.

W obiektach sakralnych subregionu płockiego występują cenne zabytki ruchome, będące elementami wystroju kościołów, z których na szczególną uwagę zasługują:

- w kościele św. Anny w Kobylnikach (gmina Wyszogród) – dwa XVI-wieczne nagrobki członków rodziny Kobylnickich;
- w kościele pw. Matki Bożej Różańcowej w Drobinie – dwa potrójne nagrobki przedstawiceli rodu Kryskich, w tym dwukondygnacyjny renesansowy nagrobek Wojciecha Kryskiego z XVI w., który jest pierwszym na ziemiach polskich zastosowaniem wzorów kompozycyjnych nagrobków Medyceuszy z Florencji i Rzymu, projektowanych przez Michała Anioła. Autor-

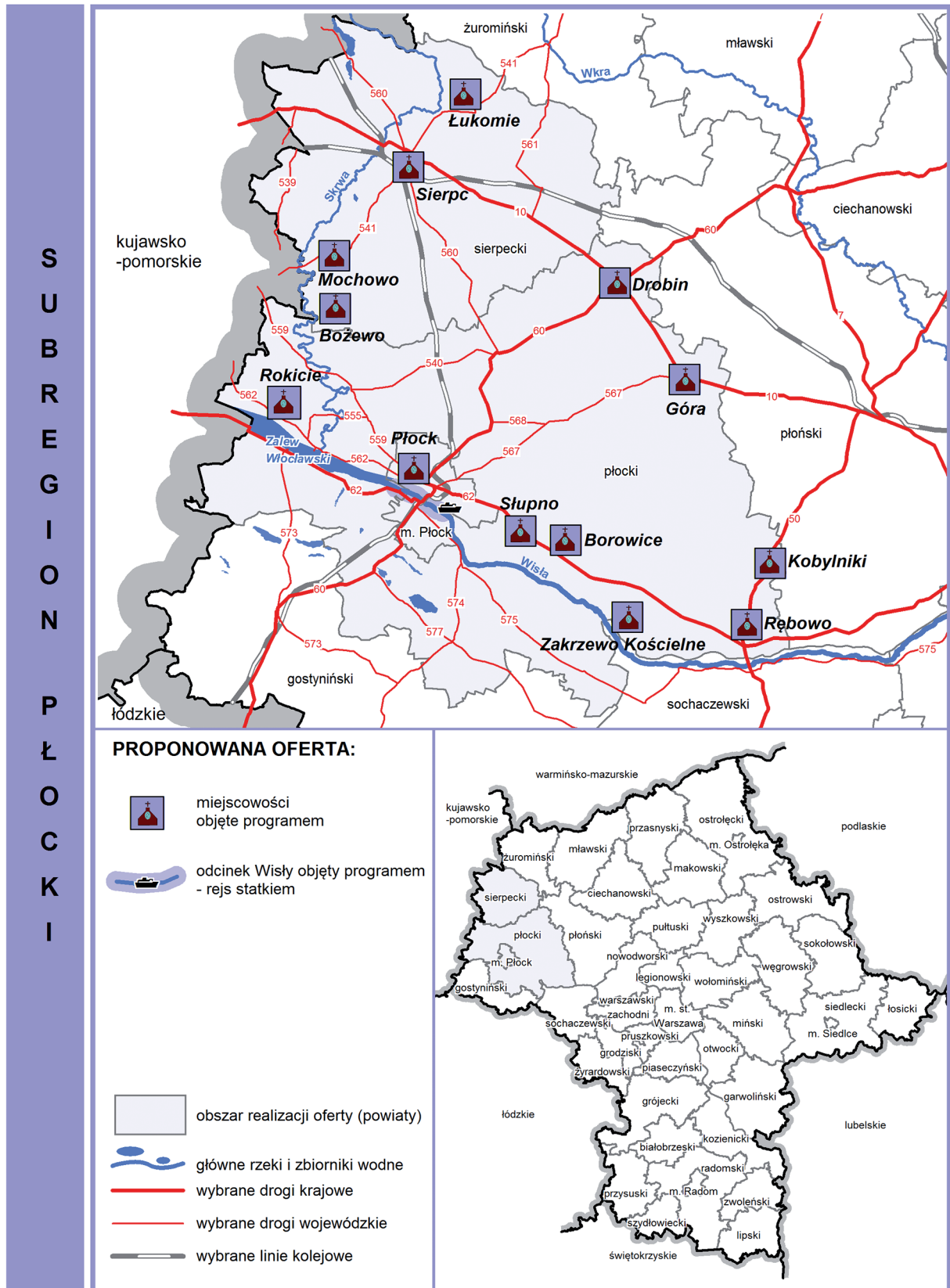
stwo nagrobka, należącego do bardzo wysokiej klasy rzeźby renesansowej, łączone jest z warsztatem Santi Gucciego;

- w kościele św. Andrzeja Apostoła w Bożewie (gmina Mochowo) – późnobarokowy ołtarz główny z pierwszej połowy XVIII w.

Dodatkowymi atrakcjami, uzupełniającymi ofertę turystyczną Skarbiec Płocki, są wydarzenia o charakterze modlitewno-sakralnym, organizowane przez Kościół Katolicki.

Na szczególną uwagę turystów, zainteresowanych produktem turystycznym *Skarbiec Płocki*, zasługują organizowane w Płocku imprezy o charakterze religijnym. Należą do nich: *Festiwal Muzyki Jednogłosowej*, organizowany przez Płocki Ośrodek Kultury i Sztuki, Urząd Miasta Płocka i Kurię Diecezjalną w Płocku. Festiwal jest jedną z nielicznych i największych tego typu imprez w Polsce i Europie, na której prezentowana jest głównie średniowieczna muzyczna twórczość religijna. Wydarzeniem o charakterze sakralnym jest także, organizowany w Płocku, *Międzynarodowy Festiwal Muzyki Organowej*. Historia Festiwalu sięga 1996 r., kiedy to po raz pierwszy odbyły się w Płocku *Koncerty Przed Hejnałem* – zainicjowane przez organistę Bazyliki Katedralnej, który odkrył i docenił wartość unikalnych płockich organów z początku XX w.

Mapa 14. Skarbiec płocki

Źródło: Opracowanie własne MBPR

Do oglądania obiektów sakralnych Płocka można wykorzystać oryginalne środki lokomocji: kolejkę turystyczną, tzw. Ciuchcię Tumską i statki wycieczkowe kursujące po Wiśle. Podróż standardową trasą Ciuchci Tumskiej trwa ponad godzinę. Wagoniki są wyposażone w system nagłaśniający, umożliwiający wycieczkowiczom wysłuchanie informacji o atrakcjach turystycznych Płocka. Kolejka kursuje od maja do sierpnia, jednorazowo w dwóch wagonikach na wycieczkę może wybrać się do 40 osób. Urok nadwiślańskiej płockiej skarpy ze Wzgórzem Tumskim najlepiej można poznać, podróżując statkami wycieczkowymi kursującymi po Wiśle. Istnieje możliwość organizacji wycieczek w górę rzeki, aż do Wyszogrodu.

W proponowanych ofertach turystycznych będzie wykorzystana głównie baza noclegowa i gastronomiczna Płocka i Sierpca oraz usługi proponowane w gospodarstwach agroturystycznych subregionu.

W tworzenie oferty turystycznej Skarbiec Płocki będą zaangażowane przede wszystkim następujące podmioty:

- samorządy lokalne – główni organizatorzy i współorganizatorzy wydarzeń kulturalnych;
- kościoły i związki wyznaniowe, w tym Archidiecezja Warszawska, Diecezja Płocka, Diecezja Warszawsko-Płocka Kościoła Starokatolickiego Mariawitów;
- organizacje pozarządowe, prowadzące działania na rzecz turystyki i krajoznawstwa, np. Lokalna Organizacja Turystyczna „Nad Skrwą i Sierpinią”, Płocka Lokalna Organizacja Turystyczna, Oddział Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego w Płocku;
- lokalne grupy działania: Stowarzyszenie Rozwoju Ziemi Płockiej, Stowarzyszenie LGD „Sierpeckie Partnerstwo”, realizujące zadania dotyczące promocji turystyki i rekreacji w powiecie sierpeckim;
- gospodarstwa agroturystyczne, m.in. w gminach Wyszogród i Bodzanów, oferujące wycieczki rowerowe, przejażdżki bryczką, możliwość wędkowania oraz organizujące cykliczne imprezy plenerowe.

Produkt adresowany jest przede wszystkim do osób interesujących się architekturą sakralną i historią, a także do dzieci i młodzieży szkolnej, w ramach wycieczek edukacyjnych.

Proponowana oferta produktowa (Mapa 14.):

- Obszar realizacji oferty – główne punkty programu:
  - Płock – Bazylika Katedralna Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny (w okolicach Świąt Wielkanocnych możliwość wysłuchania koncertów

w ramach Festiwalu Muzyki Jednogłosowej, we wrześniu – możliwość wysłuchania koncertów w ramach Międzynarodowego Festiwalu Muzyki Organowej), Muzeum Diecezjalne, Sanktuarium Bożego Miłosierdzia, Muzeum św. Faustyny, Kościół św. Bartłomieja, Świątynia Miłosierdzia i Miłości, kościół św. Aleksego w Płocku-Trzepowie, przejażdżka Ciuchcią Tumską, rejs statkiem po Wiśle, nocleg;

- Rokicie (gmina Brudzeń Duży) – kościół pw. św. Piotra i Pawła;
  - Słupno – kościół św. Marcina;
  - Rębowo (gmina Wyszogród) – kościół św. Jana Chrzyciela;
  - Kobylniki (gmina Wyszogród) – kościół św. Anny;
  - Zakrzewo Kościelne (gmina Bodzanów) – kościół św. Piotra i Pawła;
  - Borowice (gmina Bodzanów) – gospodarstwo agroturystyczne: wędkowanie i pływanie łódką po stawie, nordic walking w zabytkowym parku krajobrazowym, uroczysta kolacja – kuchnia staropolska, nocleg;
  - Góra (gmina Staroźreby) – kościół św. Jakuba;
  - Drobin – kościół pw. Matki Bożej Różańcowej;
  - Bożewo (gmina Mochowo) – kościół św. Andrzeja Apostoła;
  - Mochowo – kościół św. Marcina;
  - Sierpc – kościół pw. Najświętszego Serca Jezusowego na terenie Muzeum Wsi Mazowieckiej;
  - Łukomie (gmina Rościszewo) – kościół św. Katarzyny, kolacja przy ognisku.
- Czas trwania oferty: 3 dni.
  - Elementy innowacyjne oferty: oglądanie zabytków i krajobrazów z Ciuchci Tumskiej i od strony rzeki.

4.3.2. W kręgu żydowskiego dziedzictwa w subregionie płockim

W kręgu żydowskiego dziedzictwa w subregionie płockim – to oferta proponowana w ramach produktu sieciowego *W kręgu żydowskiego dziedzictwa na Mazowszu*, który **opiera się na wykorzystaniu dziedzictwa kultury żydowskiej**. Istniejące w obszarze subregionu płockiego pozostałości tej kultury stanowią podstawę do podróży sentymentalnych i turystycznych. Podstawową atrakcją produktu są obiekty materialne i zwyczaje kultury żydowskiej, przez wieki współistniejącej z innymi kulturami na terenie Polski. Szczególnie interesującymi miejscami, związanymi z Żydami, którzy zamieszkiwali obecny subregion płocki, są miasta: Płock, Sierpc oraz Gąbin.

Głównym obiektem proponowanej oferty jest Muzeum Żydów Mazowieckich, Oddział Muzeum Mazowieckiego w Płocku, znajdujące się w odnowionej dawnej Małej Synagodze (Zdjęcie 17.). Placówka przedstawia dzieje ludności pochodzenia żydowskiego na terenie Polski. Część wystawiennicza zawiera multimedialne prezentacje historii i kultury żydowskiej, Holocaustu oraz archiwalnych fotografii Żydów na Mazowszu. Ponadto muzeum oferuje program artystyczno-edukacyjny, obejmujący m. in.: wykłady, prezentacje filmów i pokazy slajdów, edukację dla dzieci i młodzieży, warsztaty plastyczne i taneczne, degustację potraw żydowskich. Innym ważnym miejscem, proponowanej na terenie Płocka oferty turystycznej, jest cmentarz żydowski założony w XIX w., który obecnie dzieli się na część zamkniętą i otwartą. W części zamkniętej znajduje się pomnik ku czci Żydów, zamordowanych w niemieckich obozach zagłady oraz nagrobki z hebrajskimi i polskimi napisami. Na murze rozdzielającym dwie wyżej wymienione części nekropolii, zwanym „Murem Płaczu”, umieszczono fragmenty macew (Zdjęcie 18.), pochodzących ze starego cmentarza, zlikwidowanego przez Niemców w czasie II wojny światowej.

W Sierpcu znajduje się kolejny cmentarz żydowski (prawdopodobnie z XVIII w.), który także został zniszczony przez Niemców. W ostatnich latach został odrestaurowany dzięki zabiegom żydowskich mieszkańców Sierpca i ich potomków (w tym londyńskiego rabina – przewodniczącego Komitetu Ochrony Cmentarzy Żydowskich w Europie) oraz lokalnych władz. Odzyskane macewy powróciły na cmentarz. Wyjątkowym zabytkiem na terenie nekropolii jest **drewniany dom przedpogrzebowy z początku XX w.**, na którego ścianach do dziś przetrwały hebrajskie inskrypcje.

Następnym cmentarzem żydowskim w subregionie płockim jest cmentarz w Gąbinie, który powstał w XIX w. Podobnie jak nekropolie w Płocku i Sierpcu w czasie II wojny światowej został doszczętnie zniszczony. W 1993 roku przypadkowo odnaleziono fragmenty zaginionych wtedy nagrobków. Macewy, które użyte były do umacniania mostu na rzece Nidzie, odsłonił ulewny deszcz, wymywając ziemię spod mostu. Wiele płyt nagrobkowych odkryto również na ulicach Gąbina. Z odzyskanych fragmentów nagrobków na terenie uporządkowanego cmentarza wybudowano lapidarium, którego utworzenie zawdzięcza się potomkom gąbińskich Żydów, Fundacji Rodziny Nissen-

Zdjęcie 17. Aron ha-kodesz – szafa ołtarzowa w Muzeum Żydów Mazowieckich w Płocku

Źródło: Fot. Iwona Szymańska

Zdjęcie 18. „Mur płaczu” na cmentarzu żydowskim w Płocku

Źródło: Fot. Iwona Szymańska

baumów, Fundacji Wiecznej Pamięci, władzom miasta i Towarzystwu Miłośników Ziemi Gąbińskiej.

W proponowanej ofercie turystycznej będzie wykorzystana głównie baza noclegowa i gastronomiczna Płocka, w tym przede wszystkim oferta Restauracji Żydowskiej Estera, zlokalizowanej na Starym Rynku w historycznym centrum miasta.

W tworzenie oferty turystycznej W kręgu żydowskiego dziedzictwa w subregionie płockim będą zaangażowane przede wszystkim podmioty:

- jednostki samorządu terytorialnego: miasta Płock i Sierpc oraz gmina miejsko-wiejska Gąbin – główni organizatorzy i współorganizatorzy wydarzeń kulturalnych, promujących dziedzictwo żydowskie;
- Żydowski Instytut Historyczny w Warszawie – instytucja naukowo-badawcza, której działalność dotyczy dziejów Żydów w Polsce i Europie Środkowo-Wschodniej;
- Muzeum Żydów Mazowieckich, Oddział Muzeum Mazowieckiego w Płocku, które oprócz ekspozycji zbiorów oferuje organizację imprez i spotkań przybliżających kulturę żydowską;
- organizacje pozarządowe, prowadzące działania na rzecz nauki, kultury, ekologii oraz tożsamości, tradycji narodowej, w tym Towarzystwo Miłośników Ziemi Gąbińskiej;

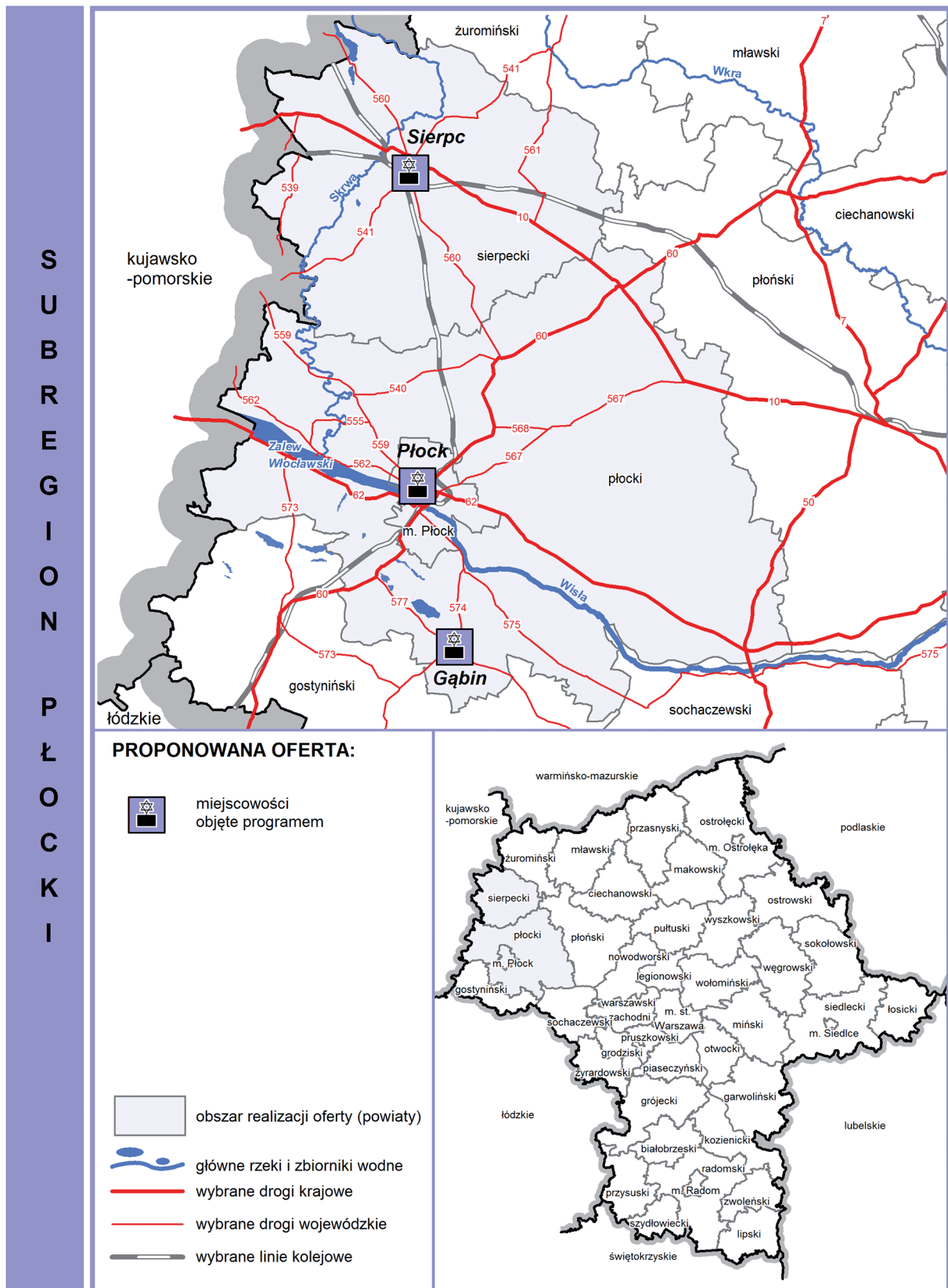
- Restauracja Żydowska Estera w Płocku – jedyny w Płocku i tej części Mazowsza obiekt gastronomiczny, w którym serwowane są potrawy kuchni żydowskiej.

Produkt adresowany jest przede wszystkim do osób zainteresowanych dziedzictwem i kulturą żydowską, dzieci i młodzieży w grupach zorganizowanych, turystów zagranicznych.

Proponowana oferta produktowa (Mapa 15.):

- Obszar realizacji oferty – główne punkty programu:
  - Sierpc – cmentarz żydowski, dom przedporzebowy;
  - Płock – Muzeum Żydów Mazowieckich: program kulturalno-oświatowy z wieczorem literackim, wykładem, spektaklem teatralnym lub filmem; cmentarz żydowski; uroczysta koszerne kolacja w Restauracji Żydowskiej Estera; nocleg;
  - Gąbin – cmentarz żydowski; spotkanie z przedstawicielem Towarzystwa Miłośników Ziemi Gąbińskiej – wykład o życiu i zagładzie Żydów gąbińskich.
- Czas trwania oferty: 2 dni
- Elementy innowacyjne oferty: koszerne posiłki w Restauracji Żydowskiej Estera.

Mapa 15. W kręgu żydowskiego dziedzictwa w subregionie płockim

Źródło: Opracowanie własne MBPR

4.3.3. Kajakiem po Skrwie

Kajakiem po Skrwie to propozycja oferty produktowej w ramach istniejącego sieciowego produktu turystycznego – *Kajakowe Szlaki Mazowsza* – **opartego na wykorzystaniu atrakcyjności wielu rzek regionu do uprawiania aktywnej turystyki wodnej, do których należy Skrwa – jedna z najpiękniejszych naturalnych rzek subregionu płockiego.** Brzegi Skrwy, która kiedyś była granicą pomiędzy Mazowszem a Ziemią Dobrzyńską, były bardzo atrakcyjne dla osadnictwa, o czym świadczą jego pozostałości: grodziska, dwory, kościoły i młyny. Współcześnie walory przyrodnicze i kulturowe Skrwy stanowią elementy oferty turystycznej zlokalizowanych nad rzeką gospodarstw agroturystycznych, ośrodków wypoczynkowych i przystani żeglarskiej przy ujściu rzeki do Wisły.

Skrwa bierze swój początek w okolicy Żuromina. Jest typową rzeką niziną o zróżnicowanym charakterze, której górny bieg płynie przez tereny równinne, środkowy i dolny prowadzi przez dolinę o zalesionych zboczach, natomiast niektóre odcinki mają charakter potoku górskiego. W końcowym odcinku rzeka stanowi oś Brudzeńskiego Parku Krajobrazowego. Ponad 100-kilometrowy szlak kajakowy (Zdjęcie 19.) rozpoczyna się od Jeziora Skrwilno (gmina Skrwilno w województwie kujawsko-pomorskim), a kończy się

w Murzynowie (gmina Brudzeń Duży) – wraz z ujściem Skrwy do Wisły.

Walory rekreacyjne i przyrodnicze rzeki mogą być wykorzystane do utworzenia atrakcyjnej oferty *Kajakiem po Skrwie*. Szlak kajakowy Skrwą jest bardzo malowniczy, gdyż rzeka odznacza się licznymi zakolami (Zdjęcie 20.) oraz głębokimi jarami. Wzdłuż krętego koryta rzeki zlokalizowana jest zielona kraina – Mazowiecka Szwajcaria, na której terenie znajduje się wiele interesujących obiektów przyrodniczych. Dolina Skrwy jest leśnym zbiorowiskiem grądowym, z pięknym starodrzewem, tworzonym przez liczne drzewa pomnikowe, uzupełnionym przez powalone drzewa i konary wystające z wody. Teren Brudzeńskiego Parku Krajobrazowego jest zróżnicowany i bogato reprezentowany przez wiele gatunków ptaków lęgowych (ok. 120), przelotnych i zimujących (30), w tym przez gatunki rzadkie. Różnorodność gatunkową ptaków można poznać m.in. na trasie dydaktycznej ścieżki ornitologicznej przy ujściu Skrwy do Wisły. Park jest także siedliskiem ponad 30 gatunków ssaków. Na terenie parku istnieją trzy rezerваты przyrody: „Sikórz”, „Brwilno” i „Brudzeńskie Jary”.

Dodatkowymi, oprócz przyrodniczych, elementami podnoszącymi atrakcyjność turystyczną obszaru nad Skrwą są, zlokalizowane w sąsiedztwie rzeki, obiekty zabytkowe, przede wszystkim

Zdjęcie 19. Spływ kajakowy Skrwą

Źródło: Fot. Iwona Szymańska

Zdjęcie 20. Skrwa w okolicach Cierszewa

Źródło: Fot. Iwona Szymańska

zespoły dworsko-parkowe i budowle sakralne. W Skrwilnie (województwo kujawsko-pomorskie) można zobaczyć fragmenty grodziska usytuowanego nad brzegiem jeziora Skrwilno, klasycystyczny kościół z XIX w. pw. św. Anny, park podworski z XIX w., drewnianą zabudowę wiejską z XIX i XX w. W Łukomiu (gmina Rościszewo) na uwagę zasługuje drewniany kościół z XVIII w. pw. św. Katarzyny – o barokowym wystroju oraz drewniany dworek z pozostałościami parku z XIX w. W Miłobędzynie (gmina Sierpc) oglądać można ruiny dworu z XIX w., z pozostałościami parku. Największe nagromadzenie cennych zabytków występuje w dolinie dolnej Skrwy – w gminie Brudzeń Duży. Należy do nich dwór z XIX w. z parkiem krajobrazowym w Winnicy, klasycystyczny dwór z XX w. w miejscowości gminnej, kościół romański z I połowy XIII w. pw. św. Piotra i Pawła w Rokiciu (najstarsza budowla ceglana na Mazowszu), obiekty w Sikorzu: kompleks pałacowo-parkowy z XIX w., neogotycki kościół parafialny pw. Świętej Trójcy, zabytkowa aleja lipowo-kasztanowa od pałacu do kościoła, fragment kapliczki Matki Bożej Bolesnej (pozostałość Kalwarii z XIX w.), a także gotycko-renesansowy kościół z początku XVII w. oraz murowany spichlerz z XIX w. w Siecieniu.

Dla kajakarzy, płynących Skrwą, interesujące mogą być także **liczne budowle wodne (młyny), a także ośrodki wypoczynkowe i tereny sportowo-rekreacyjne** w gminie Brudzeń Duży. Chwil ciszy i relaksu po spływie dostarczy na przykład pobyt w ośrodku wypoczynkowym w Janoszycach. W Cierszewie zlokalizowana jest stadnina koni oraz boiska do siatkówki plażowej, plac zabaw, wypożyczalnia kajaków i rowerów. Dla zwolenników sportów wodnych i aktywnych form wypoczynku w plenerze doskonałym miejscem będzie także przystań żeglarska – Marina w Murzynowie. W planowanej ofercie turystycznej wykorzystana będzie baza noclegowa i gastronomiczna ośrodków wypoczynkowych w Janoszycach i Cierszewie, a także gospodarstw agroturystycznych w dolinie Skrwy, które, oprócz noclegów i kuchni na bazie produktów ekologicznych, oferują m.in. naukę jazdy konnej, przejażdżki bryczką, wycieczki rowerowe, grzybobranie i możliwość poznania tradycyjnych form rzemiosła. Przykładowo, podczas pobytu w Ośrodku Jazdy Konnej – Gospodarstwo Agroturystyczne „Brzozowy Zagajnik” w Kolczynie (gmina Gozdowo) – można poznać technikę wyplatania koszy z wikliny i rzeźby w drewnie, a także brać udział w tradycyjnym

wypieku chleba oraz warsztatach i spotkaniach z lokalnymi artystami, twórcami, pszczelarzem.

Proponowana oferta – *Kajakiem po Skrwie* – bazuje na istniejącej infrastrukturze turystycznej na potrzeby turystyki wodnej – wypożyczalniach sprzętu wodnego oraz przystaniach kajakowych w Sierpcu oraz w Cierszewie i Murzynowie.

W tworzenie przedmiotowej oferty będą zaangażowane przede wszystkim następujące podmioty:

- jednostki samorządu terytorialnego powiatów płockiego i sierpeckiego oraz jednostki organizacyjne podległe tym samorządom – główni organizatorzy i współorganizatorzy wydarzeń kulturalnych i imprez sportowych;
- organizacje pozarządowe, prowadzące działania na rzecz turystyki i krajoznawstwa, w tym Lokalna Organizacja Turystyczna „Nad Skrwą i Sierpinią”, Oddział Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego w Płocku;
- lokalne grupy działania: Stowarzyszenie Rozwoju Ziemi Płockiej, Stowarzyszenie „Sierpeckie Partnerstwo”, realizujące zadania dotyczące promocji turystyki i rekreacji w powiecie sierpeckim;
- ośrodki wypoczynkowe w gminie Brudzeń Duży: Ośrodek Rekreacyjno-Szkoleniowy w Cierszewie, Marina Murzynowo, Ośrodek Rekreacyjno-Wypoczynkowy Zielona Dolina w Janoszycach – organizatorzy spływów kajakowych, imprez sportowych, pikników;
- gospodarstwa agroturystyczne nad Skrwą, oferujące wycieczki rowerowe, przejażdżki bryczką, możliwość wędkowania oraz pokazy rzemiosła tradycyjnego.

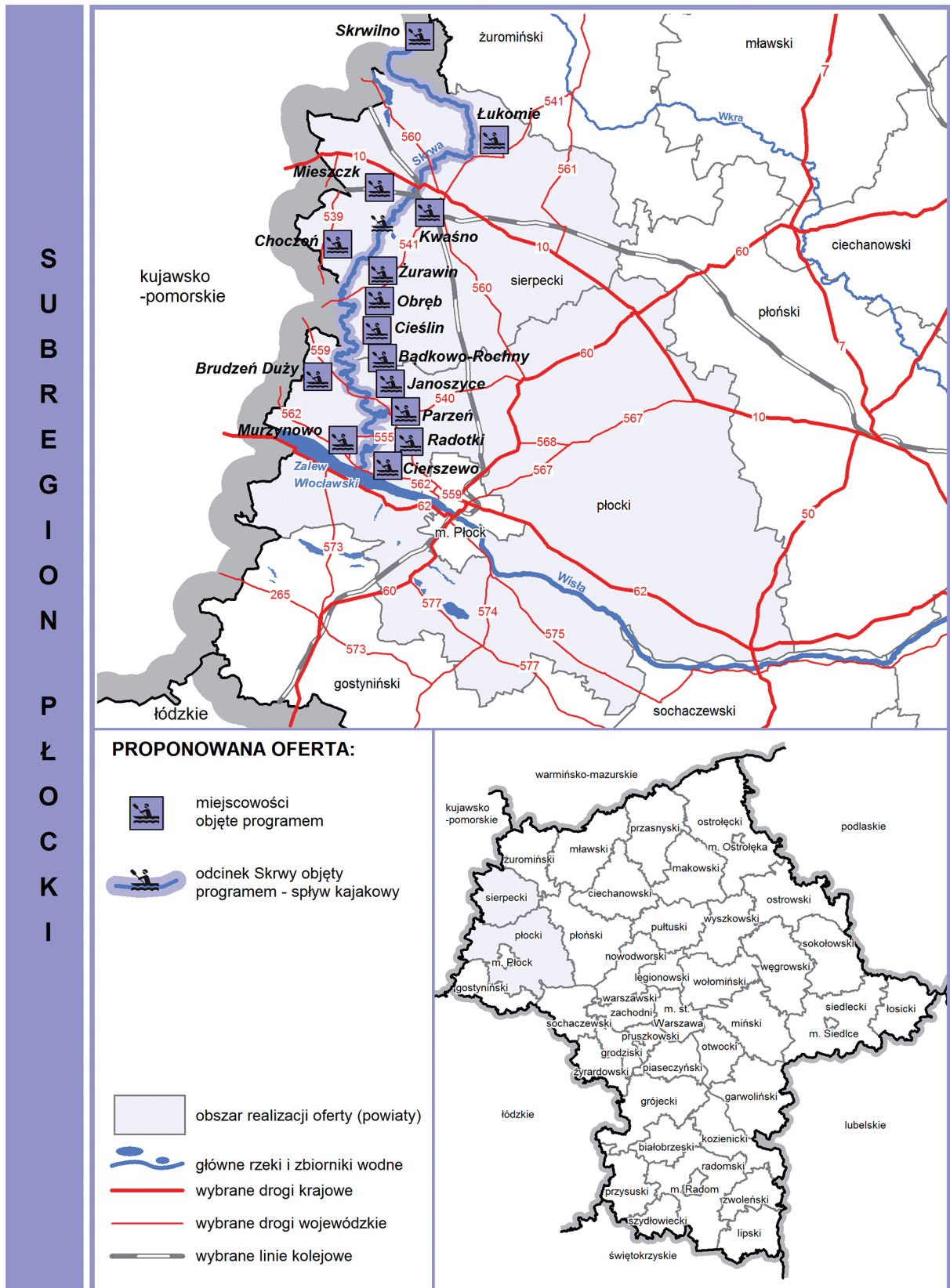
Produkt adresowany jest do turystów aktywnych, osób o dobrym zdrowiu i kondycji, podejmujących się trudnych wyzwań, jednocześnie zainteresowanych przyrodą i historią.

Proponowana oferta produktowa (Mapa 16.):

- Obszar realizacji oferty – główne punkty programu:
  - Skrwilno (województwo kujawsko-pomorskie) – szkolenie w zakresie obsługi kajaka, zasad bezpieczeństwa i technik samoratownictwa; rozpoczęcie I etapu spływu od Jeziora Skrwilno;
  - Łukomie (gmina Rościszewo) – zakończenie I etapu spływu (ok. 22 km); młyn wodny i staw młyński, zabytkowy XVIII-wieczny kościół, zabytkowy park z dworem; nocleg pod namiotem; rozpoczęcie II etapu spływu;
  - Mieszczk (gmina Sierpc) – pozostałości dawnego obozu jenieckiego z okresu II wojny światowej;

- Kwaśno (gmina Sierpc) – zakończenie II etapu spływu (ok. 19 km); zabytkowa zagroda młynarska, kapliczka z Matką Boską Żurawińską, nocleg w gospodarstwie agroturystycznym w pobliskim Bledzewie; rozpoczęcie III etapu spływu;
  - Choczeń (gmina Mochowo) – zabytkowa zagroda młynarska; pomnik – kapliczka ku czci powstańców styczniowych;
  - Żurawin (gmina Mochowo) – Sanktuarium Matki Boskiej z cudownym źródłem i słynącym łaskami obrazem Matki Boskiej Żurawińskiej, w sierpniu możliwość udziału w odpuszcie;
  - Obręb (gmina Mochowo) – zabytkowy park dworski z dworem, pasieka z możliwością kupna miodu i wyrobów pszczelich;
  - Cieślin (gmina Mochowo) – zakończenie III etapu spływu (ok. 26 km); zabytkowy park dworski, zespół starej krochmalni; Ośrodek Jazdy Konnej – Gospodarstwo Agroturystyczne „Brzozowy Zagajnik”: nauka jazdy konnej lub przejażdżka bryczką, wycieczka rowerowa i grzybobranie, noclegi;
  - Bądkowo – Rochny (gmina Brudzeń Duży) – rozpoczęcie IV etapu spływu, ruiny drewnianej młyna;
  - Janoszyce (gmina Brudzeń Duży) – Ośrodek Rekreacyjno-Wypoczynkowy Zielona Dolina: seanse w chacie solnej inhalacyjno-jodowej, saunie lub beczce polskiej, wędkowanie w jeziorze lub stawie, nocleg w domkach wczasowych lub na polu namiotowym;
  - Brudzeń Duży – ruiny młyna;
  - Parzeń (gmina Brudzeń Duży) – zakończenie IV etapu spływu (ok. 18 km); ruiny młyna; gospodarstwo agroturystyczne: wędkowanie w stawie, ognisko, posiłek regionalny, nocleg; rozpoczęcie V etapu spływu;
  - Radotki (gmina Brudzeń Duży) – zabytkowy ceglany młyn;
  - Cierszewo (gmina Brudzeń Duży) – zakończenie V etapu spływu (ok. 19 km); Ośrodek Rekreacyjno-Szkoleniowy: przejażdżka bryczką lub nauka jazdy konnej, grzybobranie, biesiada staropolska; noclegi; rozpoczęcie VI etapu spływu;
  - Murzynowo (gmina Brudzeń Duży) – zakończenie ostatniego, VI etapu spływu (ok. 2 km), Marina Murzynowo u ujścia Skrwy do Wisły: możliwość uczestnictwa w szkoleniach na stopnie żeglarskie i motorowodne.
- Czas trwania oferty: 6-7 dni
  - Elementy innowacyjne oferty: zwiedzanie budowli wodnych na trasie spływu, biesiada staropolska.

Mapa 16. Kajakiem po Skrwie

Źródło: Opracowanie własne MBPR

4.3.4. Wisła – smak przygody

Wisła – smak przygody – to propozycja nowego produktu sieciowego w subregionie płockim, którego podstawową atrakcją są walory środkowej Wisły w okolicach Płocka – jej ciekawe położenie geograficzne, bogactwo przyrodnicze i krajobraz. Szczególne znaczenie turystyczne ma największy w Polsce sztuczny zalew o długości ok. 60 km i szerokości do 2 km, utworzony na Wiśle pomiędzy Włocławkiem (województwo kujawsko-pomorskie) a Płockiem. Tereny nad Zalewem Włocławskim przyciągają pasjonatów różnych dyscyplin sportów wodnych, miłośników odpoczynku na łonie natury, łowienia ryb, zbierania grzybów, przejażdżek rowerowych i konnych oraz pieszych wycieczek. Doskonałym miejscem wypadowym dla wycieczek żeglarskich jest Płock (Zdjęcie 21.). Dla żeglarzy dostępnych jest kilka tras o różnym stopniu trudności. Końcowy odcinek jednej z tras, obejmujący ujście rzeki Skrzywy do Wisły, znajduje się na obszarze Brudzeńskiego Parku Krajobrazowego. W tym pięknym zakątku zlokalizowana jest przystań żeglarska – Marina Murzynowo (Zdjęcie 22.), w której można uprawiać różne formy czynnego wypoczynku,

przede wszystkim sporty wodne. Przebieg przedmiotowej trasy pozwala poznać wyjątkowe walory przyrodnicze i krajobrazowe okolic Płocka.

Do dodatkowych atrakcji, które można wykorzystać do tworzenia ofert turystycznych w ramach produktu *Wisła – smak przygody*, należą: pokazy sportów motorowodnych, skuterów wodnych, narciarstwa wodnego i wakeboardingu w wykonaniu zawodników zrzeszonych w Polskim Związku Motorowodnym i Narciarstwa Wodnego, a także pokaz bezpiecznego zachowania nad wodą w wykonaniu Rejonowego Płockiego Wodnego Ochotniczego Pogotowia Ratunkowego. Niezwykłych wrażeń artystycznych mogą dostarczyć też koncerty szant i piosenek turystycznych.

Uzupełnieniem ofert mogą być także odbywające się nad Wisłą imprezy. Na szczególną uwagę zasługują „Wianki”, połączone z „Dniem Wisły”, odbywające się każdego roku w czerwcu na płockim nabrzeżu. Przed tradycyjnym zwyczajem puszczania wianków odbywają się występy zespołów folklorystycznych oraz koncerty piosenek turystycznych. W czerwcu w mieście odbywa się także niepowtarzalny Zlot Zabytkowych Mercedesów „Mercedesem po Wisłę”. Bar-

Zdjęcie 21. Przystań jachtowa na Wiśle w Płocku

Źródło: Fot. Iwona Szymańska

dzo ciekawym cyklicznym wydarzeniem są również organizowane w lipcu Regaty Żeglarskie w Nowym Duninowie wraz z imprezami towarzyszącymi. Celem tych imprez jest przedstawienie bogactwa przyrodniczo-kulturowego Wisły oraz tradycji sportów wodnych w subregionie płockim.

W projektowanym produkcie turystycznym będzie wykorzystywana baza noclegowa i gastronomiczna w miejscowościach położonych nad Wisłą i Zalewem Włocławskim, szczególnie w ośrodkach żeglarskich i wypoczynkowych w gminach: Brudzeń Duży i Nowy Duninów.

W tworzenie produktu turystycznego Wisła – smak przygody będą zaangażowane przede wszystkim:

- miasto Płock i jednostki samorządu terytorialnego powiatu płockiego oraz jednostki organizacyjne tych samorządów – główni organizatorzy i współorganizatorzy wydarzeń kulturalnych i imprez sportowych, np. Płocki Ośrodek Kultury i Sztuki (współorganizator „Dnia Wisły”);
- Polski Związek Motorowodny i Narciarstwa Wodnego;
- Żegluga Wyszogrodzka – organizator rejsów statkami po Wiśle;
- organizacje pozarządowe, prowadzące działania na rzecz turystyki i krajoznawstwa, w tym Płocka Lokalna Organizacja Turystyczna, Oddział Żeglarsko-Motorowy PTTK „Morka” w Płocku, Rejonowe Płockie Wodne Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe, Towarzystwo Przyjaciół Płocka (współorganizator „Dni Wisły”);

- zespoły artystyczne, m.in. zespół szantowy „Szczyry lądowe”, grający piosenki żeglarskie;
- organizatorzy wydarzeń i imprez, m.in.: Komandor Złotu Zabytkowych Mercedesów „Mercedesem po Wiśle”.

Produkt adresowany jest do miłośników turystyki wodnej, żeglarstwa, sportów wodnych, osób preferujących turystykę aktywną i przyrodniczą.

Proponowana oferta produktowa (Mapa 17.):

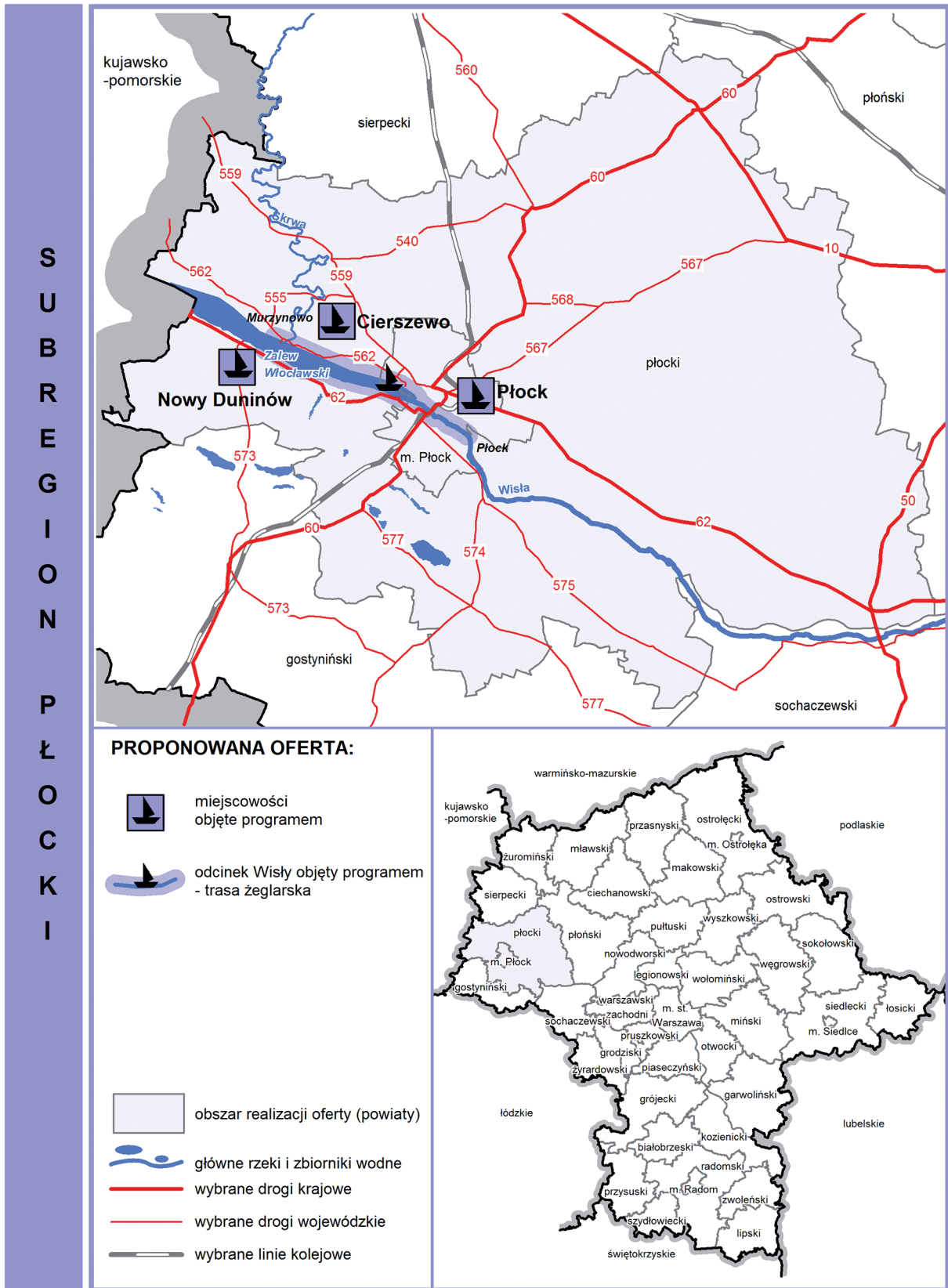
- Obszar realizacji oferty – główne punkty programu:
  - Płock – Zalew Włocławski: pokaz sportów motorowodnych, skuterów wodnych, narciarstwa wodnego i wakeboardingu; plaża nad Wisłą: pokaz bezpiecznego zachowania nad wodą; w czerwcu uczestnictwo w „Dniu Wisły” lub obejrzenie zabytkowych mercedesów na zlocie „Mercedesem po Wiśle” oraz nocleg;
  - turystyczna trasa żeglarska Płock – Murzynowo (gmina Brudzeń Duży);
  - Cierszewo (gmina Brudzeń Duży) – Ośrodek Rekreacyjno-Szkoleniowy: ognisko, koncert muzyki szantowej, nocleg;
  - Nowy Duninów – Zalew Włocławski: sporty wodne (żaglówki, kajaki, rowery wodne), w lipcu uczestnictwo w Regatach Żeglarskich; zespół pałacowo-parkowy z XIX w. w sąsiedztwie portu: pałac, pałacyk myśliwski i zameczek neogotycki; Ośrodek Rekreacyjno-Żeglarski: kolacja przy ognisku, nocleg.
- Czas trwania oferty: 2-3 dni
- Elementy innowacyjne oferty: regaty żeglarskie i wiosłarskie, wydarzenia kulturalne i rekreacyjne organizowane nad Wisłą.

Zdjęcie 22. Marina Murzynowo u ujścia Skrwy do Wisły

Źródło: Fot. Iwona Szymańska

Mapa 17. Wisła – smak przygody

Źródło: Opracowanie własne MBPR

4.4. Subregion ciechanowski

Walory turystyczne subregionu ciechanowskiego związane są przede wszystkim z dolinami rzek: Wisły, będącej południową granicą subregionu oraz Wkry, która jest osią przedmiotowego obszaru, a także z licznymi zabytkami, głównie: pałacami i dworami, zamkami i obiektami sakralnymi. Zgodnie z analizami, przeprowadzonymi w *Strategii rozwoju turystyki województwa mazowieckiego na lata 2007-2013*, miejscowościami najchętniej odwiedzanymi przez turystów są: Ciechanów, Opinogóra i Gołotczyzna. Atrakcje turystyczne subregionu zostały przedstawione w dokumentach Mazowieckiej Regionalnej Organizacji Turystycznej oraz w opracowaniach analityczno-studialnych Mazowieckiego Biura Planowania Regionalnego w Warszawie, m.in. *Koncepcji szlaków turystyczno-kulturowych. Pasma Wisły i Pasma Wkry*. Opracowanie dotyczące drugiego z wyżej wymienionych pasm rzecznych zawiera analizę potencjału przyrodniczego i kulturowego, uwarunkowań infrastrukturalnych i transportowych, istotnych dla rozwoju turystyki na obszarze 14 gmin położonych po obu stronach Wkry.

Atrakcyjność subregionu ciechanowskiego została w niewielkim stopniu wykorzystana w kreowaniu produktów sieciowych województwa mazowieckiego. Oferty turystyczne, funkcjonujące w ramach trzech produktów: *Szlak Książąt Mazowieckich*, *Mazowsze na filmowo* i *Skarbiec Mazowiecki*, oparte są jedynie o atrakcje miasta Czerwińsk nad Wisłą w powiecie płońskim. Ze względu na to, że istniejąca oferta pierwszego z wyżej wymienionych produktów nie obejmuje niezwykle ważnego zabytku z okresu Księstwa Mazowieckiego – zamku w Ciechanowie, w niniejszym opracowaniu zaproponowano koncepcję **nowej oferty produktowej w ramach Szlaku Książąt Mazowieckich**, opartej na wykorzystaniu atrakcyjności tego obiektu. Ponadto, opierając się na turystycznym potencjale subregionu, przedstawiono **koncepcję oferty wykorzystującej atrakcje związane ze znanymi postaciami polskiej literatury (w ramach istniejącego produktu sieciowego Mazowiecki Szlak Literacki) oraz oferty bazującej na wykorzystaniu turystycznym Wkry (w ramach produktu Kajakowe Szlaki Mazowsza)**.

Większe wykorzystanie turystyczne Ciechanowa i jego okolic oraz doliny rzeki Wkry jest szansą na aktywizację społeczno-gospodarczą subregionu oraz wzrost znaczenia jego stolicy, jako ponadlokalnego ośrodka obsługi ruchu turystycznego – zgodnie z zapisami *Planu zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego*.

4.4.1. Dzień na Zamku Książąt Mazowieckich w Ciechanowie

Program rozwoju produktów turystyki aktywnej i kulturowej w województwie mazowieckim, omówiony w podrozdziale 2.2., wśród produktów wiodących (tzw. „pereł”) przedstawia *Szlak Książąt Mazowieckich*, którego celem jest przybliżenie **dziejów Księstwa Mazowieckiego oraz kultury i obyczajów średniowiecznych**. W ramach tego produktu sieciowego istnieje możliwość wykorzystania atrakcyjności turystycznej **Zamku Książąt Mazowieckich w Ciechanowie** (Zdjęcie 23.), w związku z czym proponuje się jednodniową ofertę produktową pod nazwą *Dzień na Zamku Książąt Mazowieckich w Ciechanowie*.

Budowę tego obronnego obiektu rozpoczęto w połowie XIV w., kiedy Mazowszem, będącym wówczas osobnym księstwem, zarządzał Książę Siemowit III z linii Piastów Mazowieckich. W okresie średniowiecza ciechanowski zamek nigdy nie został zdobyty przez wroga, choć takie próby podejmowali przede wszystkim Krzyżacy, gdyż granica ich państwa przebiegała tuż za północnym murem zamku, wzdłuż rzeki Łydyni. Okres świetności zamku przypadał na panowanie księcia Janusza I, który przebudował go na swoją rezydencję. Położono także ozdobny bruk na dziedzińcu, podniesiono wieże i mury, które dodatkowo wzmocniono wałem gliniano-ziemnym i wykopano fosę. Zaplecze gospodarcze znajdowało się na ogromnej drewnianej platformie, poza murami zamku. Na południe od zamku, na skarpie nad rzecznej, Janusz I w roku 1400 ulokował miasto Ciechanów, z prostokątnym rynkiem otwartym na rezydencję książęcą. Za panowania kolejnych książąt zamek był punktem administracji Księstwa Ciechanowskiego. Od końca XV w. zamek zaczął podupadać, a po włączeniu Mazowsza do Korony – w 1526 r., pod rządami królewskich starostów całkowicie stracił znaczenie i chylił się stopniowo ku upadkowi. Ostatni remont zamku przeprowadziła królowa Bona, która otrzymała go w ramach tzw. wdowiej odprawy i przebudowała na renesansową rezydencję. W połowie XVII w. zamek został zdobyty i spalony przez Szwedów, podobnie jak cały Ciechanów. Ze względu na ogromniszczeń podczas potopu szwedzkiego i malejące znaczenie samego miasta, zamek zaczął popadać w ruinę. Po drugim rozbiórce Polski Prusacy rozebrali wewnętrzne zabudowania zamku, budując z odzyskanych cegieł browar w Opinogórze. W latach 60. XX w. rozpoczęto odbudowę pozostałości zamku, w wyniku której stał się on obiektem muzealnym o charakterze trwałej ruiny, z niewielką eks-

Zdjęcie 23. Zamek Książąt Mazowieckich w Ciechanowie

Źródło: Fot. Michał Sugajski

pozycją na basztach i w zrekonstruowanej piwnicy. W roku 2005 rozpoczęto proces rewitalizacji zamku i ponowne badania archeologiczne, które pozwoliły na odkrycie pod dziedzińcem zamkowym konstrukcji z XIII w. Rewitalizacja, której pierwszy etap został już zakończony, pozwoliła na przekształcenie „martwej” ruiny w żyjący obiekt, będący dumą mieszkańców miasta. Na zamku prezentowane są dwie wystawy:

- *Fakty i mity ciechanowskiego zamku* – wystawa popularyzująca dzieje zamku w Ciechanowie, oparta o najnowsze wyniki badań archeologicznych i datowań fizyko-botanicznych, które wskazują, że ciechanowski zamek był kontynuacją założenia obronnego z XIII w.;
- *Księstwo Mazowieckie 1200-1526 – intrygi, truczyny i smok, czyli 300 lat niezależnego Mazowsza* – jedyna w Polsce wystawa poświęcona dziejom niezależnego Mazowsza, obejmuje okres od początku rządów księcia Konrada Mazowieckiego do bezpotomnej śmierci ostatnich książąt mazowieckich w 1526 r.; ukazuje dzieje księstwa w kontekście rozwoju zamku i miasta Ciechanów.

Wielkimi atrakcjami turystycznymi są **organizowane na zamku cykliczne imprezy**, w trakcie których można poczuć klimat średniowiecza. Latem (zazwyczaj w sierpniu) na zrewitalizowanym dziedzińcu zamkowym (Zdjęcie 24.) organizowana jest impreza pod nazwą „Turniej Rycerski”. W programie są m.in. turnieje rycerskie, turnieje pocztów rycerskich, gry

i zabawy, stoiska z dawnym rzemiosłem, inscenizacje bitew, historyczna gra miejska. W ramach odbywających się we wrześniu „Spotkań z historią w średniowiecznym zamku” prezentowane są pokazy dawnego tańca, walk i uzbrojenia, warsztaty tkactwa, szycia i zdobienia strojów, tor łuczniczy, organizowane są gry i zabawy plebejskie dla całych rodzin oraz pichcenie średniowiecznych potraw. Niepowtarzalny klimat, autentyczne mury zamkowe, stoiska rzemieślników – ułatwiają przyswajanie historycznej wiedzy.

Zamek Książąt Mazowieckich, będący jednym z obiektów Muzeum Szlachty Mazowieckiej w Ciechanowie, oferuje również różnorodne atrakcje w trakcie majowej Nocy Muzeów, wśród których są koncerty muzyki bluesowej *Spring Blues Night*.

Dodatkowymi atrakcjami w ramach oferty Dzień na Zamku Książąt Mazowieckich w Ciechanowie będą inne ekspozycje muzealne, prezentowane w drugim obiekcie wyżej wymienionego muzeum (zlokalizowanym w zabytkowym budynku przedwojennego banku, przy głównym średniowiecznym trakcie Ciechanowa – obecnie ul. Warszawska), a także **pozostałe zabytki miasta**. W trakcie odwiedzania kolejnych atrakcji warto zobaczyć XIX-wieczny Browar Ciechan i skosztować jego oryginalnych produktów, warzonych przy użyciu naturalnego procesu fermentacji.

W tworzenie przedmiotowej oferty będą zaangażowane przede wszystkim następujące podmioty:

- Muzeum Szlachty Mazowieckiej w Ciechanowie – administrator Zamku Książąt Mazowieckich

Zdjęcie 24. Zrewitalizowany dziedziniec Zamku Książąt Mazowieckich w Ciechanowie

Źródło: Fot. Michał Sugajski

kich, organizator imprez i lekcji muzealnych na zamku oraz w budynku ekspozycyjnym;

- Chorągiew Rycerstwa Ziemi Ciechanowskiej – współorganizator Turnieju Rycerskiego;
- Powiatowe Centrum Kultury i Sztuki im. Marii Konopnickiej w Ciechanowie – współorganizator imprez kulturalnych;
- Ciechanowski Ośrodek Edukacji Kulturalnej „Studio” – współorganizator imprez kulturalnych.

Produkt przeznaczony jest dla pasjonatów historii, głównie średniowiecznej, chcących połączyć pogłębianie wiedzy z rozrywką.

Proponowana oferta produktowa (Mapa 18.):

- Obszar realizacji oferty – główne punkty programu:
  - Ciechanów – Zamek Książąt Mazowieckich: wystawy, quizy i zabawy terenowe, w sierpniu „Turniej Rycerski”, a we wrześniu imprezy w ramach „Spotkań z historią w średniowiecznym zamku”; trakt średniowieczny (ul. Warszawska): Browar Ciechan, Plac Jana Pawła II z zabytkowym neogotyckim ratuszem miejskim, Muzeum Szlachty Mazowieckiej – budynek ekspozycyjny.
- Czas trwania oferty: 1 dzień.
- Elementy innowacyjne oferty: udział w imprezach edukacyjno-historycznych.

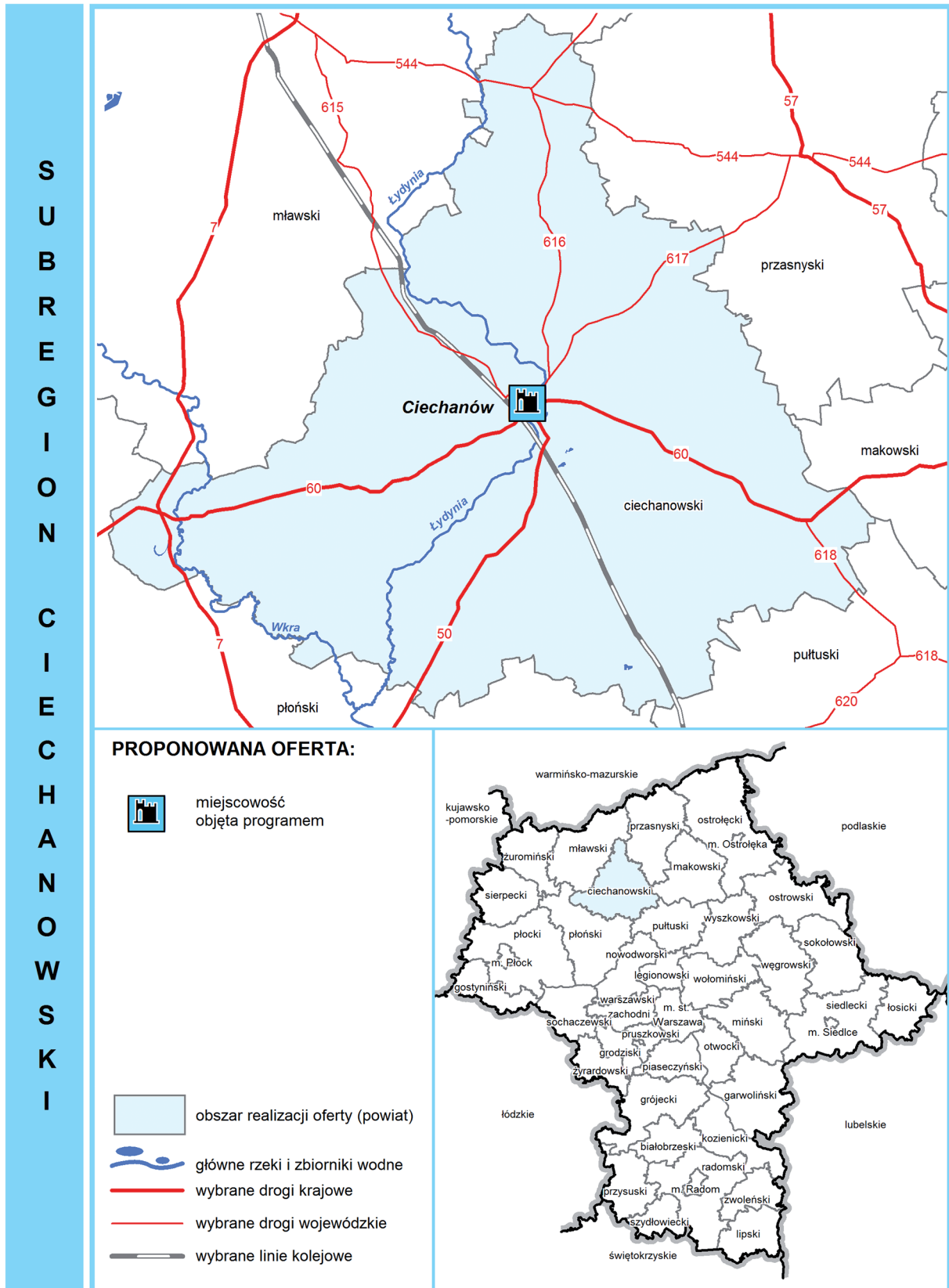
4.4.2. Ciechanowska podróż przez epoki literackie

Ciechanowska podróż przez epoki literackie jest nową ofertą w ramach, wykreowanego pod patronatem MROT, produktu turystycznego *Mazowiecki Szlak Literacki*. **Głównymi atrakcjami proponowanej oferty są miejscowości subregionu ciechanowskiego, związane z twórcami literatury polskiej:** poetą epoki romantyzmu – Zygmuntem Krasińskim, pozytywistycznym pisarzem i publicystą – Aleksandrem Świętochowskim oraz poetką i nowelistką okresu realizmu – Marią Konopnicką. W ramach oferty przewiduje się zapoznanie turystów z walorami kulturowymi i przyrodniczymi w miejscowościach: Krasne, Opinogóra, Gołotczyzna i Ciechanów.

Wieś Krasne, będąca gniazdem rodzimym magnackiej rodziny Krasińskich, z której pochodził Zygmunt Krasiński – jeden z trzech wieszczów polskiego romantyzmu, największy rozkwit odnotowała w II połowie XIX w., kiedy jej właścicielem został Ludwik Krasiński, ożeniony z wdową po poecie. Ludwik zbudował w pobliżu Krasnego cukrownię Krasiniec, współfinansował też budowę kolejki wąskotorowej, łączącej tereny powiatów: ciechanowskiego i przasnyskiego. Pasją hrabiego Krasińskiego były konie, więc założył Stadnię Koni Pełnej Krwi Angielskiej, którą reaktywowano

Mapa 18. Dzień na Zamku Księżąt Mazowieckich w Ciechanowie

Źródło: Opracowanie własne MBPR

w 1987 r. Poza hodowlą, treningiem i przygotowaniem koni do wyścigów, **stadnina oferuje także jazdy rekreacyjne i przejażdżki bryczką, które mogą być atrakcyjnym uzupełnieniem podstawowej oferty turystycznej.** W Krasnem można obejrzeć piękny park krajobrazowy z początku XX w., w którym rosną egzotyczne rośliny z Ameryki i Azji. Aleja grabowa, o długości 1,5 km, otaczająca urokliwe stawy, jest najdłuższą tego typu aleją w Polsce. Do najcenniejszych zabytków w Krasnem zalicza się późnorennesansowy XVI-wieczny kościół, rozbudowany następnie na barokową bazylikę. We wnętrzach zachowały się pomniki nagrobne i pamiątkowe tablice związane z rodziną Krasińskich. W dobrym stanie jest neogotycka wieża wodociągowa z II połowy XIX w. Z dawnego zespołu pałacowo-parkowego pozostały ruiny pałacu i willi, ale zachowały się cenne obiekty gospodarcze: spichlerz, młyn, oficyna, warsztaty naprawcze, dwie stajnie, ujeżdżalnie i obory.

Opinogóra (pełna nazwa – Opinogóra Górna) to centrum dawnej ordynacji rodowej rodziny Krasińskich, założonej przez ojca Zygmunta Krasińskiego. Współcześnie Opinogóra, w której funkcjonuje Muzeum Romantyzmu, kojarzona jest głównie z życiem i twórczością tego wieszczka – autora *Nie-Boskiej Komedii* i *Irydiona*, który osiedlił się poza krajem, aby uniknąć kariery dyplomatycznej w służbie cara, którą

Zdjęcie 25. Neogotycki pałacyk w Opinogórze

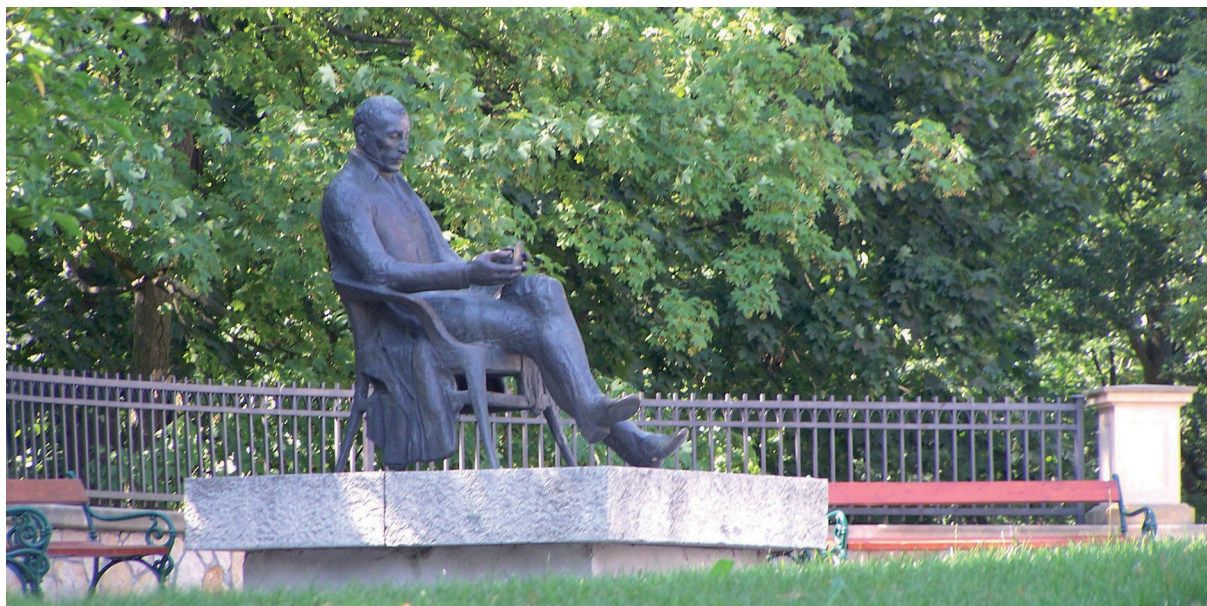

Źródło: Fot. Marcin Rojek

zaplanował mu ojciec. Najstarszymi obiektami, wchodzącymi w skład muzeum, są: neogotycki pałacyk z XIX w. (Zdjęcie 25.) mieszczący stałą ekspozycję poświęconą Zygmuntowi Krasińskiemu i neogotycki budynek oficyny dworskiej, w którym organizowane są ekspozycje czasowe. W parku krajobrazowym znajduje się ponadto dwór, wzniesiony współcześnie w oparciu o projekt Józefa Gałęzowskiego sprzed stu lat, w którym m.in. można oglądać wystawę polskiego malarstwa epoki romantyzmu. Nieopodal dworu znajduje się jedyny w Polsce pomnik wieszczka (Zdjęcie 26.). Muzeum gromadzi pamiątki związane z historią rodziny Krasińskich, ze szczególnym uwzględnieniem Zygmunta Krasińskiego. W księgozbiorze placówki znajdują się wczesne wydania utworów poety oraz jego obszerna korespondencja, uznawana za szczytowe osiągnięcie polskiej romantycznej sztuki pisanie listów. W muzeum gromadzone są ponadto pamiątki epoki napoleońskiej, które zajmowały poczesne miejsce w siedzibach opinogórskiej gałęzi rodu Krasińskich (od czasu udziału ojca poety w kampanii napoleońskiej, w której był dowódcą pułku szwoleżerów). W parku znajduje się m.in. marmurowa ławeczka z wykutym napisem „Niech pamięć moja zawsze ci będzie miła”, wykonana na zamówienie pierwszej muzy Zygmunta Krasińskiego. Według legendy i relacji gości odwiedzających Opinogórę – każdy, kto usiądzie na tej ławeczce, zakocha się wkrótce. Nieopodal zespołu pałacowo-parkowego, w zabytkowym kościele (niegdyś kaplica rodowa Krasińskich połączona z panteonem grobowym, gdzie spoczywa poeta), znajdują się m.in. alabastrowy pomnik nagrobny matki poety Marii z Radziwiłłów Krasińskiej oraz epitafium synów poety – Władysława i Zygmunta. Symboliczną wymowę mają trzy marmurowe płyty, upamiętniające ludzi związanych z Opinogórą, którzy walczyli i ginęli podczas II wojny światowej (tzw. „ściana pamięci narodowej”).

Kolejnym ciekawym obiektem na trasie proponowanej oferty literackiej jest Muzeum Pozytywizmu w Gołotczyźnie, stanowiące oddział Muzeum Szlachty Mazowieckiej w Ciechanowie. Muzeum składa się z dwóch głównych obiektów: dworku Aleksandry Bąkowskiej i willi Krzewna – domu Aleksandra Świętochowskiego. W willi zachował się oryginalny wystrój wnętrz. Szczególną wartość przedstawia wyposażenie gabinetu, biblioteka, rzeczy osobiste oraz ocalałe fragmenty literackiej spuścizny po „Pośle Prawdy” (jak nazywano publicystę) i korespondencji z ponad 70 lat. Dworek Bąkowskiej (dziedziczki dóbr w Gołotczyźnie, zasłużonej dla regionu społecznice, z której inicjatywy powstała w tej miejscowości pierwsza na

Zdjęcie 26. Pomnik Zygmunta Krasińskiego w Opinogórze

Źródło: Fot. Marcin Rojek

północnym Mazowszu szkoła dla dziewcząt wiejskich) – to zabytkowy budynek, którego podstawową funkcją jest przywołanie atmosfery przeciętnego średniozamożnego dworku szlacheckiego na Mazowszu, na przełomie XIX i XX w. Na terenie zabytkowego parku znajduje się willa Alma, w której zmarł Świętochowski. Obecnie w parku odbywają się dwie duże imprezy plenerowe: „Kwiaty ogrodów” – majowa impreza, której celem jest m.in. pokazanie piękna Gołotczyzny wiosną, a także „Zajazd szlachecki” – impreza wrześnie, która oprócz tradycji, strojów i zabaw szlacheckich ukazuje również piękną polską jesień w Gołotczyźnie. W budynkach inwentarskich, stanowiących część muzeum, obejrzeć można maszyny, pojazdy i narzędzia rolnicze z początku XX w. Na terenie zabytkowego parku znajduje się także kompleks budynków szkoły rolniczej z początku XX w.

Z przedstawicielami literatury polskiej jest także powiązany Ciechanów. Z tym miastem była związana między innymi poetka i nowelistka okresu realizmu – Maria Konopnicka, która często przyjeżdżała do Ciechanowa. Pierwszą jej wizytę ciechanowianie uczcili bramą triumfalną, wystawioną w pobliżu obecnego Mostu 3-go Maja. Powstała z jej udziałem Ciechanowskie Towarzystwo Dobroczynności odznaczało się nadzwyczajną aktywnością. W pierwszych latach XX w. w Ciechanowie powstał (jako jeden z pierwszych w kraju) oddział Towarzystwa Kultury Polskiej, a następnie Dom Ludowy przy ul. Warszawskiej. Obecnie

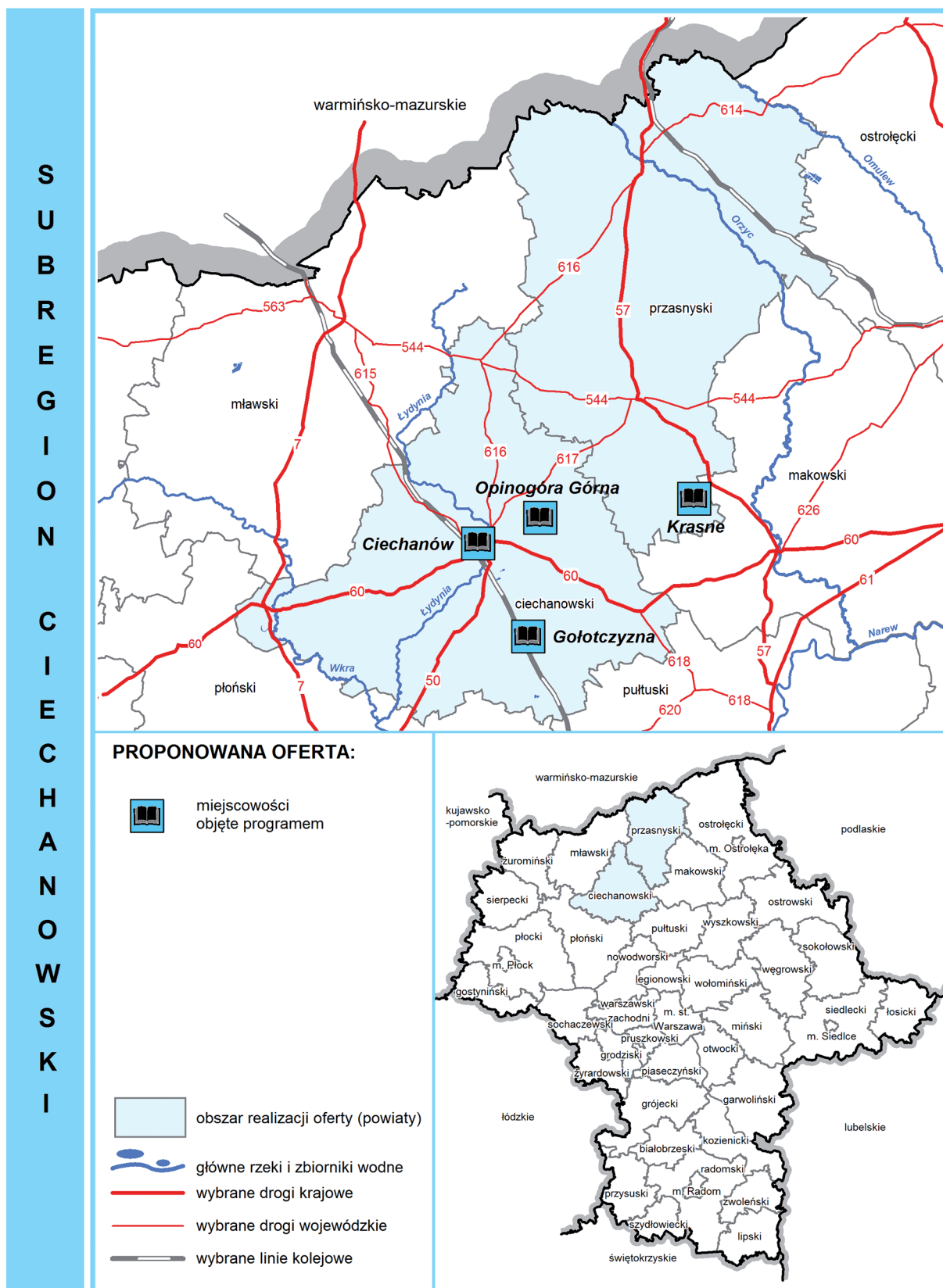
w Ciechanowie istnieje park noszący imię poetki, w którym jest jej pomnik. Maria Konopnicka patronuje także Powiatowemu Centrum Kultury i Sztuki, a najważniejsze miejsca związane z działalnością poetki w Ciechanowie upamiętniają tablice. W Ciechanowie istnieją także miejsca związane z Zygmuntem Krasińskim – w późnogotyckim (z początku XVI w.) kościele farnym pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny znajduje się tablica dedykowana poecie w 200. rocznicę jego urodzin, informująca m.in. o przyjęciu przez niego w tej świątyni sakramentu bierzmowania. Imię wieszczka nosi najstarsze ciechanowskie I Liceum Ogólnokształcące, które jako jedyne w Polsce ma go za patrona. Ciechanów został uwieczniony w powieści *Krzyżacy* Henryka Sienkiewicza (polskiego noblisty w dziedzinie literatury), której część akcji, m.in. pojedynek Zbyszka z Bogdańca z Rotgierem, rozgrywa się w Zamku Księżąt Mazowieckich nad Łydynią.

W proponowanej ofercie produktowej będzie wykorzystana baza noclegowa w Ciechanowie oraz gastronomiczna w Ciechanowie i Opinogórze.

Podmioty zaangażowane w utworzenie oferty to przede wszystkim:

- Muzeum Romantyzmu w Opinogórze – wystawy i lekcje muzealne;
- Muzeum Szlachty Mazowieckiej w Ciechanowie – wystawy i lekcje muzealne w budynku ekspozycyjnym oraz na Zamku Księżąt Mazowieckich;

Mapa 19. Ciechanowska podróż przez epoki literackie

Źródło: Opracowanie własne MBPR

- Stadnina Koni Pełnej Krwi Angielskiej w Krasnem, oferująca możliwość rekreacyjnych jazd konnych i przejażdżek bryczką;
- PTTK Oddział Ciechanów – programy edukacyjne, potencjalny współorganizator wycieczek.

Adresatami produktu są pasjonaci literatury polskiej, głównie epoki romantyzmu i pozytywizmu, chcący poznać swoich ulubionych autorów poprzez obcowanie z pamiątkami i miejscami z nimi związanymi.

Proponowana oferta produktowa (Mapa 19.):

- Obszar realizacji oferty – główne punkty programu:
  - Krasne – dawny majątek Krasińskich; kościół parafialny; Stadnina Koni Pełnej Krwi Angielskiej; rekreacyjne jazdy wierzchem lub przejażdżka bryczką;
  - Opinogóra Górna – Muzeum Romantyzmu;
  - Gołotczyzna (gmina Sońsk) – Muzeum Pozytywizmu (dworek Aleksandry Bąkowskiej i willa Krzewnia); kompleks budynków pierwszej szkoły rolniczej na Mazowszu; willa Alma; grób

Aleksandra Świętochowskiego na miejscowym cmentarzu; w maju impreza plenerowa „Kwiaty ogrodów”, a we wrześniu – „Zajazd szlachecki”;

- Ciechanów – park im. Marii Konopnickiej; kościół farny; Muzeum Szlachty Mazowieckiej – budynek ekspozycyjny: wystawy i prezentacja wydawnictw muzeum; trakt średniowieczny (ul. Warszawska); Zamek Księżąt Mazowieckich: wystawy, wykład na temat historii zamku i miasta w sali multimedialnej; nocleg.

- Czas realizacji oferty: 2 dni
- Elementy innowacyjne oferty: muzealny program edukacyjny wykorzystujący techniki audio-wizualne.

4.4.3. Spływ rzeką Wkrą

Spływ rzeką Wkrą to subregionalna oferta w ramach istniejącego produktu sieciowego – *Kajakowe Szlaki Mazowsza*, opartego na wykorzystaniu predyspozycji rzek regionu do rozwoju turystyki aktywnej. Jedną z najatrakcyjniejszych pod tym względem rzek jest Wkra, charakteryzująca się du-

Zdjęcie 27. Wkra w okolicach Radzanowa

Źródło: Fot. Katarzyna Farska

Zdjęcie 28. Muzeum Małego Miasta w Bieżuniu

Źródło: Fot. Katarzyna Farska

zym stopniem naturalności oraz różnorodnością flory i fauny. Rzeka prawie na całej długości płynie przez obszar chronionego krajobrazu, a jej koryto, głównie w środkowym i dolnym biegu, posiada wyjątkowe walory krajobrazowe (Zdjęcie 27.). Dolinę rzeki cechują również cenne walory przyrodnicze, szczególnie w głębokich zatokach, starorzeczach i mokradłach. Bardzo bogata jest fauna ssaków i kręgowców, jak również ichtiofauna. Miłośników natury zachwycą unikatowe rezerваты przyrody. W gminie Bieżun położony jest rezerwat „Gołuska Kępa”, gdzie ochroną objęte są osobliwe olchy czarne o szcudłowato ukształtowanych korzeniach, typowe dla terenów okresowo zalewanych. W rezerwacie „Dziektarzewo” (w gminie Baboszewo) można natomiast podziwiać, położony na skarpie rzeki, fragment starodrzewu pochodzenia naturalnego, a w rezerwacie „Pomiechówek” chroniony jest naturalny fragment lasu z dębami szypułkowymi, dwustuletnimi sosnami i miejscem gniazdowania bociana czarnego. Godny obejrzenia jest także przełomowy odcinek Wkry, w gminie Pomiechówek, z pozostałościami naturalnych lasów łęgowych, objęty ochroną rezerwatową „Dolina Wkry”.

Dodatkowymi elementami, podnoszącymi atrakcyjność spływu kajakowego po rzece Wkrze,

są obiekty zabytkowe zlokalizowane w miejscowościach położonych w sąsiedztwie rzeki – głównie sakralne, lecz także pałace i dwory oraz obiekty militarne. Należą do nich między innymi: zespół pałacowy w Bieżuniu, otoczony parkiem z zachowanymi wałami bastionowymi, zespół dworski w Gliniojecku, a także Twierdza Modlin, otoczona obronnymi koszarami o długości 2,3 km, które są najdłuższym budynkiem w Europie. XIX-wieczna twierdza, malowniczo ulokowana na prawym brzegu Narwi, niedaleko ujścia Wkry, powstała z inicjatywy Napoleona, który zdawał sobie sprawę ze strategicznego znaczenia tego miejsca. Z XIX w. pochodzi także zewnętrzny pierścień ośmiu fortów, oddalonych o 2-6 km od twierdzy. Tuż przed I wojną światową powstał kolejny pierścień dziesięciu fortów, oddalonych o 4,5-8 km.

Entuzjastów turystyki religijnej zainteresują zabytkowe kościoły, w tym drewniane: pochodzący z początku XIX w. kościół w Poniatowie, odwrotnie orientowany, z ciekawymi polichromiami oraz kościół w Małużynie z XVI w. Atrakcjami turystycznymi są miejsca kultu w: Żurominie, Ratowie i Smardzewie. W kościele parafialnym pw. Św. Trójcy w Żurominie znajduje się cudowny obraz Matki Boskiej Żuromińskiej, słynący z licznych łask. Sanktuarium Matki Boskiej w Smardzewie ze źródłem, któremu przy-

pisywana jest cudowna moc, jest tłumnie odwiedzane przez pielgrzymów w trakcie trzech odpustów w roku – w następujące święta: Zesłania Ducha Świętego (maj lub czerwiec), Wniebowzięcia NMP (sierpień) i Narodzenia Matki Boskiej (wrzesień). W miejscowości Ratowo znajduje się sanktuarium związane ze słynącym łaskami obrazem św. Antoniego z Padwy. Pielgrzymi przybywają tu na odpust ku czci św. Antoniego w czerwcu.

Na trasie spływu istnieje także możliwość uczestnictwa w wielu imprezach masowych oraz możliwość odwiedzenia ciekawych muzeów, przede wszystkim Muzeum Małego Miasta w Bieżuniu (Zdjęcie 28.), w którym znajduje się ekspozycja stała „Biezuń i jego mieszkańcy w dawnych latach”. W ofercie *Spływ rzeką Wkrą* będą uwzględnione noclegi i regionalne posiłki w gospodarstwach agroturystycznych subregionu.

W tworzenie przedmiotowej oferty będą zaangażowane przede wszystkim:

- Stowarzyszenie „Nasza Wkra” – organizacja zrzeszająca miłośników i sympatyków doliny rzeki Wkry; celem stowarzyszenia jest rozwój oraz wspieranie inicjatyw i działań w zakresie rozwoju działalności turystycznej, życia kulturalno-oświatowego i społeczno-gospodarczego;
- gospodarstwa agroturystyczne i wypożyczalnie kajaków nad Wkrą.

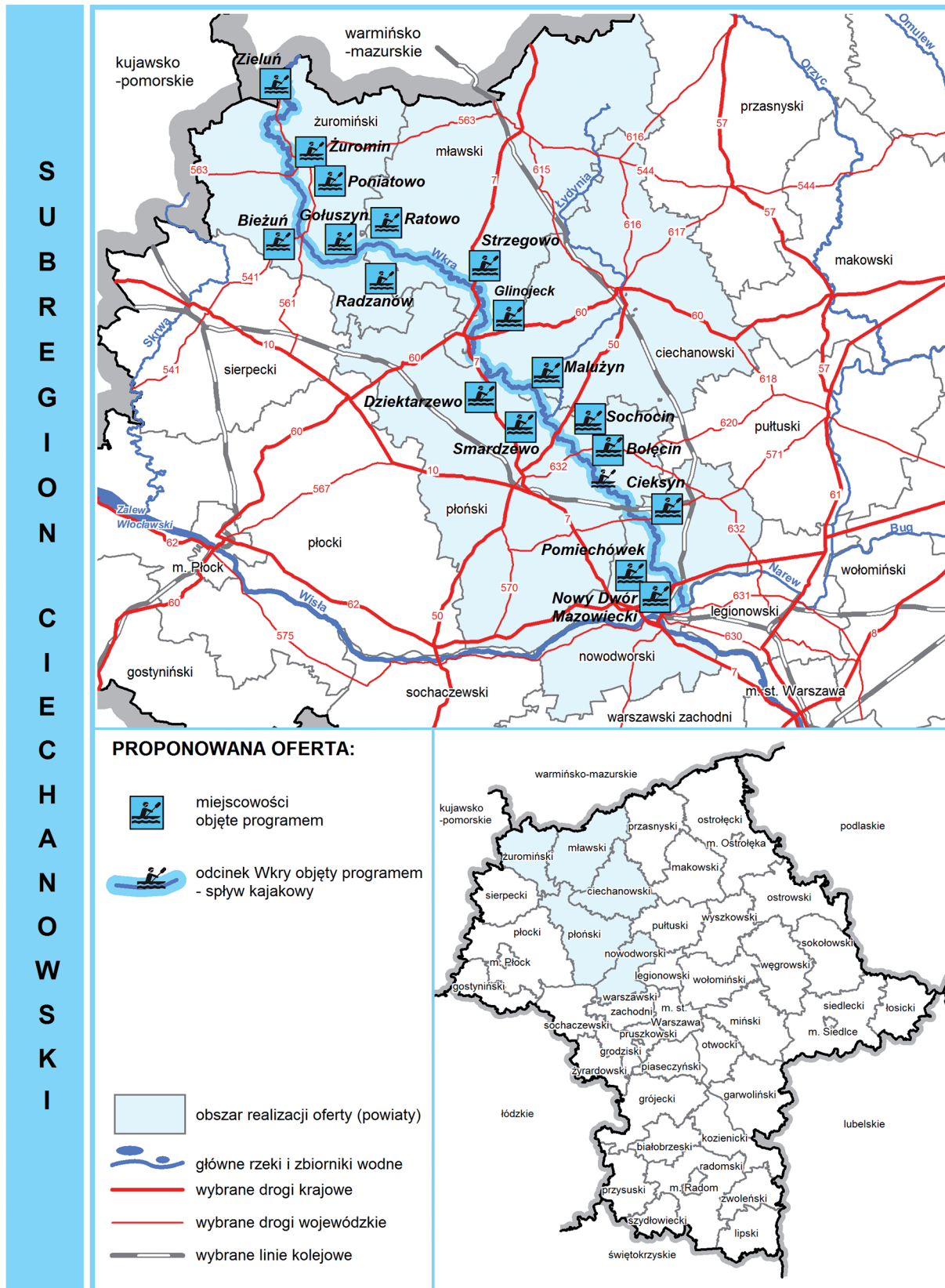
Produkt przeznaczony jest dla turystów aktywnych, pasjonatów przyrody i historii.

Proponowana oferta produktowa (Mapa 20.):

- Obszar realizacji oferty – główne punkty programu:
  - Zieluń (gmina Lubowidz) – wypożyczalnia kajaków, szkolenie w zakresie obsługi kajaka oraz zasad bezpieczeństwa; rozpoczęcie I etapu spływu;
  - Żuromin – kościół pw. Św. Trójcy z cudownym obrazem Matki Boskiej Żuromińskiej; w lipcu uczestnictwo w *Zlocie Sympatyków Indian* lub *Dniach Folkloru*;
  - Poniatowo (gmina Żuromin) – zakończenie I etapu spływu (ok. 32 km); zabytkowy zespół sakralny (kościół, drewniana dzwonnica, cmentarz); zespół dworsko-parkowy z XIX w.; nocleg w jednym z okolicznych gospodarstw agroturystycznych (Brudnice, Żuromin); rozpoczęcie II etapu spływu;
  - Biezuń – XVII-wieczny zespół pałacowo-parkowy z obwałowaniami bastionowymi, Muzeum Małego Miasta;

- Gołuszyn (gmina Biezuń) – rezerwat Gołuska Kępa, „Wyspa Juranda”, na której Henryk Sienkiewicz umieścił siedzibę swojego bohatera z powieści „Krzyżacy”;
  - Ratowo (gmina Radzanów) – zespół sakralny (kościół, klasztor, plebania);
  - Radzanów – zakończenie II etapu spływu (ok. 29 km); murowana synagoga z XIX w.; nocleg w jednym z okolicznych gospodarstw agroturystycznych (Bieżany, Radzimowice, Myślin, Rydzyn Szlachecki); rozpoczęcie III etapu spływu;
  - Strzegowo – drewniany kościół; w sierpniu uczestnictwo w *Wielkiej rewii obiektów pływających*;
  - Gliniojeck – zakończenie III etapu spływu (ok. 34 km); zespół dworsko-parkowy z XIX w.; na przełomie czerwca i lipca uczestnictwo w *Międzynarodowych Spotkaniach Folklorystycznych „Kupalnocka”*; nocleg w jednym z okolicznych gospodarstw agroturystycznych (Strzegowo, Strzeszewo, Aleksandrowo); rozpoczęcie IV etapu spływu;
  - Dziektarzewo (gmina Baboszewo) – rezerwat przyrody „Dziektarzewo”;
  - Małuzyn (gmina Gliniojeck) – drewniany kościół z dzwonnica;
  - Sochocin – zakończenie IV etapu spływu (ok. 37 km); Izba Pamiątkowa Guzikarstwa; ognisko, kuchnia regionalna, nocleg w miejscowej wypożyczalni kajaków; rozpoczęcie V etapu spływu;
  - Smardzewo (gmina Sochocin) – Sanktuarium Maryjne;
  - Bołęciny (gmina Sochocin) – biwak w okolicy pięknych terenów łęgowych i starorzeczy; zabytkowy młyn wodny z XIX w., mała elektrownia wodna;
  - Cieksyn (gmina Nasielsk) – zakończenie V etapu spływu (ok. 28 km); kościół z XV w.; nocleg w jednym z okolicznych gospodarstw agroturystycznych (Błędowo, Szczypiorno, Kosewko); rozpoczęcie VI etapu spływu;
  - Pomiechówek – rezerwat przyrody „Pomiechówek”;
  - Nowy Dwór Mazowiecki – zakończenie VI etapu spływu (ok. 19 km); Twierdza Modlin: pakiet „Dzień w Twierdzy” (zwiedzanie, gra terenowa, zawody strzeleckie, ognisko).
- Czas trwania oferty: 6 dni
  - Elementy innowacyjne oferty: gra terenowa i zawody strzeleckie.

Mapa 20. Spływ rzeką Wkrą

Źródło: Opracowanie własne MBPR

4.5. Subregion ostrołęcki

Główne atrakcje turystyczne subregionu ostrołęckiego związane są z rzekami: Omulew, Narew i Bug, a także tradycjami ludowymi Kurpiów – mieszkańców Puszczy Kurpiowskiej, zwanej także Zieloną. Problematyka walorów przyrodniczych i kulturowych oraz zagospodarowania turystycznego omawianego obszaru została przeanalizowana i zaprezentowana w wykonanych przez MBPR opracowaniach *Koncepcja szlaków turystyczno-kulturowych. Pasma Omulwi, Pasma Narwi, Pasma Bugu i Liwca*. W oparciu o zdiagnozowane walory subregionu, w niniejszym opracowaniu przedstawiono koncepcje ich wykorzystania w komercyjnych ofertach turystycznych.

W ramach istniejących sieciowych produktów turystycznych województwa mazowieckiego subregion ostrołęcki jest reprezentowany w bardzo niewielkim zakresie – jedynie powiat ostrowski (miasta: Ostrow Mazowiecka i Brok) jest obszarem realizacji oferty w ramach produktu *Szlak Ksiąząt Mazowieckich*. Pozostała część subregionu stanowi niejako „białą plamę”. W związku z powyższym proponuje się subregionalną ofertę w ramach istniejącego produktu *Kajakowe Szlaki Mazowsza oraz dwa nowe produkty, związane z etnograficznymi i przyrodniczymi walorami Kurpiowszczyzny*, które są cenione zarówno przez miejscową ludność, jak i turystów (głównie uczestników cyklicznych imprez folklorystycznych). Ich promowanie jest konieczne we wzmacnianiu konkurencyjności tego obszaru, szczególnie względem Pojezierza Mazurskiego. Pierwszy z nowych produktów eksponuje głównie wytwory kultury ludowej, drugi – oparty jest na walorach przyrodniczych Puszczy Zielonej. Oferta kajakowa, w ramach istniejącego sieciowego produktu turystycznego *Kajakowe Szlaki Mazowsza*, promuje turystykę wodną na rzece Omulew, na której wyznaczony został szlak kajakowy. Spływ Omulwią pozwala na kontakt z naturalnym środowiskiem, a także z elementami kultury kurpiowskiej.

Wobec istniejących ograniczonych warunków rozwoju gospodarczego subregionu ostrołęckiego, w tym jego peryferyjnego położenia w województwie, rozwój turystyki stanowi szansę na aktywizację tego obszaru, w tym miasta Ostrołęka, któremu w *Planie zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego* przypisano funkcję subregionalnego ośrodka obsługi ruchu turystycznego. Zaproponowane koncepcje mogą stanowić impuls do wypromowania oryginalnego regionu etnograficznego, jakim jest Kurpiowszczyzna.

4.5.1. Kajakiem po Omulwi

Kajakiem po Omulwi jest ofertą proponowaną w ramach istniejącego produktu turystycznego *Kajakowe Szlaki Mazowsza*. **Podstawową atrakcją przedmiotowej oferty są walory rekreacyjne i przyrodnicze rzeki Omulew.** Omulew płynie przez Równinę Mazurską i Równinę Kurpiowską, w obszarze województw: warmińsko-mazurskiego i mazowieckiego. Jest prawobrzeżnym dopływem Narwi, wypływającym ze źródeł poniżej Jeziora Koniuszyn (w Lasach Napiwodzkich) jako struga Koniuszanka, następnie płynącym przez jezioro Omulew, Puszcę Kurpiowską, kompleks bagien Szeroka Biel, uchodzącym ostatecznie do Narwi w Ostrołęce. Wypływając z Jeziora Omulew, rzeka ta ma niedostępne, bagniste brzegi, porośnięte trzcina popolita i turzycami, a dno jej jest bardzo muliste. Dopiero ok. 6 km od jeziora nurt staje się bystry, woda przejrzysta, pojawiają się głazy narzutowe. O czystości wody świadczy rzadki krasnorost *Hildebrandia rivularis*, występujący na niektórych głazach w formie czerwonych plam. Brzegi Omulwi są w większości niskie, często niedostępne. Koryto jest niejednorodne – raz szerokie, a raz wąskie, pełne zakoli. Całkowita długość rzeki wynosi 114 km, w tym na terenie województwa mazowieckiego – 75 km. W środkowej części województwa warmińsko-mazurskiego nurt Omulwi jest uregulowany, zaś w województwie mazowieckim rzeka ma naturalny charakter na całej długości, co nie tylko sprzyja większym rozlewiskom, ale też nadaje jej dziki charakter. Szerokość doliny Omulwi waha się od 1 do 2,5 km i można zaobserwować miejscami bardzo zaawansowany proces bocznej erozji (często są to odcięte meandry, pozostające bez kontaktu z głównym korytem). Dolina rzeki oraz otaczające ją tereny stanowią główny ciąg ekologiczny łączący tereny Mazowsza z Pojezierzem Mazurskim. Jest to teren o stosunkowo mało przekształconym środowisku przyrodniczym. Pomimo zdecydowanie nizinnego charakteru, obszar dorzecza Omulwi można uznać za bardzo interesujący, głównie z powodu występowania dużych powierzchni leśnych, lekko falistej rzeźby terenu, znacznej liczby strumieni, a także dużej różnorodności gatunków zwierząt, zwłaszcza ptaków. Atrakcją są również liczne żeremia bobrów. Na szczególną uwagę zasługuje dolina środkowej i dolnej Omulwi, gdzie zachowały się kompleksy torfowisk niskich oraz zabagnione łąki. Rzeka na tym terenie posiada wiele zakoli i meandrów. Płynąc Omulwią,

Zdjęcie 29. Żuraw do czerpania wody w dolinie rzeki Omulew

Źródło: Fot. Ewa Szymczyk

można zobaczyć na pastwiskach, niezwykle rzadko już spotykane, żurawie do czerpania wody (Zdjęcie 29.). Z uwagi na bogactwo populacji ptaków, naturalnie występujących w stanie dzikim, dolinę rzeki Omulew objęto ochroną prawną w formie obszarów Natura 2000 i ustanowiono ją Obszarem Specjalnej Ochrony Ptaków „Doliny Omulwi i Płodownicy”. Na terenie obszaru wykazano występowanie 178 gatunków ptaków, w tym: derkacza, kraski, lelka, żurawia, kulika wielkiego i innych rzadko spotykanych ptaków. Walory przyrodnicze i krajobrazowe Omulwi, lesistość terenów nadrzecznych i widoki związane z nieprzekształconymi krajobrazami naturalnymi, a także połączenia rzeki z jeziorami mazurskimi, predestynują Omulew do uprawiania turystyki wodnej. Kajakowy szlak Omulwi oznakowany jest na całej długości. Wyznaczono dogodne miejsca wodowania kajaków, urządzono przystanie wodne (Zdjęcie 30.) oraz miejsca do biwakowania i noclegów. Oznaczono także niebezpieczne miejsca.

Spływ Omulwią warto urozmaicić, oglądając ciekawe miejsca związane z historią, tradycją i środowiskiem przyrodniczym Kurpiowszczyzny. Są one dodatkowymi walorami, podnoszącymi atrakcyjność turystyczną tej rzeki.

W miejscowości Zaręby (gmina Chorzele) warto obejrzeć drewniany kościół parafialny pw. św. Wawrzyńca z XVIII w., przebudowany w XIX w., dzwonnica z XVIII w. oraz oryginalne drewniane kurpiowskie chałupy. Kilka takich chałup z początku XX w. zachowało się także we wsi Krukowo w tej samej gminie.

Warto zatrzymać się również we wsi Surowe (gmina Czarnia). Pierwsze wzmianki o tej wsi pojawiły się już w 1620 r., jako jednej z największych wsi Kurpiowszczyzny. W 1898 roku urodził się tu Zenon Żebrowski – franciszkanin i misjonarz w Japonii. W pobliżu wsi położony jest rezerwat przyrody „Surowe”, w którym przedmiotem ochrony jest fragment boru świerkowo-sosnowego, naturalnego pochodzenia, stanowiącego pozostałości Puszczy Kurpiowskiej. W miejscowości Czarnia znajduje się neogotycki kościół murowany pw. Niepokalanego Poczęcia NMP, a w nim trzy piękne drewniane ołtarze. Przed kościołem stoi odlany w brązie pomnik Zenona Żebrowskiego, ufundowany przez społeczeństwo Kurpiowszczyzny. Od 2002 roku funkcjonuje tu również muzeum poświęcone misjonarzowi. Nieopodal wsi znajduje się rezerwat „Czarnia”, którego osobliwością są sosny bartne, będące przykładem średniowiecznego sposobu hodowli pszczół i pozyskiwania miodu. W rezerwacie wyznaczono turystyczny *Szlak Barci Kurpiowskich*, którego początek znajduje się nieopodal kapliczki św. Huberta, wykonanej przez twórcę ludowego. Będąc w Czarni, warto również posłuchać koncertu jednego z najbardziej uznanych na Kurpiowszczyźnie zespołów folklorystycznych „Carniaci”. We wsi Długie (gmina Czarnia) trzeba obejrzeć bardzo interesującą drewnianą kapliczkę słupową z Chrystusem Frasobliwym. W miejscowości tej zachowało się ponadto kilka typowych dla Kurpiowszczyzny zagród.

Zdjęcie 30. Przystań kajakowa na Omulwi w Brodowych Łąkach

Źródło: Fot. Ewa Szymczyk

W Brodowych Łąkach (gmina Baranowo) zwiedzić można drewniany kościół pw. św. Michała Archanioła, zbudowany w 1884 r., w którego wnętrzu znajduje się największy na Kurpiach zbiór malarstwa feretrokowego. Warto zobaczyć także drewnianą plebanię z przełomu XIX i XX w. Pobyt w tej miejscowości to również możliwość podziwiania typowych chałup kurpiowskich. Nad Omulwią znajduje się natomiast drewniana słupowa kapliczka z wizerunkiem św. Jana Nepomucena. W tej samej gminie, w miejscowości Czarnotrzew, nad rzeką warto obejrzeć nieczynny drewniany młyn z 1923 roku, zaś w samej wsi – drewniane kurpiowskie chałupy. Do interesujących obiektów w Baranowie należy zaliczyć neogotycki kościół parafialny, wybudowany w 1910 roku.

Na terenie wsi Przystań (gmina Olszewo-Borki) znajduje się drewniany dwór Burbonów (aktualnie budynek szkoły podstawowej), nawiązujący do architektury późnobarokowych dworów polskich. W budynku zachowała się sala modrzewiowa oraz stylowy kominek, obok którego wisi unikatowa, ułożona z płytek kafelkowych, mozaika przedstawiająca Matkę Boską. Dwór otoczony jest zabytkowym parkiem, w którym znajduje się figurka Chrystusa.

Organizując spływ kajakowy Omulwią, warto zanoćować na urządzonych polach namiotowych, które zlokalizowane są w miejscowościach: Długie, Brodowe Łąki i Ostrołęka. Daje to możliwość bezpośredniego obcowania z pięknem rzeki Omulew i wsłuchania się w odgłosy ptaków. Można również skorzystać z gościnności właścicieli gospodarstw agroturystycznych,

zlokalizowanych w niedalekiej odległości od rzeki, na terenie wsi: Surowe i Długie (gmina Czarnia) oraz Zawady, Oborzyska, Czerwińskie (gmina Baranowo), dysponujących w sumie ok. 40 miejscami noclegowymi i zapewniającymi wyżywienie w postaci potraw regionalnych.

W tworzenie oferty Kajakiem po Omulwi będą zaangażowane przede wszystkim następujące podmioty:

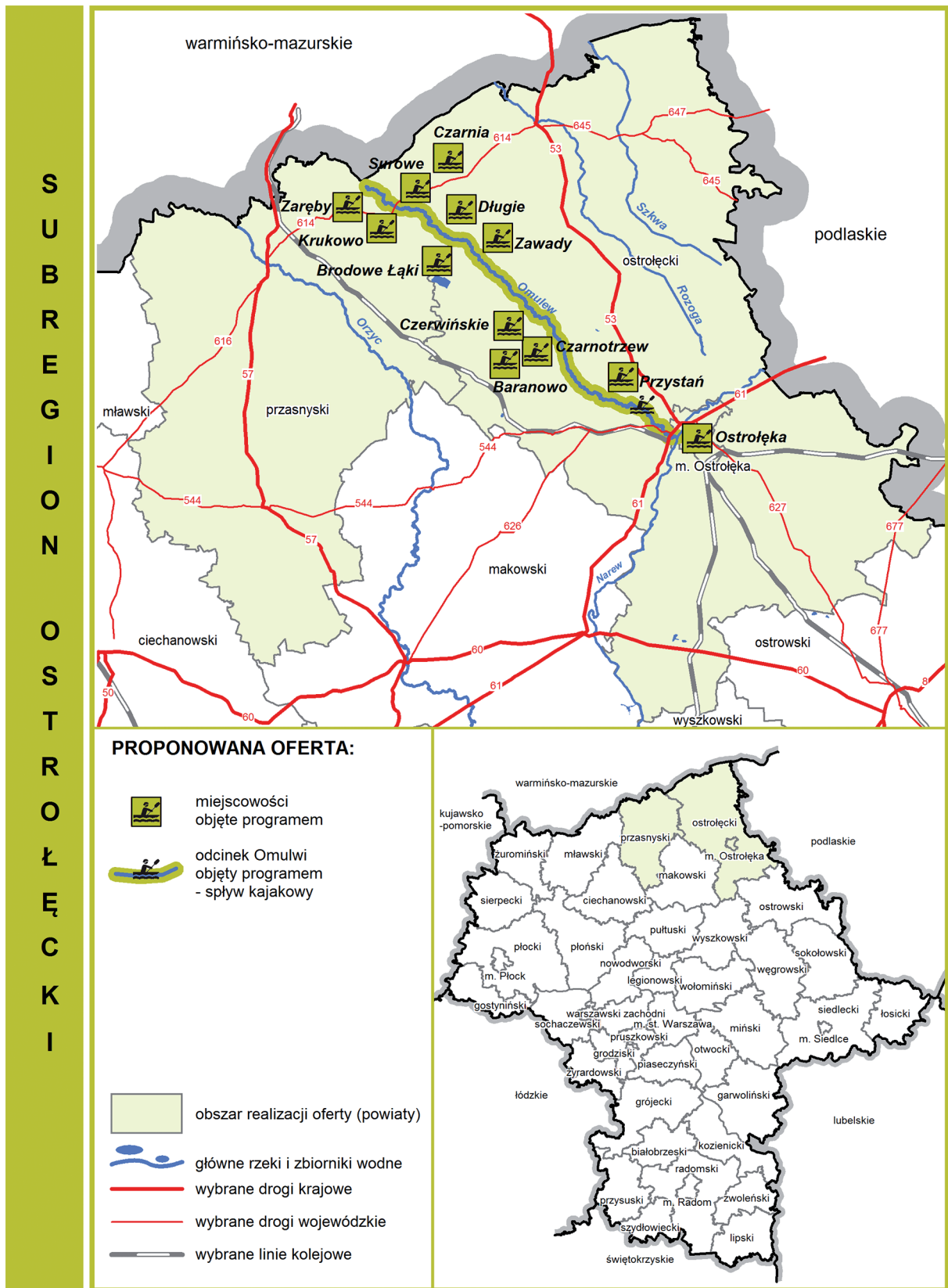
- Kurpiowska Organizacja Turystyczna w Ostrołęce – celem jej działania jest wspieranie rozwoju rynku turystycznego na Kurpiowszczyźnie i jego promocja;
- gospodarstwa agroturystyczne.

Produkt adresowany jest głównie do osób zainteresowanych turystyką aktywną oraz etnografią.

Proponowana oferta produktowa (Mapa 21.):

- Obszar realizacji oferty – główne punkty programu:
  - Zaręby (gmina Chorzele) – kościół parafialny pw. św. Wawrzyńca wraz z drewnianą dzwonnica; drewniane kurpiowskie chałupy; szkolenie w zakresie obsługi kajaka oraz zasad bezpieczeństwa; rozpoczęcie I etapu spływu;
  - Krukowo (gmina Chorzele) – drewniane kurpiowskie chałupy;
  - Surowe (gmina Czarnia) – rezerwat przyrody „Surowe”;
  - Czarnia – neogotycki kościół murowany pw. Niepokalanego Poczęcia NMP, pomnik misjonarza Zenona Żebrowskiego i poświęcone mu muzeum w starej plebanii;

Mapa 21. Kajakiem po Omulwi

Źródło: Opracowanie własne MBPR

- Długie (gmina Czarnia) – zakończenie I etapu spływu (ok. 15 km); posiłek w gospodarstwie agroturystycznym; biesiada przy ognisku wraz z zespołem „Carniacy”; nocleg na terenie stacji wodnej z polem namiotowym; wycieczka do rezerwatu przyrody „Czarnia” ze *Szlakiem Barci Kurpiowskich*: wybieranie miodu z ula i degustacja miodów; drewniana kapliczka słupowa z Chrystusem Frasobliwym; zagrody kurpiowskie; rozpoczęcie II etapu spływu;
  - Brodowe Łąki (gmina Baranowo) – zakończenie II etapu spływu (ok. 9 km) na przystani kajakowej;
  - Zawady (gmina Baranowo) – posiłek w gospodarstwie agroturystycznym; gry zespołowe na boisku; wycieczka po okolicy: kościół pw. św. Michała Archanioła oraz drewniana kapliczka z wizerunkiem św. Jana Nepomucena, drewniane kurpiowskie chałupy; ognisko i nocleg na polu namiotowym; rozpoczęcie III etapu spływu;
  - Czerwińskie (gmina Baranowo) – zakończenie III etapu spływu (ok. 18 km), posiłek w gospodarstwie agroturystycznym; przejażdżka bryczką po okolicy; zbieranie grzybów, łowienie ryb; opowieści o historii i tradycjach regionu przy ognisku; nocleg; rozpoczęcie IV etapu spływu;
  - Czarnotrzew (gmina Baranowo) – nieczynny drewniany młyn wodny;
  - Baranowo – kościół wybudowany w stylu neogotyckim; drewniane kurpiowskie chałupy;
  - Przystań (gmina Olszewo-Borki) – zakończenie IV etapu spływu (ok. 15 km); późnobarokowy dwór Burbonów (obecnie szkoła) wraz z zabytkowym parkiem; posiłek w szkolnej stołówce, nocleg w namiotach na terenie szkoły; rozpoczęcie V etapu spływu;
  - Ostrołęka – zakończenie ostatniego, V etapu spływu (ok. 18 km) nieopodal ujścia Omulwi do Narwi; ognisko i piosenki przy gitarze; pamiątkowe zdjęcie.
- Czas trwania oferty: 5 dni
  - Elementy innowacyjne oferty: wykłady i prelekcje w terenie, połączenie turystyki aktywnej z elementami etnografii kurpiowskiej.

4.5.2. Tradycja kurpiowska – przekazem dla pokoleń

Podstawową atrakcją nowego produktu turystycznego *Tradycja kurpiowska – przekazem dla pokoleń* jest możliwość zetknięcia się z niepowtarzalną kulturą ludową kurpiowskiego regionu etnograficznego – Puszczy Kurpiowskiej (Zielonej).

Kurpiowszczyzna to jeden z najciekawszych etnograficznie regionów w kraju. Całokształt jej kultury ludowej wywodzi się z życia puszczańskiego mieszkańców – zarówno z miejscowej przyrody i surowców, jak i z zainteresowań czy upodobań tutejszej społeczności. Szczególnie bogata i wyróżniająca się jest sztuka ludowa Kurpiów, która znalazła swój wyraz przede wszystkim w budownictwie, zdobnictwie, rzeźbiarstwie, tkactwie, wycinankarstwie, jak również w stroju. Na terenie Puszczy Zielonej do dziś działa wielu twórców ludowych, którzy zafascynowani są pielęgnowaniem i rozwijaniem kultury ludowej (Zdjęcie 31.). Twórcy ci oferują m.in.: wyroby plastyki obrzędowej (wycinanki, kwiaty z bibuły, kierce, palmy, pisanki, ozdoby choinkowe), rzeźby (świętki, zabawki), koronki, hafty, wyroby tkane, pieczywo obrzędowe, wyroby z bursztynu (kolie, różańce, wisiorki, zapinki i inne), wyroby z wikliny, sitowia i słomy oraz korzenia sosny i jałowca, naczynia ceramiczne (garnki, dzbanki, misy), wyroby kowalstwa, świece woskowe czy potrawy regionalne. Rokrocznie w czerwcu, począwszy od 2001 r., na terenie Zagrody Kurpiowskiej w Kadzidle (Oddział Muzeum Kultury Kurpiowskiej w Ostrołęce), biorą oni udział w warsztatach etnograficznych pod nazwą *Ginące Zawody*. Ideą warsztatów jest ochrona kurpiowskiej kultury ludowej i przekazywanie młodemu pokoleniu tradycji ich przodków. Nieprzemijające utożsamianie się ludności z zamieszkiwanym terenem i jego spuścizną kulturową sprawia, że tradycje kurpiowskie pozostają wciąż żywe. Kulturowane są dawne zwyczaje, urozmaicone pieśniami i tańcami przy muzyce granej na instrumentach, w tym zwłaszcza na charakterystycznej dla Kurpi harmonii pedałowej. Ponadto nadal używana jest gwara i swoisty kurpiowski strój ludowy, który zobaczyć można nie tylko przy okazji festynów, ale również w czasie świąt czy nawet w zwykłe niedziele podczas mszy świętych.

Dodatkowymi walorami Puszczy Zielonej, które można wykorzystać do uzupełnienia oferty w ramach produktu *Tradycja kurpiowska – przekazem dla pokoleń*, są cenne obiekty zabytkowe, głównie sakralne oraz mieszkalne, w tym drewniane. Na szczególną uwagę zasługują dwa unikalne drewniane kościoły. Pierwszy z nich to kościół parafialny pw. św. Anny w Łysych z XIX w., drugi – kościół pw. św. Anny w Dąbrówce, z II połowy XIX w. Wewnątrz świątyni znajdują się ołtarze ludowe w stylu barokowym. Do warty zobaczenia świątyń na Kurpiowszczyźnie należy również kościół pw. św. Trójcy w Myszyńcu – jeden z największych obiektów murych Puszczy Zielonej, zbudowany na początku XX w. z cegły, w stylu neogotyckim. Wewnątrz znajdują się barokowe ołtarze, pochodzące z dawnego

Zdjęcie 31. Twórcynie ludowe prezentujące kurpiowską plastykę obrzędową

Źródło: Fot. Ewa Szymczyk

drewnianego kościoła z XVII w. oraz ludowe feretrony i malowidła. Obok kościoła stoi murowana brama-dzwonnica z początku XVIII w. (najstarsza budowla sakralna na Kurpiach), wzniesiona w stylu gotyku mazowieckiego. W jej ścianie frontowej zachowały się dwie żelazne kuny, w których zamykano pokutników. Z dzwonnica wiąże się ponadto legenda o zakopanym pod nią głęboko skarbie, pochodzącym z okupu złożonego Kurpiom przez króla szwedzkiego Karola XII w zamian za zezwolenie przemarszu przez Puszcze. Miejsce zakopania skarbu mają znaczenie podobno starzy mieszkańcy Kurpiowszczyzny. Kolejnym cennym obiektem sakralnym jest kościół pw. Ducha Świętego w Kadzidle – wybudowany w neobarokowym stylu w połowie XIX w. Częściowo zachowane jest wyposażenie barokowe dawnego kościoła (ołtarz główny, ambona, feretrony). Znajdujące się tu organy, jak również polichromia, są dziełem miejscowych artystów. Szczególnie znamienne są, znajdujące się po obu stronach wejścia, dwie kropielnice z muszli morskich, ofiarowane przez Ludwika Krasińskiego (zamożnego hrabiego a zarazem miejscowego przedsiębiorcę, który w XIX w. zapewnił wielu Kurpiom zarobek przy wyrobie guzików). Ciekawym aspektem etnografii, historii i religijności Kurpiów są także niepowtarzalne krzyże

przydrożne i kapliczki. Umieszczano w nich (najczęściej) drewniane rzeźby przedstawiające scenę ukrzyżowania, postaci Jezusa Frasobliwego lub św. Jana Nepomucena.

Na terenie Puszczy Zielonej można zobaczyć wiele charakterystycznych dla tego obszaru drewnianych „chałup”, budowanych w stylu kurpiowskim. Stawiano je zawsze szczytem do drogi, w związku z czym szczyty domów miały dekoracyjny charakter. Dwuspadowe dachy kryte były słomą. Charakterystycznym elementem były belki szczytowe, tzw. śparogi. Chałupy budowano na planie prostokąta. Wejście znajdowało się w dłuższej ścianie, z gankiem bądź bez niego. Na początku XX w. chaty zaczęto zdobić ażurowymi nadokiennikami. Wnętrze składało się z czterech pomieszczeń: sieni, komory, izby i alkierza, w środku posadowiony był trzon kominowy. Kilka charakterystycznych obiektów budownictwa drewnianego, związanego z osadnictwem na Kurpiach, zgromadzonych zostało w Zagrodzie Kurpiowskiej w Kadzidle (Zdjęcie 32.). Będąc w Kadzidle, warto zwiedzić Izbę Pamięci Czesławy Konopkówny – kurpiowskiej artystki ludowej. Odtworzony wystrój wnętrza domu rodzinnego artystki stwarza możliwość zapoznania się z jej życiem i twórczością. Istotnym dla kultury kurpiowskiej obiektem

Zdjęcie 32. Zagroda Kurpiowska w Kadzidle

Źródło: Fot. Ewa Szymczyk

jest także, znajdujący się w Lelisie, **Ośrodek Etnograficzny** Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Kurpiów, w którym zgromadzone zostały elementy wystroju chat kurpiowskich, narzędzia i sprzęt gospodarstwa domowego oraz sprzęt pszczelarski, rybacki, czy kolekcje ptaków i zwierząt żyjących w Puszczy Zielonej.

Wybierając się na Kurpie, warto wziąć pod uwagę terminy odbywających się tu **cyklicznych imprez folklorystycznych**, m.in.:

- *Palma Kurpiowska* (w Niedzielę Palmową – tydzień przed Wielkanocą) w miejscowości Łyse – jedna z najbarwniejszych w kraju procesji z palmami wielkanocnymi, z podsumowaniem konkursu palm, prezentacjami zespołów folklorystycznych oraz kiermaszem sztuki ludowej;
- *Wesele Kurpiowskie* (w trzecią niedzielę czerwca) w Zagrodzie Kurpiowskiej w Kadzidle – widowisko z inscenizacją tradycyjnego obrzędu ślubnego i zwyczajów weselnych na Kurpiach (często jest to autentyczny ślub), które poprzedzają „Rajby” (swatanie i zaręczyny); podczas imprezy uczestnicy stają się „gośćmi weselnymi”, mogą skosztować potraw regionalnych,

a nawet zatańczyć z panną młodą, odbywa się przy tym kiermasz sztuki ludowej;

- *Miodobranie Kurpiowskie* (w ostatnią niedzielę sierpnia) w kompleksie sportowo-rekreacyjnym „Kurpiowska Kraina” we wsi Wykrot (gmina Myszyniec), nad zalewem na rzece Rozoga – impreza ogólnopolska, widowisko zakończenia miodobrania w puszczy, występy zespołów regionalnych, wystawy i kiermasz twórczości ludowej, możliwość nabycia miodu od pszczelarzy i wypieków z miodem od gospodyń kurpiowskich.

Aby poczuć „ducha Kurpiowszczyzny” i choć trochę utożsamić się z codziennym życiem jej mieszkańców, warto zaplanować nocleg w którymś z ponad 30 funkcjonujących tam gospodarstw agroturystycznych, dysponujących w sumie ponad 350 miejscami noclegowymi. Ich właściciele urozmaicają gościom pobyt, m.in. poprzez organizowanie wypoczynku w plenerze (np.: jazda konna, wycieczki rowerowe, zbieranie runa leśnego, wędkowanie, ogniska) oraz umożliwienie uczestniczenia w pracach gospodarskich. Wielu gospodarzy oferuje swoje jadalno, w tym warzywa z własnych ogródków, świeże mleko

czy miód z własnych pasiek. Atrakcją są również potrawy regionalne, m.in. rejbak, piwo kozicowe (napój z suszonych owoców jałowca), chleb wiejski pieczony wg starych receptur, fafernuchy (ciastka marchwiowe z pieprzem) czy łagodniak (ciasto drożdżowe).

W tworzenie produktu turystycznego Tradycja kurpiowska – przekazem dla pokoleń będą zaangażowane przede wszystkim następujące podmioty:

- Kurpiowska Organizacja Turystyczna w Ostrołęce – celem jej działania jest wspieranie rozwoju rynku turystycznego na Kurpiowszczyźnie i jego promocja;
- Muzeum Kultury Kurpiowskiej w Ostrołęce, Oddział Zagroda Kurpiowska w Kadzidle – niewielkie muzeum typu skansenowskiego, w którym odbywają się warsztaty, m.in. opisane wyżej *Ginące Zawody*, oraz lekcje muzealne z różnych dziedzin twórczości ludowej;
- Związek Kurpiów w Ostrołęce – stowarzyszenie mające na celu integrowanie Kurpiów i ludzi związanych z regionem oraz pracę na rzecz ocalenia i rozwoju materialnego i duchowego dziedzictwa Kurpiowszczyzny;
- Stowarzyszenie Artystów Kurpiowskich w Kadzidle – skupiające kurpiowskich twórców ludowych;
- gospodarstwa agroturystyczne działające na terenie Puszczy Zielonej.

Produkt adresowany jest głównie do osób zainteresowanych kurpiowską kulturą oraz do dzieci i młodzieży szkolnej.

Proponowana oferta produktowa (Mapa 22.):

- Obszar realizacji oferty – główne punkty programu:
  - Kadzidło – Zagroda Kurpiowska: warsztaty rękodzielnicze np. wycinankarskie; Izba Pamięci Czesławy Konopkówny – kurpiowskiej artystki ludowej; neobarokowy kościół pw. Ducha Świętego z połowy XIX w.; w czerwcu udział w warsztatach *Ginące Zawody* lub w *Weselu Kurpiowskim*;
  - Wach (gmina Kadzidło) – Muzeum Kurpiowskie z odtworzoną nieopodal odkrywkową kopalnią bursztynu; kapliczka z rzeźbą św. Jana Nepomucena;
  - Wykrot (gmina Myszyniec) – przejażdżka rowerem wodnym po zalewie na rzece Rozoga; posiłek w kompleksie sportowo-rekreacyjnym „Kurpiowska Kraina”; w sierpniu uczestnictwo w *Miodobraniu Kurpiowskim*; nocleg;
  - Myszyniec – kościół pw. św. Trójcy wraz z mурowaną bramą-dzwonnica; zajazd „Kurpiowski

Zakątek”: regionalny posiłek kurpiowski, muzeum prezentujące narzędzia pracy, elementy wystroju domów, przedmioty codziennego użytku dawnego ludu kurpiowskiego oraz galeria rękodzieła, możliwość nabycia produktów regionalnych;

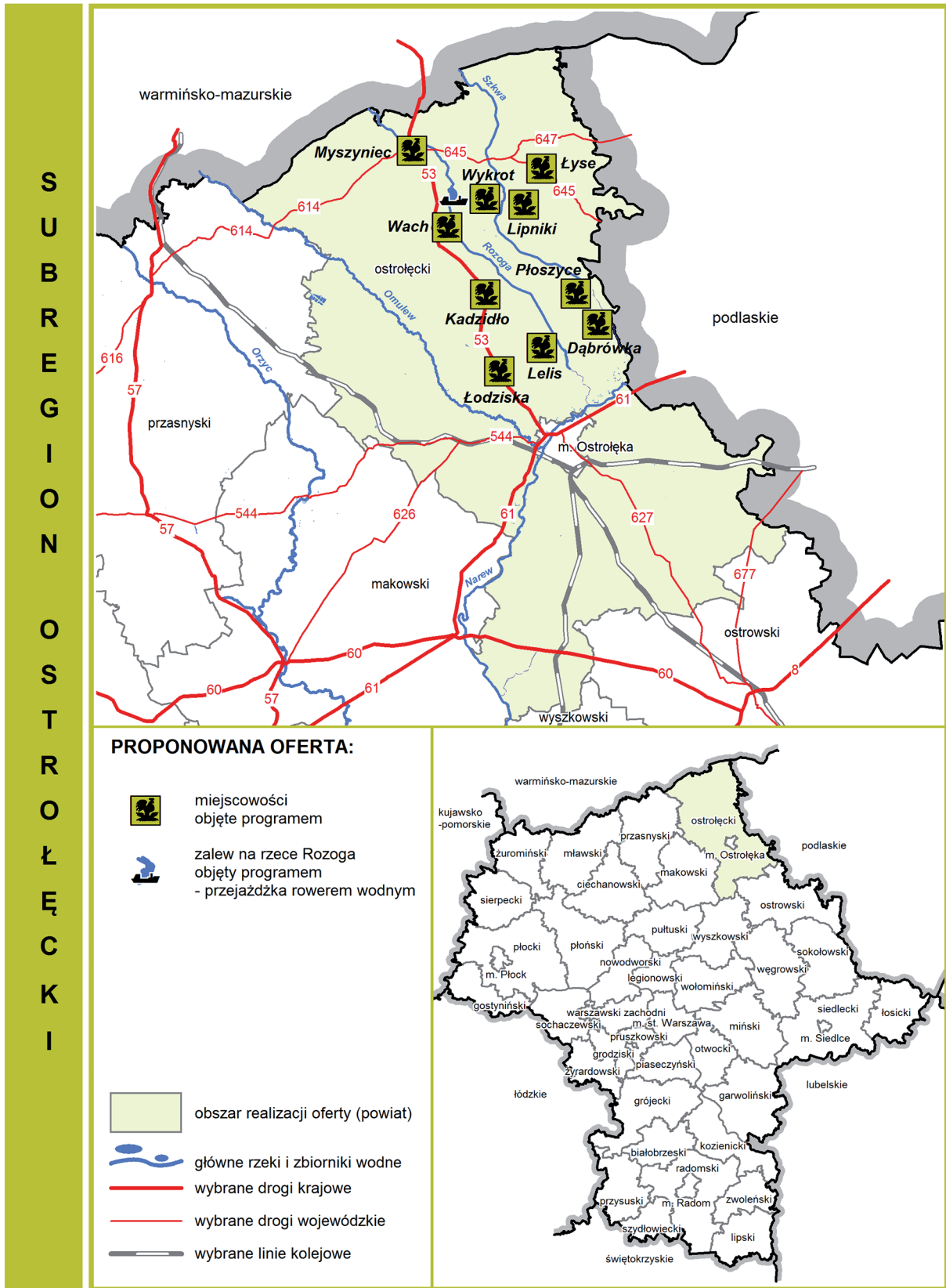
- Łyse – kościół parafialny pw. św. Anny; gospodarstwo agroturystyczne „Agroturystyka u rzeźbiarza”: pogadanka na temat historii i folkloru kurpiowskiego oraz prezentacja rzeźbienia świątków; w Niedzielę Palmową uczestnictwo w uroczystości *Palma Kurpiowska*;
  - Lipniki (gmina Łyse) – wiatrak kozłak z XIX w.; gospodarstwo agroturystyczne „Ewa”: warsztaty tworzenia kwiatów z bibuły, posiłek regionalny, nocleg;
  - Płoszyce (gmina Lelis) – warsztaty garncarskie w gospodarstwie agroturystycznym oraz degustacja kurpiowskich przysmaków;
  - Dąbrówka (gmina Lelis) – kościół pw. św. Anny;
  - Lelis – **Ośrodek Etnograficzny** Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Kurpiów;
  - Łodziska (gmina Lelis) – Gospoda „Pod Jemiołami” – posiłek regionalny np. kurpiowska babka ziemniaczana (tzw. rejbak).
- Czas trwania oferty: 3 dni
  - Elementy innowacyjne oferty: możliwość własnoręcznego wykonania „pamiątki z Kurpi” pod okiem twórcy, zapoznanie się z elementami gwaru kurpiowskiej.

4.5.3. Leśne ostoje Puszczy Kurpiowskiej

Leśne ostoje Puszczy Kurpiowskiej to propozycja nowego produktu sieciowego w subregionie ostrołęckim, którego **podstawową atrakcją jest możliwość podziwiania pozostałości dawnej Puszczy Kurpiowskiej**. Puszcza Kurpiowska (Zielona) swoją nazwę zaczerpnęła z lasów rosnących na podmokłych gruntach, wśród bagien i rozlewisk, w których żyli Kurpie. Położona w północno-wschodniej części Niziny Mazowieckiej, rozciągała się niegdyś na całe północne Mazowsze, łącząc ze sobą Puszcze Piską i Puszcze Białą. Do chwili obecnej przetrwały jedynie skrawki dawnej puszczy, które można podziwiać m.in. w licznych rezerwatach przyrody. Na drzewostan tego obszaru składają się głównie bory mieszane, sosnowo-świerkowe oraz sosnowe, a w miejscach podmokłych – lasy olszowo-brzozowe. Krajobraz puszczy, będącej równiną sandrową, urozmaicony jest licznymi strumieniami i rzekami, posiadającymi naturalny charakter. Istnieje tu również wiele małych zbiorników wód stojących,

Mapa 22. Tradycja kurpiowska – przekazem dla pokoleń

Źródło: Opracowanie własne MBPR

w tym starorzeczy i bagien, zwanych lokalnie „pulwami”, „chruścielami” lub „bidami”. Duże przestrzenie zajmują łąki i pastwiska. Szczególnego uroku krajobrazowi nadają porośnięte drzewami wydmy. Puszcza Kurpiowska słynęła kiedyś z obfitości zwierzyny. Żyły tu m.in. tury, żubry, niedźwiedzie czy rysie. Obecnie można spotkać takie gatunki, jak np.: dziki, sarny, jelenie, lisy, a nawet wilki i łosie, dość licznie występują również bobry. Do niezwykle cennych należy także zaliczyć tutejszy świat ptaków, wśród których warto wymienić chociażby czarnego bociana, rzadko dziś spotykanego w kraju. Do XVII w. niezamieszkały teren puszczy zachowywał swój w pełni dziewiczy charakter. Po tym czasie zaczęło się zaludnianie jej terenu, a znaczną część ludności stanowili zbiegli chłopcy pańszczyźniani. Ówczesny system gospodarczy, panujący na terenie Puszczy Kurpiowskiej, oparty był na eksploatacji bogactw naturalnych. Z czasem – rozwój osadnictwa zaczął powodować wylesianie znacznej części jej powierzchni. Wskutek ekspansywnego wyrębu, głównie w II połowie XIX w., dzisiejsze lasy nie stanowią już zwartej kompleksu i zajmują tylko ok. 30% całego dawnego obszaru tej puszczy.

Naturalny charakter puszczy turyści mogą dzisiaj poznać poprzez liczne rezerваты przyrody. Jednym z najciekawszych jest rezerwat „Czarnia” (gmina Czarnia), zajmujący powierzchnię ok. 142 ha. Jego głównym celem jest zachowanie fragmentu boru świeżego

o naturalnym charakterze, charakterystycznego dla dawnej Puszczy Kurpiowskiej. Rosną tu cenne drzewa, w tym świerki i sosny, w wieku średnio 160-180 lat, miejscami nawet ponad dwustuletnie. Unikatową cechą rezerwatu są bardzo rzadko występujące w Polsce sosny bartne (Zdjęcie 33.) – pomniki przyrody, będące przykładem średniowiecznego sposobu hodowli pszczół i pozyskiwania miodu. W celu ich podziwiania w rezerwacie wyznaczono turystyczny *Szlak Barci Kurpiowskich*, którego początek znajduje się nieopodal wykonanej przez twórcę ludowego kapliczki św. Huberta.

Kolejnym, wartym zobaczenia, rezerwatem przyrody jest „Torfowisko Serafin” (gmina Łyse), o powierzchni niemal 185 ha. Jest to rozległe bagno, w miejscu którego jeszcze niedawno znajdowało się polodowcowe jezioro. W ostatnich kilkudziesięciu latach, w wyniku melioracji, poziom wody znacznie się obniżył, co doprowadziło do szybkiego zarośnięcia jeziora. Większość powierzchni rezerwatu stanowi tzw. pło, czyli niejako „kożuch”, powstały z torfowiskowej roślinności pływającej, zarastającej powierzchnię jeziora. Roślinność takiego torfowiska zaliczana jest do osobliwości przyrodniczych ze względu na rzadkie występowanie w naszej strefie klimatycznej. Spotkać tu można rzadkie gatunki roślin (w tym chronione), m.in. roszkę okrągłolistną, storczyka krwistego i plamistego czy kruszczyka błotnego. Bagno Serafin daje również schronienie liczny gatunkom ptaków,

Zdjęcie 33. Sosny bartne w rezerwacie „Czarnia”

Źródło: Fot. Ewa Szymczyk

takim jak: cietrzewie, żurawie, bekasy kszuki, derkacze czy przepiórki. Największym zwierzęciem w rezerwacie jest łoś, ponadto licznie przebywają tu sarny, zajęce oraz inne drobne gatunki ssaków i płazów. W celu bezpiecznego zwiedzania obszaru na bagnie zbudowano drewnianą kładkę, biegnącą w głąb rezerwatu (Zdjęcie 34.). Umocowano przy niej 30 tabliczek informacyjnych, prezentujących charakterystyczne dla torfowiska rośliny i ptaki.

Do niezwykle cennych fragmentów przyrody Puszczy Kurpiowskiej należy również rezerwat przyrody „Olsy Płoszyckie” (gmina Lelis), zajmujący powierzchnię ponad 140 ha. Głównym celem ochrony jest zachowanie kompleksu blisko stuletnich olsów (lasów olchowych, porastających bagienne siedliska), położonych w dolinie rzeki Rozoga, stanowiących swoistą „ostoję” olszy wśród panujących na terenie Puszczy Kurpiowskiej borów sosnowych. Występuje tu ols porzeczkowy, las bagienny z bogatym podszytem i runem leśnym. Spotkać tu można gatunki roślin będące pod ochroną, takie jak: wawrzynek wilczyłyko. Ponadto licznie występuje tu porzeczek czarna, kalina koralowa oraz kruszyna pospolita. Teren rezerwatu jest miejscem występowania 49 gatunków ptaków, w tym m.in. zagrożonych wyginięciem orlika krzykliwego i żurawia, czy innych rzadkich w Polsce gatunków, takich jak: gił, dudek, dzięcioł czarny oraz raniuszek. Schronienie znajdują tu również: jelenie, sarny, dziki, łosie oraz bobry, a także inne drobne ssaki i płazy.

Dodatkowymi elementami, które można wykorzystać do uzupełnienia oferty w ramach produktu *Leśne ostoje Puszczy Kurpiowskiej*, są rowerowe ścieżki edukacji ekologicznej, pozwalające w sposób aktywny zgłębić zagadnienia ekologii i gospodarki leśnej. Pierwszą z nich jest leśna ścieżka rowerowa w Wachu (gmina Kadzidło), o długości 16 km, która tworzy pętlę. Wzdłuż trasy rozmieszczono stanowiska edukacyjne w formie 16 tablic, przedstawiających m.in. tematykę ochrony lasu, ochrony przyrody oraz funkcjonowania biocenoz. Urządzono również 14 przystanków tematycznych na temat lasu i jego bogactwa przyrodniczego. Kolejną atrakcją jest podobna ścieżka „Jezioro Krusko”, o długości 16 km (gmina Łyse), która biegnie przez odnowione powierzchnie pohuraganowe (w 2002 roku huragan zniszczył część drzewostanu Puszczy Kurpiowskiej) oraz zalesione tereny dawnych wydmy piaszczystych. Na jej trasie znajduje się 17 stanowisk edukacyjnych, poświęconych tematyce funkcjonowania lasu. Ścieżka kończy się przy dawnym jeziorze Krusko, gdzie znajduje się miejsce do odpoczynku oraz kładka do rezerwatu „Torfowisko Serafin”.

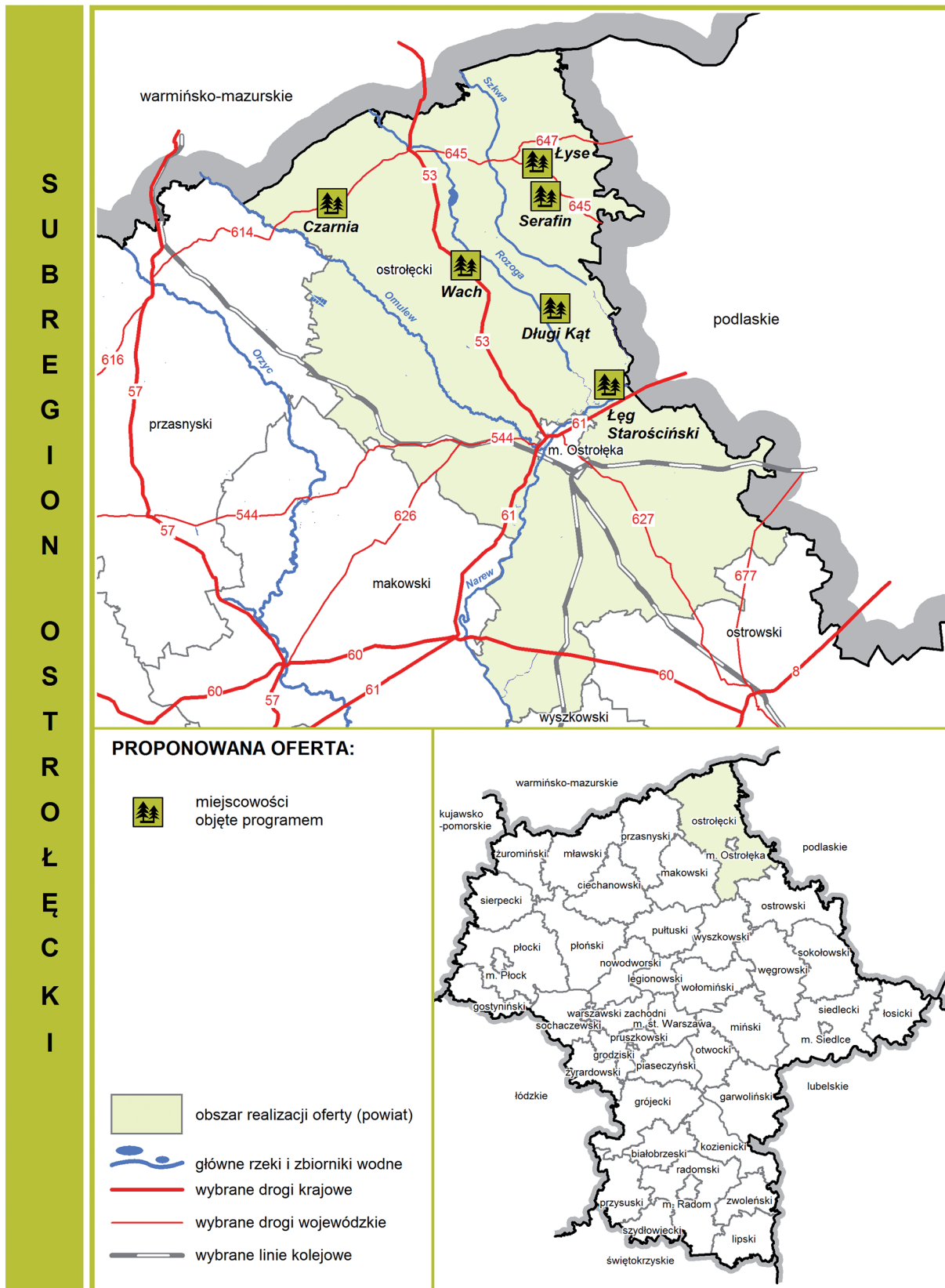
Aby docenić piękno Puszczy Zielonej i usłyszeć jej odgłosy, warto zaplanować nocleg w którymś z ponad 30 funkcjonujących tam gospodarstw agroturystycznych, dysponujących w sumie ponad 350 miejscami noclegowymi.

Zdjęcie 34. Ścieżka edukacyjna w rezerwacie „Torfowisko Serafin”

Źródło: Fot. Ewa Szymczyk

Mapa 23. Leśne ostoje Puszczy Kurpiowskiej

Źródło: Opracowanie własne MBPR

W tworzenie produktu turystycznego *Leśne ostoje Puszczy Kurpiowskiej* będą zaangażowane przede wszystkim następujące podmioty:

- nadleśnictwa: Myszyniec i Ostrołęka – prowadzące m.in. działalność edukacyjną;
- Kurpiowska Organizacja Turystyczna w Ostrołęce – celem jej działania jest wspieranie rozwoju rynku turystycznego na Kurpiowszczyźnie i jego promocja;
- gospodarstwa agroturystyczne działające na terenie Puszczy Zielonej.

Produkt adresowany jest do miłośników przyrody, w tym dzieci i młodzieży szkolnej w ramach wycieczek edukacyjnych.

Proponowana oferta produktowa (Mapa 23.):

- Obszar realizacji oferty – główne punkty programu:
  - Czarnia – kapliczka św. Huberta (patrona myśliwych) przy rezerwacie „Czarnia”; rezerwat przyrody „Czarnia” ze *Szlakiem Barci Kurpiowskich*; 400-letni pomnik przyrody – dąb szypułkowy „Kmicic”; prelekcja leśniczego na temat przyrody Puszczy Kurpiowskiej; gospodarstwo agroturystyczne „Dorota”: posiłek regionalny, nocleg;

- Wach (gmina Kadzidło) – rowerowa leśna ścieżka edukacyjna (16 km); wieża obserwacyjna z tarasem widokowym służącym celom edukacyjnym; gospodarstwo agroturystyczne: zajęcia sportowe, posiłek regionalny, nocleg;
- Serafin (gmina Łyse) – rowerowa leśna ścieżka edukacyjna „Jezioro Krusko” (16 km); rezerwat przyrody „Torfowisko Serafin” z wieżą widokową i drewnianą kładką biegnącą w głąb torfowiska;
- Łyse – gospodarstwo agroturystyczne: posiłek regionalny, nocleg;
- Długi Kąt (gmina Lelis) – spacer do stawów z żeremiami bobrów w rezerwacie przyrody „Olsy Płoszyckie”;
- Łęg Starościński (gmina Lelis) – ścieżka dydaktyczna (6 km), konkursy związane z tematyką przyrodniczą; posiłek w „Zagrodzie Leśnej”.
- Czas trwania oferty: 4 dni
- Elementy innowacyjne oferty: wykłady i prelekcje w terenie, połączenie elementów turystyki edukacyjnej z rekreacją ruchową (wycieczki piesze i rowerowe).

Podsumowanie i wnioski

Zmiany w stylu życia mieszkańców krajów gospodarczo rozwiniętych, wzrost zamożności, wykształcenia oraz świadomości indywidualnych potrzeb psychicznych i fizycznych, a także rozwój nowoczesnych technologii, kształtują nowe trendy w turystyce. Wraz z odchodzeniem od wypoczynku biernego na rzecz aktywnego, współczesny turysta poszukuje coraz bardziej atrakcyjnych form spędzania czasu wolnego. Rosnące zapotrzebowanie na wypoczynek krótki, ale zapewniający jak najwięcej intensywnych wrażeń, sprawia, że na znaczeniu zyskują oferty kompleksowe, wyspecjalizowane dla konkretnych grup odbiorców oraz innowacyjne.

Tworzeniu tego typu ofert sprzyja bogactwo kulturowe i przyrodnicze województwa mazowieckiego, dobre skomunikowanie regionu z resztą kraju i Europą Zachodnią, a także dobry standard bazy noclegowej. Czynniki te sprzyjają rozwojowi turystyki nastawionej zarówno na turystów krajowych, jak i zagranicznych.

Ze względu na duże dysproporcje w dotychczasowym wykorzystywaniu potencjału turystycznego Mazowsza, istnieje potrzeba integrowania głównych, powszechnie znanych atrakcji województwa z walorami obszarów niedostatecznie wykorzystanych. Jest to możliwe poprzez tworzenie i promowanie sieciowych produktów turystycznych. Duże znaczenie marketingowe ma kreowanie produktów markowych, których cechy pozwolą na wykształcenie pozytywnego wizerunku zarówno tych produktów, jak i całego regionu. Atrakcyjny wizerunek obszaru i związanych z nim dóbr i usług turystycznych odgrywa istotną rolę w decyzjach turystów, dotyczących miejsca i rodzaju wypoczynku. **W związku z powyższym – wspieranie tworzenia produktów turystycznych jest elementem polityki rozwoju regionu, prowadzonej przez samorząd województwa mazowieckiego, zapisanej w regionalnych dokumentach strategicznych, planistycznych i programowych.**

Tworzenie sieciowych produktów turystycznych jest bardzo specyficznym procesem w obszarze działalności gospodarczej, gdyż produkty tworzone są we współpracy podmiotów gospodarczych nastawionych na zysk z podmiotami publicznymi i organizacjami pozarządowymi, oczekującymi także korzyści innych niż materialne. Ta współpraca powoduje z jednej strony wiele problemów i konfliktów, z drugiej strony – pozwala na wykreowanie produktów innowacyjnych i konkurencyjnych. Prekursorami działań na rzecz tworzenia sieciowych produktów turystycznych Mazowsza były organizacje pozarządowe, w tym lokalne organizacje turystyczne. Ich działalność w tym zakresie zintegrowała, powołana w 2006 roku, Mazowiecka Regionalna Organizacja Turystyczna (MROT), której jednym z założycieli był samorząd województwa. Efektem kilkuletnich prac wielu podmiotów była komercjalizacja w 2013 roku 16 markowych sieciowych produktów turystycznych, z których większość bazuje na dziedzictwie historycznym i kulturowym regionu (*Szlak Ksiąząt Mazowieckich, Wielki Gościńiec Litewski, Industrialne Mazowsze, Szlakiem Frontu Wschodniego I Wojny Światowej, Szlak Cudu nad Wisłą, Szlak folkloru i smaków Mazowsza, Legendy i Baśnie Mazowsza, Śladami Nadbużańskich Tajemnic, Mazowsze na filmowo, Mazowsze Chopina, Skarbiec Mazowiecki, Mazowiecki Szlak Literacki, W kręgu żydowskiego dziedzictwa na Mazowszu*), a część na zasobach przyrodniczych (*Kajakowe Szlaki Mazowsza, Weekend z Termami Mszczonów, Opowieści z Narwi*). **Przewiduje się, że oferowanie atrakcji turystycznych w postaci zintegrowanych, innowacyjnych ofert będzie w przyszłości istotnie oddziaływało na podnoszenie atrakcyjności województwa jako całości, wykreowanie turystycznej marki Mazowsza oraz wzrost efektywności ekonomicznej działalności turystycznej.** Dzięki powiązaniu wielu pojedynczych produktów i usług w tematyczne produkty sieciowe, zasoby Mazowsza mogą być znacznie efektywniej wykorzystane, a ruch turystyczny, koncentrujący się dotychczas głównie w Warszawie, rozproszony do innych części regionu. Sieciowe produkty turystyczne, wpływając na: wydłużenie czasu pobytu turystów i sezonu turystycznego, zwiększenie popytu na lokalne wyroby i usługi, a także zacieśnienie współpracy między podmiotami zaangażowanymi w tworzenie i funkcjonowanie ofert produktowych, mogą stać się jednym ze znaczących czynników rozwoju społeczno-gospodarczego regionu, szczególnie jego obszarów peryferyjnych.

Analiza zasięgu przestrzennego ofert produktowych, utworzonych w ramach wyżej wymienionych produktów turystycznych, wykazała, że **duża część**

obszaru województwa, mimo wysokich walorów przyrodniczo-kulturowych, nie została objęta skomercjalizowanymi dotychczas ofertami (lub została objęta tylko w minimalnym stopniu). To niekorzystne zjawisko dotyczy przede wszystkim subregionów: ostrołęckiego, ciechanowskiego, radomskiego oraz południowej części subregionu siedleckiego. Z tego względu w niniejszym opracowaniu **Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie zaproponowało koncepcje nowych ofert w ramach istniejących produktów oraz nowych sieciowych produktów turystycznych w pięciu subregionach województwa** (Tabela 2.). Proponowane produkty bazują przede wszystkim na atrakcjach skoncentrowanych w pasmach turystyczno-kulturowych, związanych z rzekami regionu. Ze względu na powiązania tych pasm z sąsiednimi województwami, część propozycji uwzględnia także wykorzystanie wybranych atrakcji w ich obszarach. Kierując się zapisami *Strategii rozwoju turystyki w województwie mazowieckim na lata 2014-2020* oraz zaleceniami zawartymi w wykonanym na zlecenie MROT opracowaniu *Model tworzenia sieciowego produktu turystycznego*, w koncepcjach uwzględniono m.in. **niedostatecznie wykorzystany potencjał mazowieckich rzek, a także potencjał gospodarstw agroturystycznych, opierających swoją działalność na wykorzystaniu lokalnej tożsamości i specyfiki obszarów wiejskich Mazowsza.** Działania na rzecz podniesienia atrakcyjności turystycznej subregionów województwa mogą mieć duże znaczenie dla rozwoju miast: Siedlce, Radom, Płock, Ciechanów i Ostrołęka – głównych ośrodków obsługi ruchu turystycznego w subregionach, a także dla ożywienia mniejszych miejscowości.

Wykorzystanie szans województwa na rozwój społeczno-gospodarczy w oparciu o turystykę – wymaga zintegrowanych działań ze strony administracji samorządowej różnych szczebli, przedsiębiorstw turystycznych i organizacji pozarządowych. Duże możliwości rozwoju wyższych form takiej współpracy upatruje się w tworzeniu klastrów turystycznych, które w bieżącym okresie programowania, na lata 2014-2020, będą wspierane środkami finansowymi Unii Europejskiej. Obecnie istniejące w województwie mazowieckim inicjatywy klastrowe w dziedzinie turystyki (Klaster Turystyczny Mazowsza z siedzibą w Płocku i Mazowiecki Klaster Turystyczny z siedzibą w Warszawie) wymagają dalszego rozwoju i wypracowania spójnej wizji działania. Istotną cechą mazowieckich produktów turystycznych powinna być innowacyjność, która jest jedną z głównych szans rozwoju regionu i wzrostu jego konkurencyjności, zapisaną

Tabela 2. Koncepcje sieciowych produktów turystycznych

Produkt	Główna atrakcja
SUBREGION SIEDLECKI	
<i>Kajakiem wśród zamków, pałaców i dworów nad Liwcem</i> (oferta w ramach istniejącego produktu sieciowego <i>Kajakowe Szlaki Mazowsza</i>)	atrakcyjność Liwca do uprawiania aktywnej turystyki wodnej oraz walory przyrodniczo-krajobrazowe i kulturowe doliny rzeki – szczególnie pozostałości średniowiecznych zamków, pałace i dwory
<i>Nie tylko bociany</i> (nowy produkt)	miejsca występowania rzadkich gatunków ptaków w dolinach rzek: Bug i Liwiec
<i>Śladami broni V2 i innych militariów</i> (nowy produkt)	pozostałości po testowaniu rakiet V2 we wschodniej Polsce oraz dostępne dla turystów obiekty militarne i wojskowe
<i>Konno – ku pamięci Ludwika Maciąga</i> (nowy produkt)	ośrodki jeździeckie i gospodarstwa agroturystyczne oraz kultywowane w obszarze nadbużańskim tradycje kawaleryjskie
SUBREGION RADOMSKI	
<i>Radomski szlak architektury sakralnej</i> (oferta w ramach istniejącego produktu sieciowego <i>Skarbiec Mazowiecki</i>)	zabytki architektury sakralnej, w tym sanktuaria
<i>Radomski szlak literacki</i> (oferta w ramach istniejącego produktu sieciowego <i>Mazowiecki Szlak Literacki</i>)	ośrodki kultury związane z wielkimi postaciami polskiej literatury
<i>Tradycje ludowe Radomszczyzny</i> (nowy produkt)	dziedzictwo kultury ludowej, w tym tradycyjna muzyka z regionu przysuskiego
SUBREGION PŁOCKI	
<i>Skarbiec Płocki</i> (oferta w ramach istniejącego produktu sieciowego <i>Skarbiec Mazowiecki</i>)	zabytkowe obiekty sakralne, w tym drewniane oraz miejsca związane z życiem św. Faustyny
<i>W kręgu żydowskiego dziedzictwa w subregionie płockim</i> (oferta w ramach istniejącego produktu sieciowego <i>W kręgu żydowskiego dziedzictwa na Mazowszu</i>)	pozostałości kultury żydowskiej
<i>Kajakiem po Skrwie</i> (oferta w ramach istniejącego produktu sieciowego <i>Kajakowe Szlaki Mazowsza</i>)	atrakcyjność Skrwy do uprawiania aktywnej turystyki wodnej oraz walory przyrodniczo-krajobrazowe i kulturowe doliny rzeki
<i>Wisła – smak przygody</i> (nowy produkt)	atrakcyjność geograficzna i przyrodnicza środkowej Wisły w okolicach Płocka
SUBREGION CIECHANOWSKI	
<i>Dzień na Zamku Księżąt Mazowieckich w Ciechanowie</i> (oferta w ramach istniejącego produktu sieciowego <i>Szlak Księżąt Mazowieckich</i>)	oferta edukacyjno-historyczna zamku w Ciechanowie w zakresie dziejów Księstwa Mazowieckiego oraz kultury i obyczajów średniowiecza
<i>Ciechanowska podróż przez epoki literackie</i> (oferta w ramach istniejącego produktu sieciowego <i>Mazowiecki Szlak Literacki</i>)	miejsowości związane z twórcami literatury polskiej
<i>Spływ rzeką Wkrą</i> (oferta w ramach istniejącego produktu sieciowego <i>Kajakowe Szlaki Mazowsza</i>)	atrakcyjność Wkry do uprawiania aktywnej turystyki wodnej oraz walory przyrodniczo-krajobrazowe i kulturowe doliny rzeki
SUBREGION OSTROŁĘCKI	
<i>Kajakiem po Omulwi</i> (oferta w ramach istniejącego produktu sieciowego <i>Kajakowe Szlaki Mazowsza</i>)	atrakcyjność Omulwi do uprawiania aktywnej turystyki wodnej oraz walory przyrodniczo-krajobrazowe i kulturowe doliny rzeki
<i>Tradycja kurpiowska – przekazem dla pokoleń</i> (nowy produkt)	kultura ludowa kurpiowskiego regionu etnograficznego
<i>Leśne ostoje Puszczy Kurpiowskiej</i> (nowy produkt)	pozostałości dawnej Puszczy Kurpiowskiej

Źródło: Opracowanie MBPR

w tytule *Strategii rozwoju województwa mazowieckiego do 2030 roku. Innowacyjne Mazowsze*. Wspieranie innowacyjności to także jeden z aktualnych priorytetów UE. W programach operacyjnych, sporządzo-

nych na obecny okres programowania Unii Europejskiej, przewiduje się wsparcie finansowe wielu działań związanych z tworzeniem i rozwojem innowacyjnych produktów turystycznych. Dofinansowanie mogą uży-

skają m.in. projekty dotyczące podnoszenia innowacyjności przedsiębiorstw turystycznych, modernizacji obiektów zabytkowych na cele turystyczne oraz promocji turystycznej regionu. Tego typu działania będą wspierane zarówno z *Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Mazowieckiego na lata 2014-2020*, jak i programów krajowych.

Wsparcie rozwoju sieciowych produktów turystycznych z poziomu regionalnego powinno dotyczyć przede wszystkim:

- pomocy finansowej w ramach różnych instrumentów województwa;
- rozbudowy infrastruktury technicznej, umożliwiającej rozwój działalności turystycznej – szczególnie komunikacyjnej i teleinformatycznej;
- wsparcia organizacyjnego, m.in. kontynuacji i usprawnienia dotychczasowej działalności MROT (doradztwo w zakresie planowania i rozwoju produktów turystycznych, badania rynku turystycznego, szkolenia, organizacja

działań promocyjnych oraz systemu informacji turystycznej);

- certyfikowania produktów markowych;
- rozpowszechniania informacji o produktach oraz ich promocji przez samorząd województwa oraz MROT w różnego rodzaju mediach tradycyjnych oraz na portalach internetowych, na targach i imprezach turystycznych;
- organizacji ponadlokalnych imprez, umożliwiających promocję turystyczną regionu i nawiązywanie kontaktów;
- współpracy ponadregionalnej z samorządami sąsiednich województw.

Funkcjonowanie produktów powinno być okresowo monitorowane i oceniane pod względem wpływu na wielkość i rozkład przestrzenny ruchu turystycznego na Mazowszu, a także – oddziaływania na przemiany przestrzenne i społeczno-gospodarcze. Wyniki audytów powinny być uwzględniane w polityce rozwoju regionu i działaniach promocyjnych samorządu województwa.

Załącznik. Skomercjalizowane sieciowe produkty turystyczne w województwie mazowieckim (stan na sezon 2013/2014 – na podstawie *Katalogu Produktowego Mazowsze Lato-Zima 2013-2014*, opracowanego przez MROT oraz informacji uzyskanych od liderów produktów)

1. Produkty turystyczne pod marką parasolową HISTORIA

1.1. Szlak Książąt Mazowieckich

Główna atrakcja produktu: zabytki z okresu Księstwa Mazowieckiego (zamki, dwory, grodziska i kościoły) oraz kultura i obyczaje średniowiecza.

Oferty produktowe na sezon 2013-2014 (Mapa 24.):

letnia – *Rycerska wyprawa po skarb*

- Obszar realizacji oferty – główne punkty programu:
  - Warszawa – początek i zakończenie programu;
  - Błonie – gród książąt mazowieckich, romański kościół pw. Świętej Trójcy;
  - Sochaczew – pokaz uzbrojenia średniowiecznego w ruinach zamku książąt mazowieckich;
  - Sanniki – odrestaurowany Zespół Pałacowo-Parkowy im. Fryderyka Chopina; rycerski tor przeszkód w przypałacowym parku;
  - Pojezierze Gostynińskie – nocleg w wybranym ośrodku wypoczynkowym;
  - Płock – katedra pw. Wniebowzięcia NMP, zamek książąt mazowieckich;
  - Czerwińsk nad Wisłą – bazylika pw. Zwiastowania NMP, ogrody klasztorne;
  - Zakroczym – poszukiwanie skarbu książąt mazowieckich.
- Czas trwania oferty: 2 dni

zimowa – *Blaski i mroki średniowiecza*

- Obszar realizacji oferty – główne punkty programu:
    - Warszawa – początek i zakończenie programu;
    - Ostrów Mazowiecka – gród książąt mazowieckich; degustacja miodów;
    - Brok – ruiny pałacu biskupów płockich; gotycki kościół pw. św. Andrzeja Apostoła;
    - Liw – zamek książąt mazowieckich (zwiedzanie w towarzystwie rycerza);
    - Węgrów – podziemia klasztoru bartoszków (księża komunistów) pw. Wniebowzięcia NMP oraz świętych Piotra i Pawła.
  - Czas trwania oferty: 1 dzień
- Grupa docelowa:** pasjonaci historii, osoby preferujące turystykę aktywną i przygodową;

Elementy innowacyjne istniejących ofert: udział w turnieju rycerskim, gra terenowa (poszukiwanie skarbu książąt mazowieckich);

Lider: przedstawiciel Wydawnictwa Polish Geographic;

Problemy funkcjonowania produktu w opinii lidera: brak oznakowania miejsc na szlaku i dojazdu do nich; problem ten będzie częściowo rozwiązany do połowy roku 2015 poprzez ustawienie tablic informacyjnych w głównych miejscach (przedsięwzięcie realizowane w ramach projektu *Szlaki dziedzictwa kulturowego Mazowsza*);

Możliwości dalszego rozwoju produktu sieciowego w opinii lidera: przewiduje się wprowadzenie trzech nowych ofert produktowych, rozwój rekonstrukcji historycznych i gier przygodowych opartych na wydarzeniach historycznych, które uatrakcyjniłyby produkt.

1.2. Wielki Gościńiec Litewski

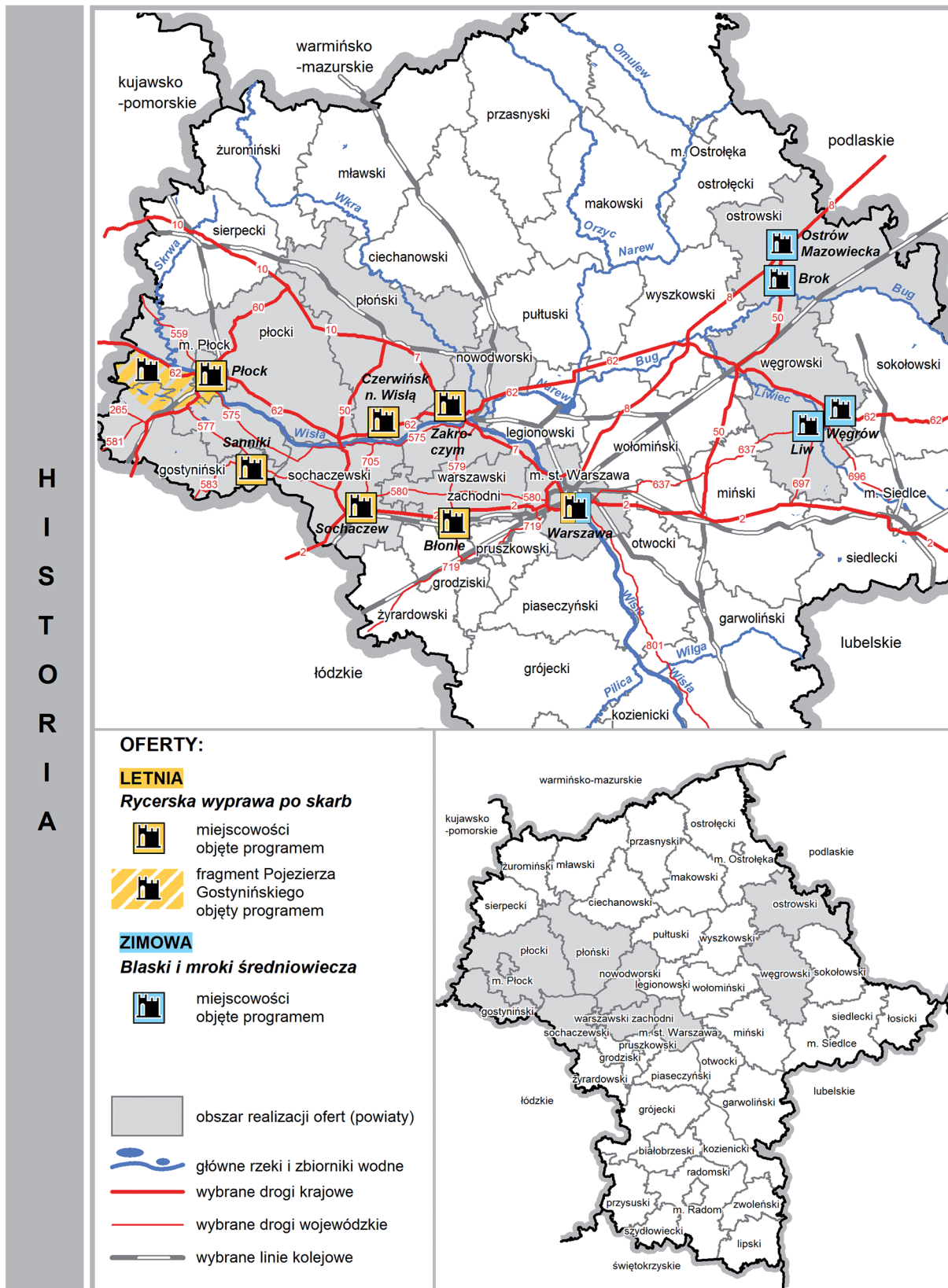
Główna atrakcja produktu: najważniejszy w okresie Rzeczypospolitej Obojga Narodów szlak drogowy, łączący jej stolice: Warszawę i Wilno, w tym szczególnie miejsca na szlaku związane z postaciami historycznymi.

Oferty produktowe na sezon 2013-2014 (Mapa 25.):

letnia – *Wielcy ludzie, niezwykle krajobrazy, wspaniałe zabytki*

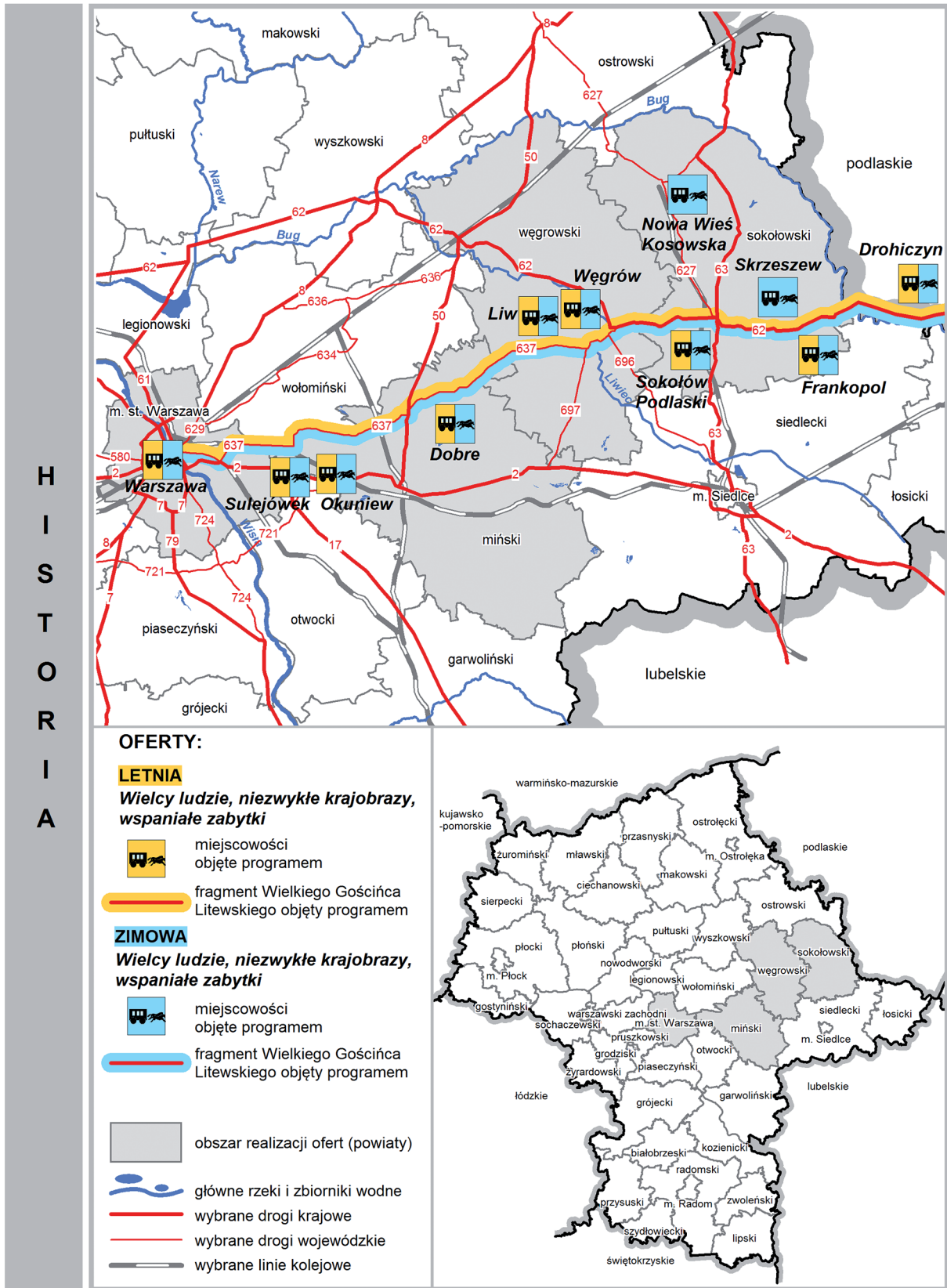
- Obszar realizacji oferty – główne punkty programu:
  - Warszawa – początek i zakończenie programu;
  - Sulejówek – Muzeum J. Piłsudskiego w Dworcu „Milusin”;
  - Okuniew (gmina Halinów) – kościół pw. św. Stanisława Kostki i plebania;
  - Dobrze – muzeum Konstantego Laszczyki;
  - Liw – Muzeum Zbrojownia na zamku książąt mazowieckich;
  - Węgrów – m.in. Bazylika Mniejsza pw. Wniebowzięcia NMP, lustro Twardowskiego, klasztor, cmentarz ewangelicko-augsburski;
  - Sokołów Podlaski – Sokołowski Ośrodek Kultury;

Mapa 24. Szlak Księżąt Mazowieckich

Źródło: Opracowanie MBPR na podstawie Katalogu Produktowego Mazowsze Lato-Zima 2013-14

Mapa 25. Wielki Gościniec Litewski

Źródło: Opracowanie MBPR na podstawie Katalogu Produktowego Mazowsze Lato-Zima 2013-14

- Frankopol (gmina Repki) – most na Bugu;
- Drohiczyn (województwo podlaskie) – kościoły drohiczyńskie, Muzeum Diecezjalne im. Jana Pawła II, góra zamkowa, cerkiew.
- Czas trwania oferty: 1 dzień

zimowa – *Wielcy ludzie, niezwykle krajobrazy, wspaniałe zabytki*

- Obszar realizacji oferty – główne punkty programu:
  - Warszawa – początek i zakończenie programu;
  - Sulejówkę – Muzeum J. Piłsudskiego w Dworcu „Milusin”;
  - Okuniew (gmina Halinów) – kościół pw. św. Stanisława Kostki i plebania;
  - Dobrze – muzeum Konstantego Laszczki;
  - Liw – Muzeum Zbrojownia na zamku książąt mazowieckich;
  - Węgrów – Bazylika Mniejsza pw. Wniebowzięcia NMP, zespół poreformacki z podziemiami, cmentarz ewangelicko-augsburski, Odlewnia Dzwonów Braci Kruszewskich;
  - Sokołów Podlaski – dawny pałac Michała Kleofasa Ogińskiego, Zespół cukrowni „Elżbietów”;
  - Nowa Wieś Kosowska (gmina Kosów Lacki): stadnina koni – kulig z atrakcjami, wieczorne ognisko z muzyką lub zimowa biesiada z programem karnawałowym (albo zapustnym) z zespołem ludowym, nocleg;
  - Skrzyszew (gmina Repki) – kościół pw. św. Stanisława biskupa z kopią obrazu Rubensa *Zdjęcie z krzyża*;
  - Frankopol (gmina Repki) – most na Bugu;
  - Drohiczyn (województwo podlaskie) – kościoły i Muzeum Diecezjalne im. Jana Pawła II.
- Czas trwania oferty: 2 dni

Grupa docelowa: pasjonaci historii;

Elementy innowacyjne istniejących ofert: kulig z atrakcjami, wieczorne ognisko z muzyką lub zimowa biesiada z programem karnawałowym (albo zapustnym) z zespołem ludowym;

Lider: przedstawiciel Lokalnej Organizacji Turystycznej w Sokołowie Podlaskim;

Problemy funkcjonowania produktu w opinii lidera: utrudnienia w przedłużeniu szlaku do Wilna przez Białoruś (konieczność posiadania przez turystów wizy białoruskiej); brak oznakowania szlaku i informacji o położonych w pobliżu atrakcjach turystycznych (ze względu na wysokie koszty) powoduje, że ich potencjał turystyczny pozostaje niewykorzystany.

Możliwości dalszego rozwoju produktu sieciowego w opinii lidera: docelowo produkt obejmie terytorium trzech państw (Polski, Białoruś, Litwy), planuje się rozszerzenie zakresu ofert i dostosowywanie ich do indywidualnych potrzeb turystów.

1.3. *Industrialne Mazowsze*

Główna atrakcja produktu: obiekty związane z dziedzictwem przemysłowym regionu (włókiennictwem, hutnictwem, kolejnictwem), w tym będąca pomnikiem historii osada fabryczna w Żyrardowie, położona na trasie historycznej kolei warszawsko-wiedeńskiej.

Oferty produktowe na sezon 2013-2014 (Mapa 26.):

letnia i zimowa – *Poszukiwacze zdobyczy techniki*

- Obszar realizacji ofert – główne punkty programu:
  - Warszawa – początek i zakończenie programu; przejazd do Pruszkowa zabytkowym autobusem z kolekcji Muzeum Motoryzacji i Techniki w Otrębusach;
  - Pruszków – Muzeum Starożytnego Hutnictwa Mazowieckiego im. Stefana Woydy: wielkoformatowa gra planszowa i wystawa dot. spuścizny industrialnej Mazowsza;
  - Otrębusy (gmina Brwinów) – Muzeum Motoryzacji i Techniki;
  - Żyrardów – XIX-wieczna osada fabryczna: Plac Jana Pawła II, Pasaż Hiellego, Resursa i Kregielnia, Muzeum Mazowsza Zachodniego, sklep z wyrobami lnianymi;
  - Skierniewice (województwo łódzkie) – Parowozownia: ekspozycja muzealna kolejnictwa.
- Czas trwania oferty: 1 dzień

Grupa docelowa: pasjonaci historii techniki;

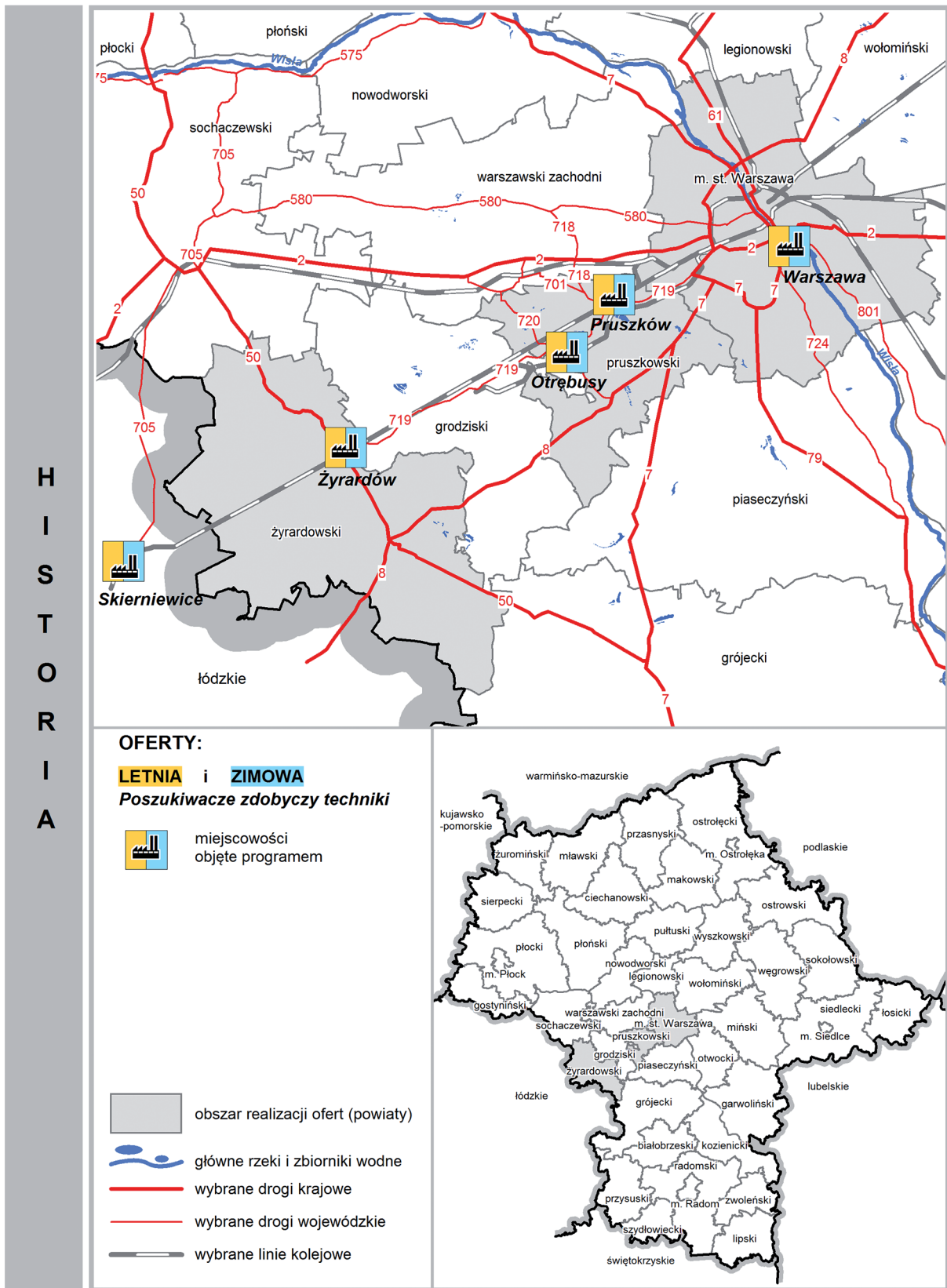
Elementy innowacyjne istniejących ofert: tematyka industrialna (nowość na Mazowszu), przemieszczanie różnymi środkami transportu, w tym zabytkowym autobusem;

Lider: przedstawiciel Urzędu Miasta Żyrardowa;

Problemy funkcjonowania produktu w opinii lidera: w świadomości turystów produkt jako całość nie jest rozpoznawalny, znane są jedynie jego poszczególne elementy (przyczyna: brak wspólnej organizacji, jednego budżetu produktu, narzędzi promocji i jednolitego oznakowania produktu);

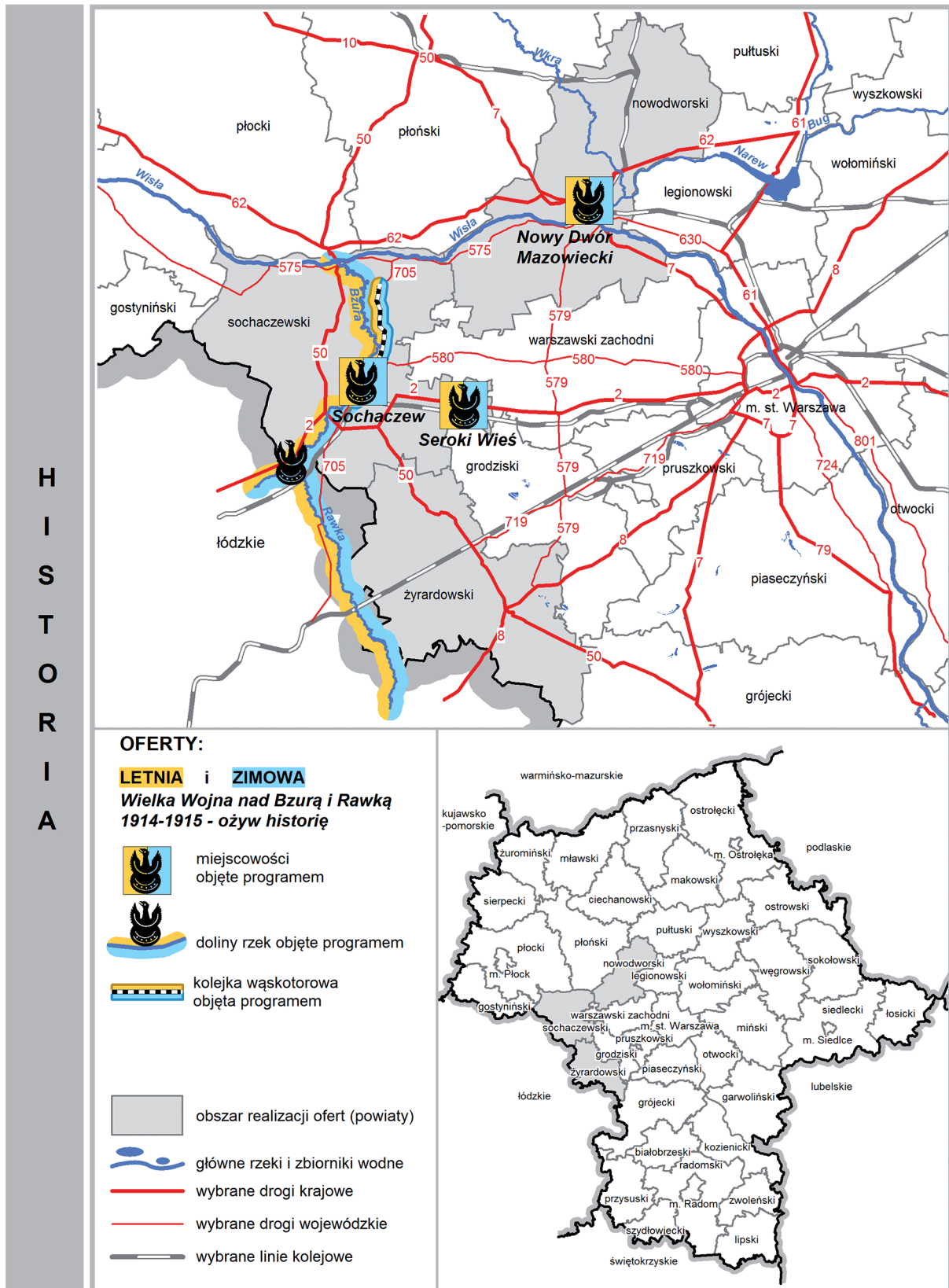
Możliwości dalszego rozwoju produktu sieciowego w opinii lidera: rozszerzenie istniejących ofert o: zwiedzanie stałej wystawy w Muzeum Starożytnego Hutnictwa Mazowieckiego im. Stefana Woydy

Mapa 26. Industrialne Mazowsze

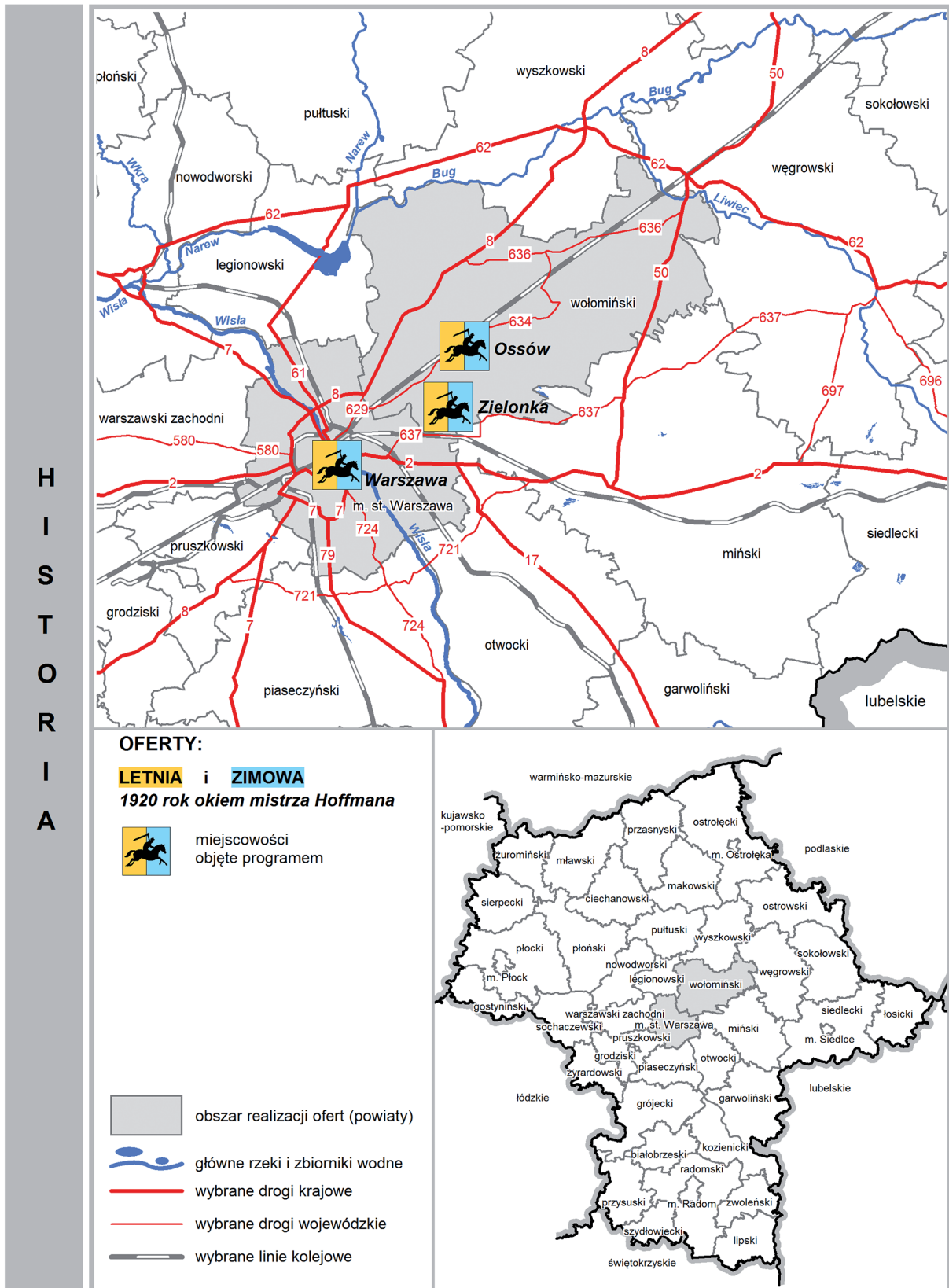
Źródło: Opracowanie MBPR na podstawie Katalogu Produktowego Mazowsze Lato-Zima 2013-14

Mapa 27. Szlakiem Frontu Wschodniego I Wojny Światowej na Mazowszu

Źródło: Opracowanie MBPR na podstawie Katalogu Produktowego Mazowsze Lato-Zima 2013-14

Mapa 28. Szlak Cudu nad Wisłą

Źródło: Opracowanie MBPR na podstawie Katalogu Produktowego Mazowsze Lato-Zima 2013-14

w Pruszkowie – *Przedświt – Mazowieckie Centrum Metalurgiczne z przełomu er*; multimedialną i interaktywną ekspozycję maszyn włókienniczych; utworzenie strony internetowej poświęconej produktowi turystycznemu; wydłużenie czasu pobytu do 2 dni.

1.4. Szlakiem Frontu Wschodniego I Wojny Światowej na Mazowszu

Główna atrakcja produktu: pozostałości działań wojennych z okresu I wojny światowej i rekonstrukcje historyczne „Bzura – Rawka 1914-1915” (w maju lub czerwcu).

Oferty produktowe na sezon 2013-2014 (Mapa 27.):

letnia i zimowa – *Wielka Wojna nad Bzurą i Rawką 1914-1915 – ożyw historię...*

- Obszar realizacji ofert – główne punkty programu:
  - Seroki Wieś (gmina Teresin) – muzeum historyczne – prezentacja uzbrojenia z I i II wojny światowej, spotkanie z rekonstruktorami, pokaz wyszkolenia artyleryjskiego i kawaleryjskiego, kolacja w carskim stylu w hotelu Chabrowy Dworek, noclegi, początek i zakończenie jednej z trzech alternatywnych wycieczek:
  - Nowy Dwór Mazowiecki – Twierdza Modlin,
  - doliny rzek Bzura i Rawka – umocnienia polowe frontu,
  - Sochaczew – Muzeum Kolejnictwa, wąskotorowa Sochaczewska Kolej Muzealna.
- Czas trwania oferty: 3 dni

Grupa docelowa: osoby preferujące turystykę aktywną i przygodową, pasjonaci historii i militariów, grupy rekonstrukcyjne, harcerze;

Elementy innowacyjne istniejących ofert: jest to pierwszy produkt na Mazowszu, który swoją tematyką obejmuje problematykę Wielkiej Wojny;

Lider: przedstawiciel Urzędu Miejskiego w Łomiankach;

Problemy funkcjonowania w opinii lidera: brak środków finansowych na rozwój produktu;

Możliwości dalszego rozwoju produktu sieciowego w opinii lidera: brak odpowiedzi.

1.5. Szlak Cudu nad Wisłą

Główna atrakcja produktu: miejsca i inscenizacje historyczne związane z przebiegiem walk w ramach Bitwy Warszawskiej 1920 r., w tym rekonstrukcja bitwy (w sierpniu).

Oferty produktowe na sezon 2013-2014 (Mapa 28.):

letnia i zimowa – *1920 rok okiem mistrza Hoffmana*

- Obszar realizacji ofert – główne punkty programu:
  - Warszawa – początek i zakończenie programu;
  - Zielonka – Muzeum Filmu im. Jerzego Hoffmana, fragmenty filmu *Bitwa Warszawska 1920* oraz film dokumentalny o bitwie;
  - Ossów (gmina Wołomin) – dojazd powozami konnymi lub saniami; zwiedzanie poprzez questing (zabawę łączącą elementy harcerskich podchodów i gier terenowych, która kończy się znalezieniem skarbu), lekcja historii przy Panoramic Ossowskiej – makiemie ruchów wojsk.
- Czas trwania oferty: 1 dzień

Grupa docelowa: osoby preferujące turystykę aktywną i przygodową, pasjonaci historii i militariów, grupy rekonstrukcyjne, harcerze;

Elementy innowacyjne istniejących ofert: prezentacja fragmentów filmu *Bitwa Warszawska 1920* oraz film dokumentalny o bitwie; zwiedzanie przez questing; atrakcyjne formy transportu (powozami konnymi lub saniami);

Lider: przedstawiciel Lokalnej Organizacji Turystycznej w Kobylce;

Problemy funkcjonowania produktu w opinii lidera: brak odpowiedzi;

Możliwości dalszego rozwoju produktu sieciowego w opinii lidera: brak odpowiedzi.

2. Produkty turystyczne pod marką parasolową SMAKI I TRADYCJE

2.1. Szlak folkloru i smaków Mazowsza

Główna atrakcja produktu: regionalne dziedzictwo kulinarne, w tym – w obszarze koncentracji osadnictwa drobnoszlacheckiego (wschodnia część województwa).

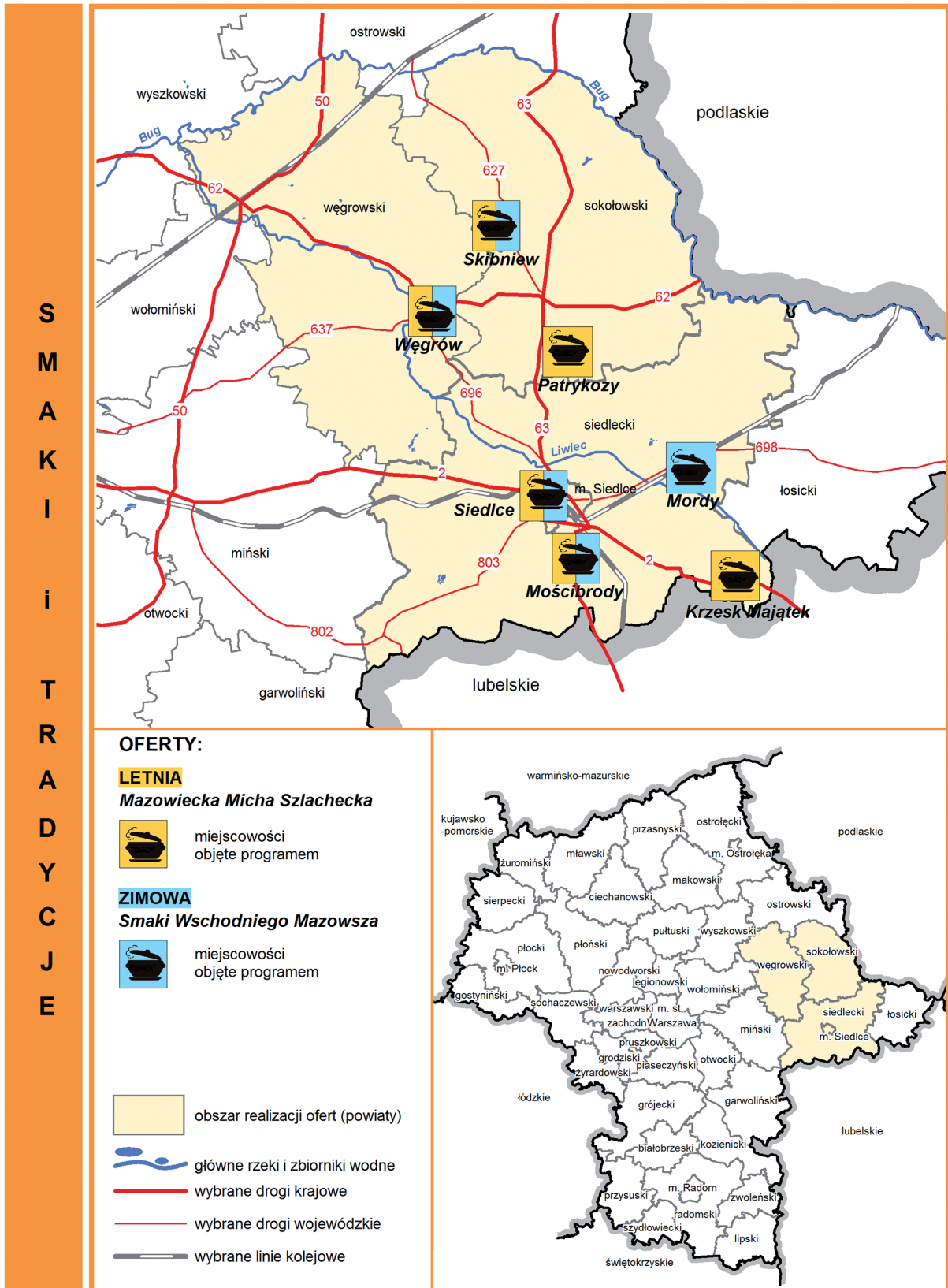
Oferty produktowe na sezon 2013-2014 (Mapa 29.):

letnia – *Mazowiecka Micha Szlachecka*

- Obszar realizacji oferty – główne punkty programu:
  - Mościbrody (gmina Wiśniew) – Dwór Mościbrody: ścieżki spacerowe, urządzenia do gier zespołowych, wypożyczalnia rowerów i sprzętu

Mapa 29. Szlak folkloru i smaków Mazowsza

Źródło: Opracowanie MBPR na podstawie Katalogu Produktowego Mazowsze Lato-Zima 2013-14

- wodnego oraz jazda konna, Restauracja Dworska – regionalna kolacja i wieczór taneczny, nocleg;
  - Krzesk Majątek (gmina Zbuczyn) – zabytkowa gorzelnia, wytwarzająca wódki i nalewki według dawnych receptur – degustacja wyrobów;
  - Siedlce – Muzeum Diecezjalne z jedynym w Polsce obrazem El Greco *Ekstaza św. Franciszka*, restauracja Zaścianek Polski – staropolski obiad z potrawami regionalnymi, posiadający certyfikat *Kulinarne Dziedzictwo Mazowsza*, sklep ze ekologiczną żywnością;
  - Patrykozy (gmina Bielany) – zespół pałacowo-parkowy, herbatka różana i ciasto owocowe ochmistrzyni kuchni pałacowej;
  - Skibniew (gmina Sokołów Podlaski) – restauracja Retro Skibniew – biesiada rycersko-szlachecka w strojach i w scenerii z epoki, warsztaty kulinarne – wypiek rogalików szlacheckich, mini SPA Dotyk Anioła i sauna tzw. ruska bania, nocleg;
  - Węgrów – bazylika mniejsza ze słynnym lustrem Mistrza Twardowskiego, Ludwisarnia Braci Kruszkewskich.
- Czas trwania oferty: 3 dni

zimowa – *Smaki Wschodniego Mazowsza*
– 3 dni na szlaku kulinarnym

- Obszar realizacji oferty – główne punkty programu:
  - Węgrów – Ludwisarnia Braci Kruszkewskich, Bazylika Mniejsza ze słynnym lustrem Mistrza Twardowskiego;
  - Skibniew (gmina Sokołów Podlaski) – ognisko i przywitanie „Skibniewianką” – rodzimą nalewką, kolacja staropolska z płonąca niecką i regionalną muzyką ludową na żywo, oryginalna sauna tzw. ruska bania i mini SPA Dotyk Anioła, warsztaty kulinarne Szlacheckie Rogaliki, pokaz multimedialny o regionie, nocleg;
  - Mordy – zabytkowa gorzelnia, wytwarzająca m.in. słodycze z suszonych owoców i czekolady, degustacja gorącej czekolady;
  - Mościbrody – Dwór Mościbrody: kulig z pochodniami i ognisko, zabawa ludowa, urządzenia do gier zespołowych, jazda konna, specjalności dworskiej kuchni; nocleg;
  - Siedlce – zabytki, Muzeum Diecezjalne z jedynym w Polsce obrazem El Greco *Ekstaza św. Franciszka*, Zaścianek Polski – obiad staropolski (tradycyjne potrawy z regionalnym certy-

fikatem *Kulinarne Dziedzictwo Mazowsza*), sklep ze zdrową, ekologiczną żywnością i pamiątkami.

- Czas trwania oferty: 3 dni

Grupa docelowa: osoby o zainteresowaniach kulinarnych i folklorystycznych;

Elementy innowacyjne istniejących ofert: praktyczne uczestnictwo w wypieku wyrobów cukierniczych, historyczne inscenizacje biesiadowania;

Lider: właściciel Restauracji Retro Skibniew;

Problemy funkcjonowania produktu w opinii lidera: brak systemowego wsparcia ze strony instytucji zajmujących się turystyką w regionie i w kraju, brak ujednoczonych działań dla rozwoju i promocji turystyki, małe zainteresowanie regionem, wynikające ze schematycznego myślenia o małej atrakcyjności województwa mazowieckiego, brak środków na reklamę i marketing;

Możliwości dalszego rozwoju produktu sieciowego w opinii lidera: organizacja jazdy konnej z instruktorem (obozы jeździeckie, rajdy konne), opracowanie kalendarza imprez, warsztatów oraz konkursów kulinarnych, warsztatów rękodzielniczych, wieczorów tematycznych, spotkań z ciekawymi ludźmi, rajdów rowerowych, plenerów malarskich i wernisaży, biesiad, gier terenowych, ścieżek edukacyjnych; tworzenie nowych ofert dla konkretnych grup odbiorców (wycieczek szkolnych, grup emerytów); wprowadzanie innowacji w postaci aplikacji mobilnej na potrzeby szlaku.

2.2. Legendy i Baśnie Mazowsza

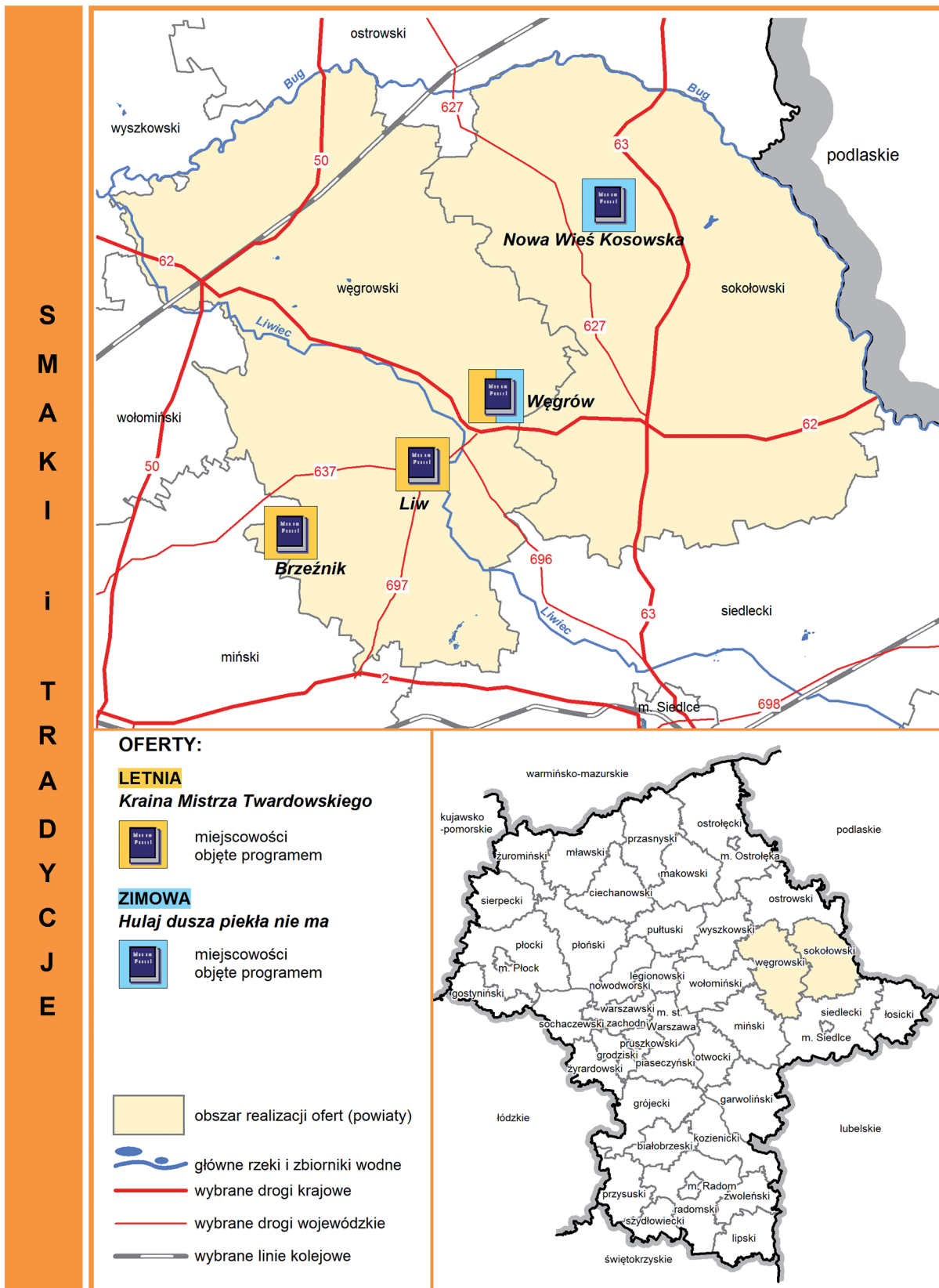
Główna atrakcja produktu: miejsca w regionie związane z lokalnymi legendami i baśniami, w tym legendą o Mistrzu Twardowskim i jego żonie.

Oferty produktowe na sezon 2013-2014 (Mapa 30.):

letnia – *Kraina Mistrza Twardowskiego*
– weekend z ceramiką

- Obszar realizacji oferty – główne punkty programu:
  - Brzeźnik (gmina Wierzbno) – gospodarstwo agroturystyczne „Bania na Mazowszu”: opowieści i legendy z krainy Mistrza Twardowskiego i kuchni artystycznej Pani Twardowskiej, biesiada przy ognisku, wypoczynek w ogrodzie, przejażdżki rowerowe, warsztaty ceramiczne *Kuchnia artystyczna* (możliwość wykonania własnoręcznie pamiątki z pobytu), noclegi;
  - Liw – fragment średniowiecznego zamku z Muzeum Zbrojownią;
  - Węgrów – Rynek Mariacki, Bazylika Mniejsza ze słynnym lustrem Mistrza Twardowskiego,

Mapa 30. Legendy i Bańnię Mazowska

Źródło: Opracowanie MBPR na podstawie Katalogu Produktowego Mazowsze Lato-Zima 2013-14

poreformacki zespół klasztorny, kościół ewangelicki, Dom Gdański – Muzeum Tkaniny Podlaskiej.

- Czas trwania oferty: 3 dni

zimowa – *Hulaj dusza piekła nie ma*

- Obszar realizacji oferty – główne punkty programu:
  - Węgrów – Rynek Mariacki, Bazylika Mniejsza ze słynnym lustrem Twardowskiego, poreformacki zespół klasztorny, kościół ewangelicki, Dom Gdański – Muzeum Tkaniny Podlaskiej;
  - Nowa Wieś Kosowska (gmina Kosów Lacki) – stadnina koni: kulig lub przejażdżki wozem taborowym, nauka jazdy konnej, poznanie tradycyjnych narzędzi rolniczych, imprezy muzyczne, regionalny posiłek w karczmie, ognisko.
- Czas trwania oferty: 1 dzień

Grupa docelowa: osoby interesujące się legendami i baśniami, w tym szczególnie osoby starsze oraz dzieci i młodzież szkolna;

Elementy innowacyjne istniejących ofert: wykorzystanie na cele turystyczne niematerialnego dziedzictwa regionu (baśni, legend, zwyczajów ludowych), czynne uczestnictwo w wytwarzaniu wyrobów ceramicznych;

Lider: właściciel gospodarstwa agroturystycznego „Bania na Mazowszu”;

Problemy funkcjonowania produktu w opinii lidera: brak dostępności i dostosowania infrastruktury, umożliwiającej wykorzystanie turystycznych walorów przyrodniczych regionu (m.in.: szlaku kajakowego na rzece Liwiec, szlaku rowerowego *Doliną Liwca*, punktu widokowego Sowie Góra), niewystarczająca infrastruktura turystyczna w Rynku Mariackim w Węgrowie, brak elementów małej architektury, nawiązującej do legendy o Mistrzu Twardowskim (potencjalnej atrakcji dla rodzin z małymi dziećmi), brak jednolitego systemu oznakowania i informacji w otoczeniu obiektów turystycznych, brak środków finansowych na kampanię promocyjną w celu wprowadzenia produktu na rynek usług turystycznych, brak zasad współpracy z prywatnymi właścicielami obiektów zabytkowych, brak lub niewystarczające zaangażowanie samorządów lokalnych w rozwój terytorialny produktu;

Możliwości dalszego rozwoju produktu sieciowego w opinii lidera: utworzenie ofert opartych na innych legendach (np. Zamek w Liwie – legenda o Żółtej Damie, Budziszyn w gminie Mokobody – legenda o cudownym źródleku, Siedlce – legenda o Jacku, którego posąg wieńczy wieżę historycznego ratusza, Warsza-

wa – legenda o Złotej Kaczce), włączenie Krainy Mistrza Twardowskiego w ogólnopolski szlak związany z tą postacią; poszerzenie istniejących lub stworzenie nowych ofert, wykorzystujących: nordic walking, przeloty motolotnią lub balonem, nowe technologie np. *geocaching* w tematycznych ofertach edukacyjnych (przykładowo w poszukiwaniu śladów wielokulturowości ziemi węgrowskiej); przygotowanie drugiej oferty zimowej przez Hotel Krasnodębski w Węgrowie (zakwaterowanie w apartamencie, korzystanie ze strefy rekreacyjnej, jazda konna, gra terenowa, warsztaty ceramiczne, możliwość sporządzania win i nalewek oraz ich degustacja); znaczne rozszerzenie oferty turystycznej miasta Węgrów: uruchomienie sieci wypożyczalni rowerów i rikszy stylizowanych na słynnego Koguta Mistrza Twardowskiego, budowa parku linowego nad Zalewem Węgrowskim, opracowanie gry terenowej, zorganizowanie nowej cyklicznej imprezy turystycznej *Rocznica Urodzin Krainy Mistrza Twardowskiego*; działania promocyjne: opracowanie systemu oznakowania i informacji z logo produktu *Kraina Mistrza Twardowskiego*, utworzenie portalu turystycznego www.krainamistrza.pl, nawiązanie współpracy z biurami turystycznymi i punktami informacji turystycznej w Warszawie i innych dużych miastach w Polsce, opracowanie materiałów i akcji promocyjnych, w tym programów lojalnościowych, systemu premii i upustów w ramach gier terenowych i in.

2.3. Śladami Nadbużańskich Tajemnic

Główna atrakcja produktu: walory kulturowe terenów nadbużańskich, w tym twórczość artystów ludowych.

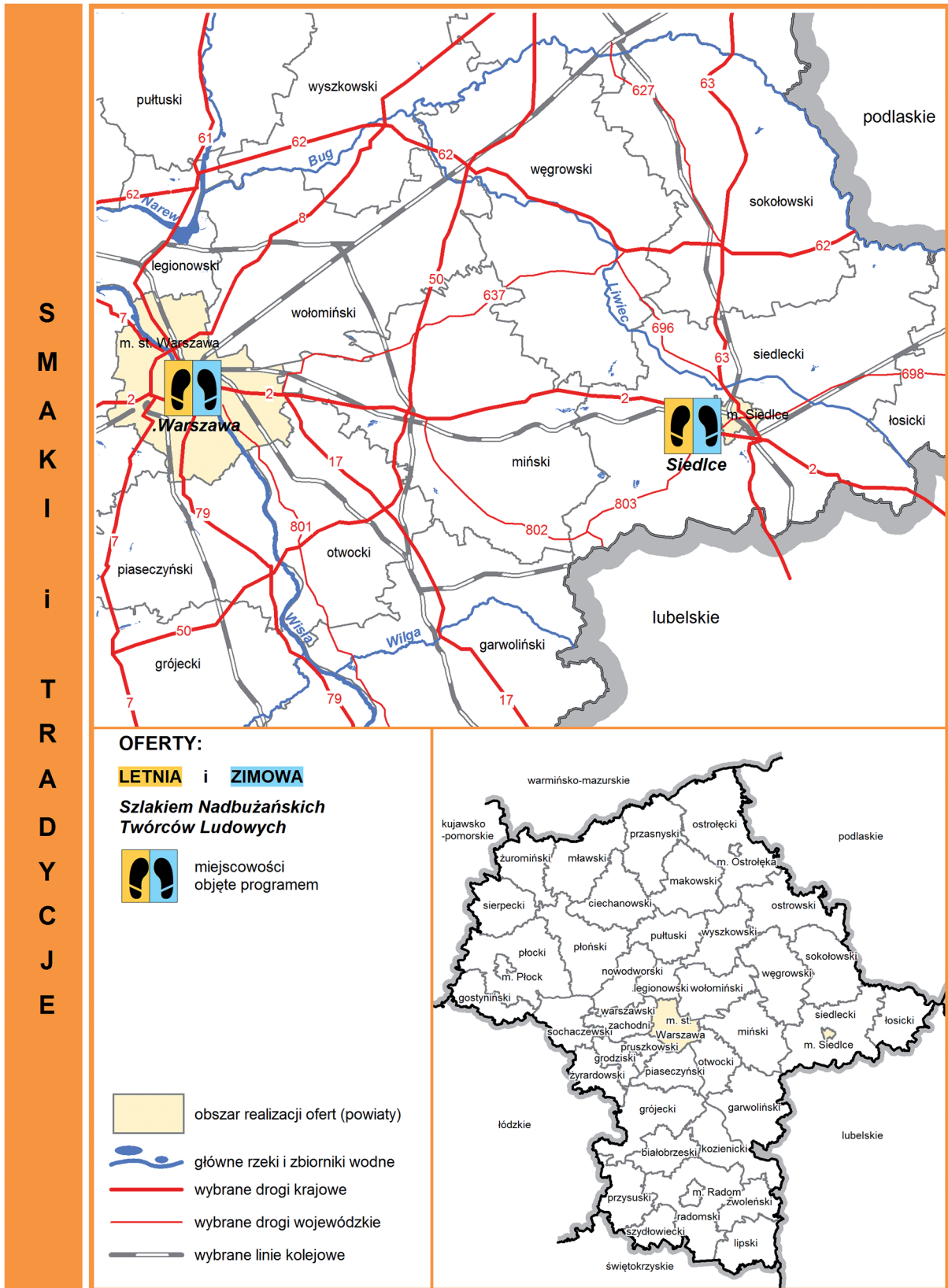
Oferty produktowe na sezon 2013-2014 (Mapa 31.):

letnia i zimowa

– *Szlakiem Nadbużańskich Twórców Ludowych*

- Obszar realizacji ofert – główne punkty programu:
  - Warszawa – początek i zakończenie programu, przejazd pociągiem do Siedlec i z powrotem;
  - Siedlce – Muzeum Diecezjalne z jedynym w Polsce obrazem El Greco *Ekstaza św. Franciszka*, Muzeum Regionalne w historycznym ratuszu tzw. Jacku, Pałac Ogińskich, Park Handlowy Arche – *Jarmark Tradycji Wielkanocnych* (oferta letnia) lub Targi Rękodzieła Artystycznego (oferta zimowa), degustacja wyrobów rzemieślników.
- Czas trwania oferty: 1 dzień

Mapa 31. Śladami Nadbużańskich Tajemnic

Źródło: Opracowanie MBPR na podstawie Katalogu Produktowego Mazowsze Lato-Zima 2013-14

Grupa docelowa: osoby interesujące się rękodziełem ludowym i kuchnią regionalną;

Elementy innowacyjne istniejących ofert: propagowanie poprzez ofertę handlową kultury tradycyjnej, odgrywającej ważną funkcję w kształtowaniu poczucia tożsamości regionalnej, bezpośredni kontakt z twórcami, warsztaty rękodzielnicze dla dzieci i młodzieży z zakresu: ceramiki, haftu matematycznego i robótek ręcznych oraz tkania na krosnach i sporządzania witraży;

Lider: przedstawiciel Stowarzyszenia Wspólnota Nadbużańska i Stowarzyszenia Wieś Naszą Szansą;

Problemy funkcjonowania produktu w opinii lidera: brak dobrej promocji w mediach lokalnych (zbyt wysokie ceny), niewystarczająca częstotliwość funkcjonowania komunikacji publicznej pomiędzy centrum Siedlec a terenem targów, zależność zapotrzebowania turystów na oferty od warunków pogodowych;

Możliwości dalszego rozwoju produktu sieciowego w opinii lidera: dalszy rozwój produktu turystycznego i zwiększenie zainteresowania nim turystów wymaga wsparcia ze strony samorządu województwa i samorządów lokalnych, m.in. w postaci promocji na stronach internetowych tych instytucji.

3. Produkty turystyczne pod marką parasolową KULTURA I SZTUKA

3.1. Mazowsze na filmowo

Główna atrakcja produktu: zabytki, krajobrazy, miasta i miasteczka, będące planami produkcji filmowych i telewizyjnych.

Oferty produktowe na sezon 2013-2014 (Mapa 32.):

letnia – Mazowsze na filmowo

- Obszar realizacji oferty – główne punkty programu:
  - Warszawa – Praga: ulica Mała i Stalowa – plener filmów: *Pianista*, *Miś* i *Rewers*;
  - Otrębusy (gmina Brwinów) – Muzeum Motoryzacji;
  - Żyrardów – osada fabryczna;
  - Sochaczew – plener wielu filmów o Chopinie;
  - Żelazowa Wola (gmina Sochaczew) – plener wielu filmów o Chopinie;
  - Wyszogród – najdłuższy most drewniany w Europie;
  - Czerwińsk nad Wisłą – plener różnych filmów oraz seriali, np. *Kryminalni*, *Być jak Kazimierz Deyna*;
  - Sierpc – nocleg;
  - Płock – plener serialu *Stawka większa niż życie*;
  - Zakroczym – plener filmu *Popiełuszko*;
  - Modlin (gmina Nowy Dwór Mazowiecki) – plener filmów: *CK Dezertery*, *Pan Tadeusz* i *Kiler*;
  - Zegrze (gmina Serock) – plener filmu *Rejs*;
  - Łąck – stadniny koni – miejsca kręcenia serialu *Stawka większa niż życie* i filmu *Ogniem i mieczem*;
  - Nowy Dwór Mazowiecki – poligony: miejsce kręcenia serialu *Cztery pancerni* i *pies*;

- Jabłonna – pałac: plener filmów fabularnych i seriali m.in. *Marysia* i *Napoleon*, *Ranczo*, *M jak Miłość*, *Ojciec Mateusz*.
- Czas trwania oferty: 2 dni

zimowa – Mazowsze na filmowo

- Obszar realizacji oferty – główne punkty programu:
  - Warszawa – Praga: ulica Mała i Stalowa – plener filmu *Pianista*;
  - Mińsk Mazowiecki – plener filmu *Europa, Europa*;
  - Węgrów – Bazylika Mniejsza z lustrem Twardowskiego;
  - Jeruzal (gmina Mrozy) – plener serialu *Ranczo*;
  - Nowa Sucha koło Węgrowa – Skansen Architektury Drewnianej Regionu Siedleckiego – plener filmów: *Pornografia* i *Śluby Panieńskie*;
  - Sokołów Podlaski – Skansen Regionu Sokołowskiego;
  - Siedlce – miejsce kręcenia wielu obrazów filmowych.
- Czas trwania oferty: 1 dzień

Grupa docelowa: osoby interesujące się polską kinematografią, w tym np. młodzież szkolna;

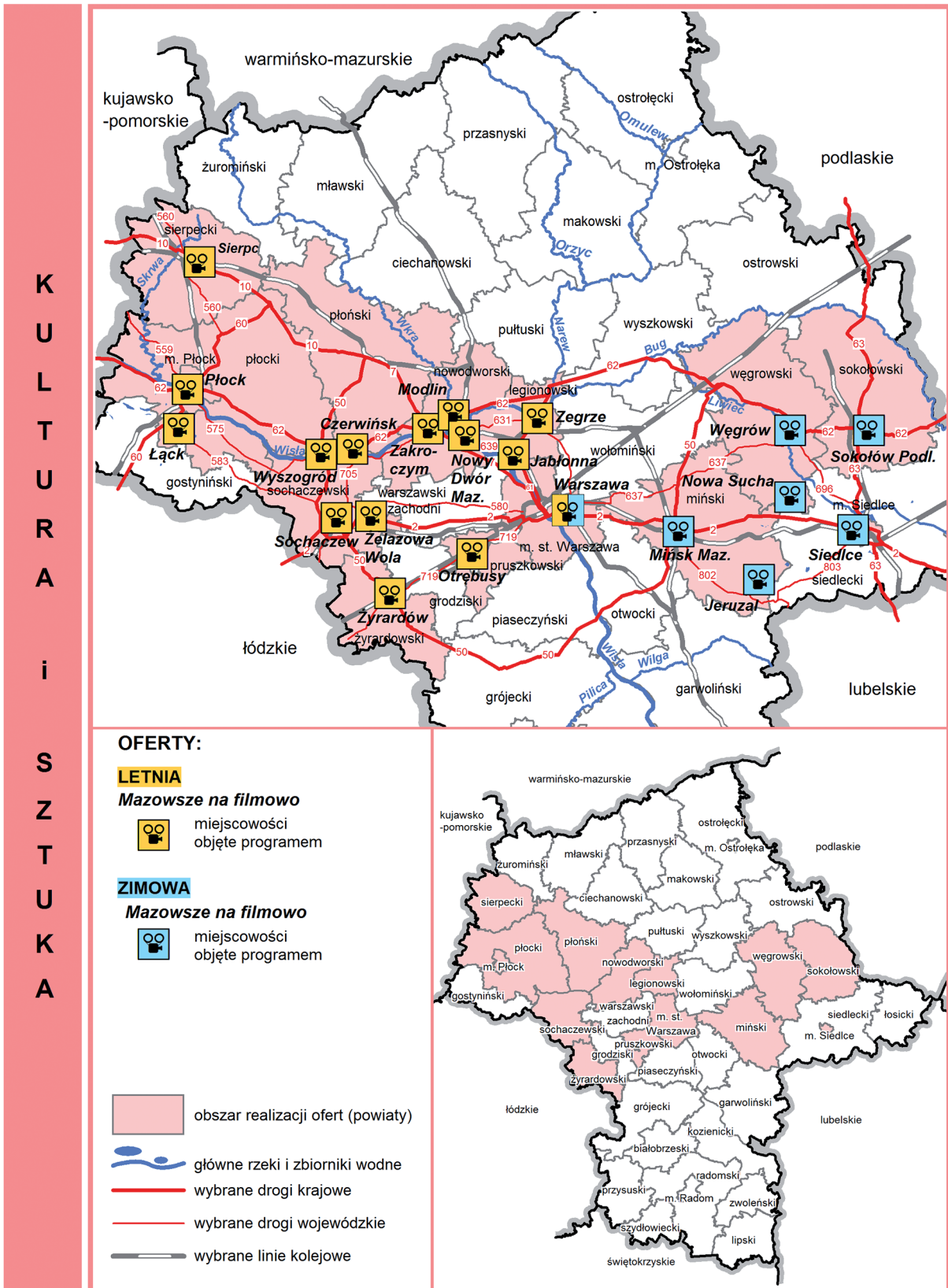
Elementy innowacyjne istniejących ofert: oryginalny „filmowy” motyw przewodni, łączący poszczególne elementy produktu;

Lider: przedstawiciel Stowarzyszenia Monopol Warszawski;

Problemy funkcjonowania produktu w opinii lidera: duże koszty praw autorskich do filmów i zdjęć, które mogłyby być wykorzystywane w ofertach, brak jednolitego oznakowania szlaków i obiektów;

Możliwości dalszego rozwoju produktu sieciowego w opinii lidera: rozwijanie istniejących ofert m.in.

Mapa 32. Mazowsze na filmowo

Źródło: Opracowanie MBPR na podstawie Katalogu Produktowego Mazowsze Lato-Zima 2013-14

o umożliwiającą multimedialne zwiedzanie mobilną aplikację na smartfony *Warszawa na filmowo*, a w perspektywie także aplikacje dotyczące dwóch tras turystycznych: Siedlce – Sokołów Podlaski – Treblinka oraz Sierpc – Modlin (każdy punkt na trasie zwiedzania ilustrowany będzie zdjęciami archiwalnymi, fotosami z planów filmowych oraz fragmentami filmów, a dzięki geolokalizacji – zastępujące przewodnika nagranie będzie uwzględniało indywidualne tempo przemieszczania turysty, korzystającego z oprogramowania); przewiduje się także organizowanie spotkań z aktorami, szczególnie serialowymi.

3.2. Mazowsze Chopina

Główna atrakcja produktu: miejsca związane z życiem i twórczością Fryderyka Chopina.

Oferty produktowe na sezon 2013-2014 (Mapa 33.):

letnia – *Muzyczny weekend z Chopinem*

- Obszar realizacji oferty – główne punkty programu:
  - Warszawa – Lotnisko Chopina (początek i zakończenie programu), Krakowskie Przedmieście, Zamek Ostrojskich, Centrum Chopinowskie, Łazienki Królewskie, koncert plenerowy pod pomnikiem Fryderyka Chopina;
  - Sochaczew – rynek, degustacja Mazurków Chopinowskich, Hotel Chopin z wnętrzami stylizowanymi na XIX w.: koncert muzyczny, noclegi;
  - Brochów – Bazylika św. Jana Chrzciciela;
  - Żelazowa Wola (gmina Sochaczew) – Muzeum Fryderyka Chopina, recital fortepianowy;
  - Sanniki – Europejskie Centrum Artystyczne im. Fryderyka Chopina: warsztaty rękodzieła ludowego, biesiada folklorystyczna.
- Czas trwania oferty: 4 dni

zimowa – *Z Chopinem na Mazowszu*

- Obszar realizacji oferty – główne punkty programu:
  - Warszawa – Lotnisko Chopina (początek i zakończenie programu), Krakowskie Przedmieście, Łazienki Królewskie, spektakl w operze, koncert w Filharmonii Narodowej, noclegi;
  - Żelazowa Wola (gmina Sochaczew) – Muzeum Fryderyka Chopina;
  - Brochów – Bazylika św. Jana Chrzciciela;
  - Sochaczew – Hotel Chopin z wnętrzami stylizowanymi na XIX w.: koncert muzyczny, noclegi;
  - Grzybów (gmina Słubice) – gospodarstwo ekologiczne: warsztaty wypieku chleba i wykonywania świec z wosku;

- Płock – Muzeum Mazowieckie, Sanktuarium Bożego Miłosierdzia, sztuczne lodowisko na rynku, Browar Tumski, ślady Chopina na Starym Mieście, Wzgórze Tumskie, Zamek Książąt Mazowieckich, Bazylika Katedralna Wniebowzięcia NMP, Liceum Ogólnokształcące im. Marszałka St. Małachowskiego, kulig z ogniskiem lub SPA, nocleg;
- Sierpc – Ratusz Miejski, Muzeum Wsi Mazowieckiej, udział w obrzędach ludowych.
- Czas trwania oferty: 5 dni

Grupa docelowa: osoby o zainteresowaniach muzycznych, w tym przede wszystkim melomani z zagranicy;

Elementy innowacyjne istniejących ofert: warsztaty rękodzieła ludowego i wypieku chleba, udział w obrzędach ludowych;

Lider: przedstawiciel Lokalnej Organizacji Turystycznej Mazowsze Chopina;

Problemy funkcjonowania produktu w opinii lidera: brak odpowiedzi;

Możliwości dalszego rozwoju produktu sieciowego w opinii lidera: brak odpowiedzi.

3.3. Skarbiec Mazowiecki

Główna atrakcja produktu: zabytkowe obiekty sakralne, miejsca związane z życiem i działalnością polskich świętych i błogosławionych.

Oferty produktowe na sezon 2013-2014 (Mapa 34.):

letnia – *Kultura i przyroda środkowej Wisły*

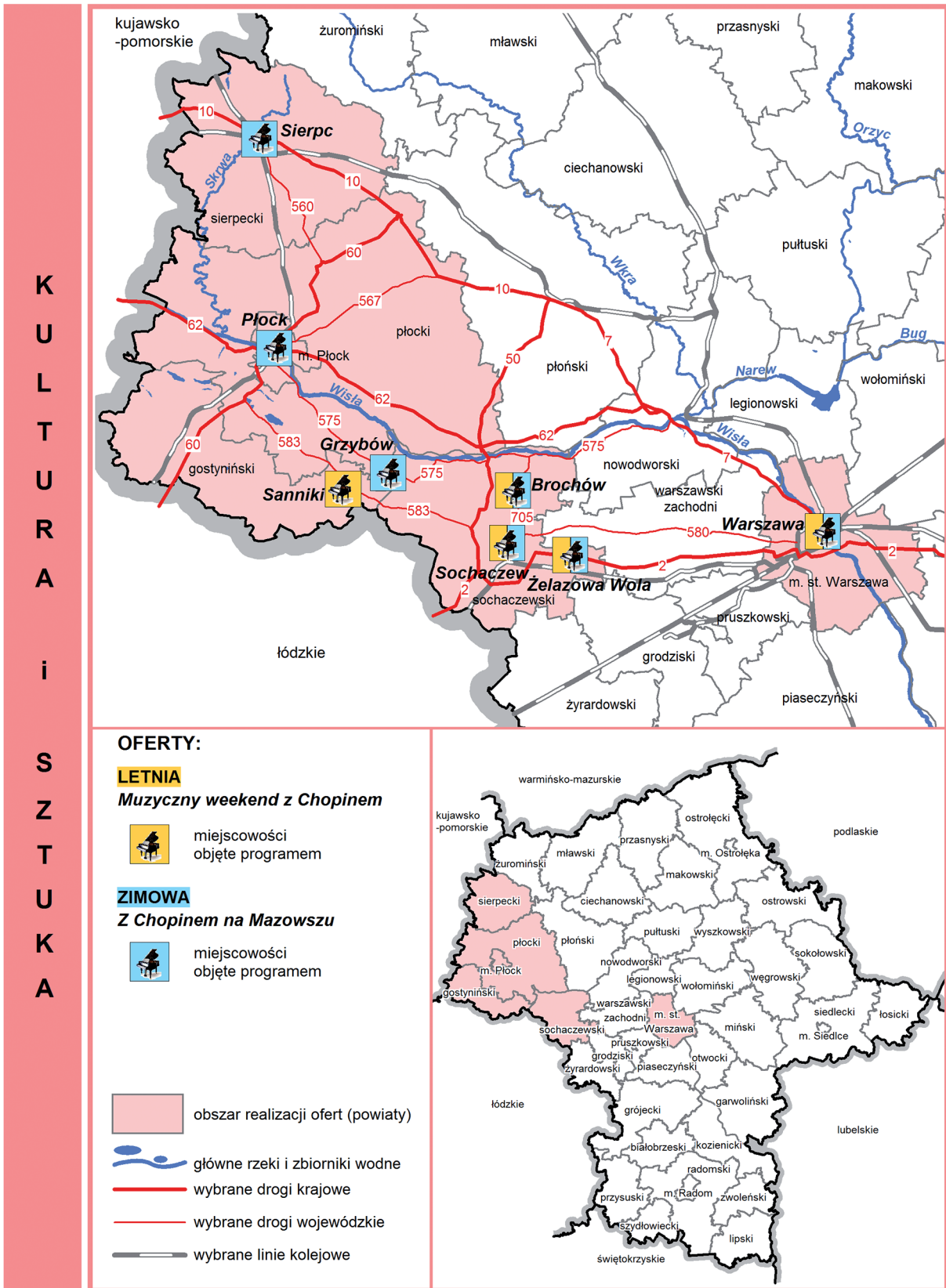
- Obszar realizacji oferty – główne punkty programu:
  - Czerwińsk – Klasztor i Muzeum Misyjne, początek spływu Wisły;
  - rzeka Wisła – spływ kajakowy z Czerwińska przez Wyszogród do Suchodołu (ok. 4 godziny);
  - Wyszogród – zabytki, m.in. kościół oo. Franciszkanów, opłynięcie wysp-rezerwatów przyrody na Wiśle;
  - Suchodół (gmina Iłów) – zakończenie spływu, ognisko.
- Czas trwania oferty: 1 dzień

zimowa – *Wielcy święci i błogosławieni*

- Obszar realizacji oferty – główne punkty programu:
  - Warszawa – kościół św. Stanisława Kostki, Muzeum Bł. Ks. Jerzego Popiełuszki, Świątynia Opatrzności Bożej;

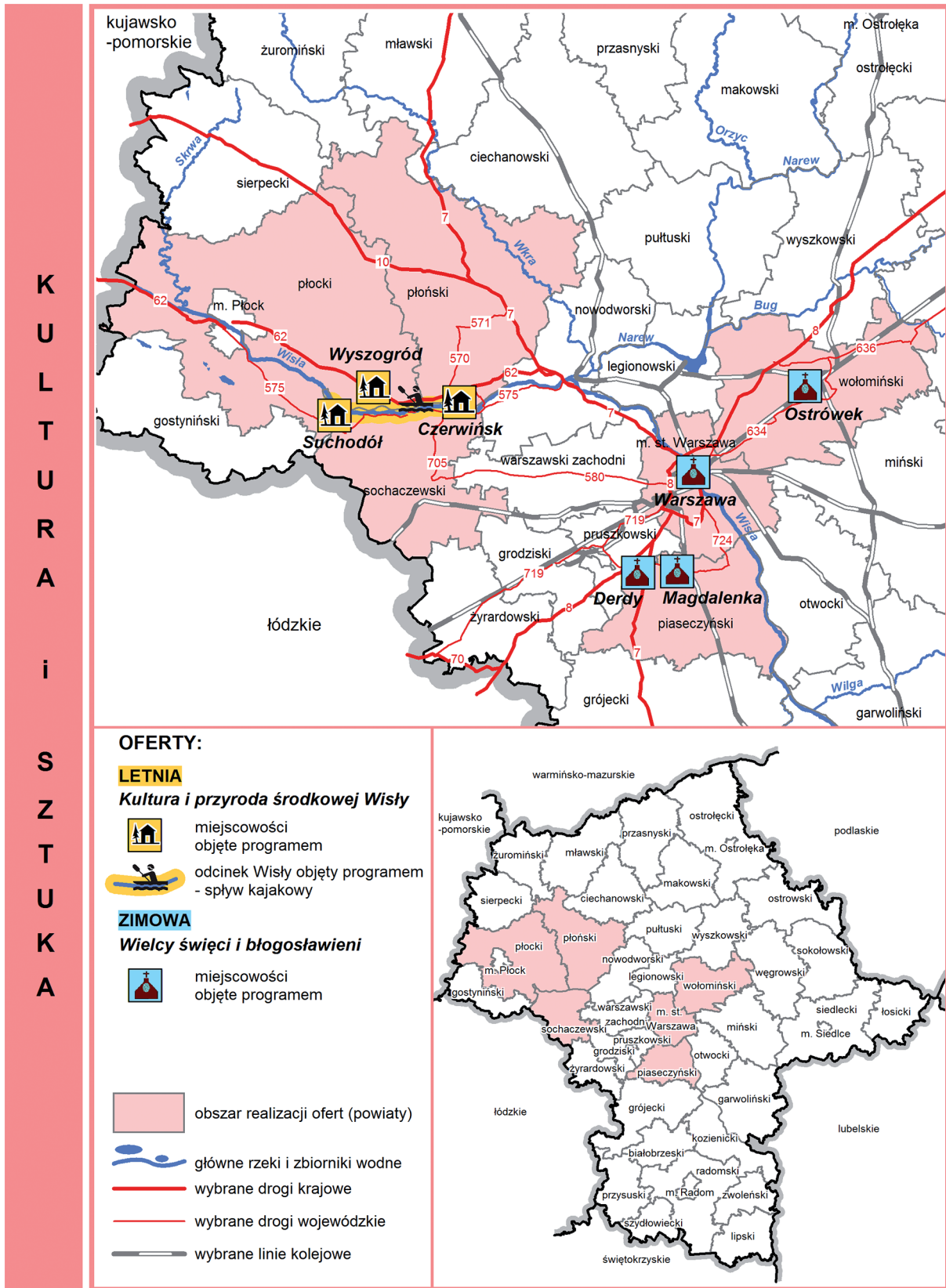

Mapa 33. Mazowsze Chopina

Źródło: Opracowanie MBPR na podstawie Katalogu Produktowego Mazowsze Lato-Zima 2013-14

Mapa 34. Skarbiec Mazowiecki

Źródło: Opracowanie MBPR na podstawie Katalogu Produktowego Mazowsze Lato-Zima 2013-14

- Ostrówek (gmina Klembów) – Dom św. Faustyny;
- Magdalenka (gmina Lesznawola) – kościół pw. św. Marii Magdaleny;
- Derdy (gmina Lesznawola) – Klasztor Zgromadzenia Sióstr Matki Bożej Miłosierdzia.

- Czas trwania oferty: 1 dzień

Grupa docelowa: osoby interesujące się architekturą sakralną, dzieci i młodzież szkolna;

Elementy innowacyjne istniejących ofert: oglądanie zabytków i krajobrazów z rzeki;

Lider: przedstawiciel Lokalnej Organizacji Turystycznej Skarbiec Mazowiecki;

Problemy funkcjonowania produktu w opinii lidera: trudność w pozyskaniu partnerów instytucjonalnych (obecnie odbiorcami produktu są głównie turyści indywidualni, produkt utożsamiany jest z działalnością kościoła); trudność w komercjalizacji produktu (w opinii turystów każdy produkt sakralny powinien być nieodpłatny); trudność w pozyskiwaniu sponsorów;

Możliwości dalszego rozwoju produktu sieciowego w opinii lidera: rozwijanie istniejących ofert poprzez połączenie elementów produktu *Skarbiec Mazowiecki* z innymi produktami turystycznymi województwa mazowieckiego; tworzenie nowych ofert, uzupełnionych o inne atrakcje, np. dotyczące uprawiania aktywnych form turystyki i rekreacji.

3.4. Mazowiecki Szlak Literacki

Główna atrakcja produktu: miejsca w regionie związane z wybitnymi polskimi literatami różnych epok.

Oferty produktowe na sezon 2013-2014 (Mapa 35.):

letnia – *Literacki Serock*

- Obszar realizacji oferty – główne punkty programu:
  - Zegrzynek (gmina Serock) – Wąwóz Szaniawskiego;
  - Serock – rynek i obiekty zabytkowe;
  - rzeka Narew – rejs statkiem na odcinku Serock – Pułtusk (ok. 3 godziny) – prelekcja na temat życia i twórczości Włodzimierza Wolskiego i Jerzego Szaniawskiego, konkurs literacki;
  - Pułtusk – rynek, zamek biskupów płockich i inne obiekty zabytkowe.
- Czas trwania oferty: 1 dzień

zimowa – *Literacki Serock*

- Obszar realizacji oferty – główne punkty programu:
  - Serock – rynek i obiekty zabytkowe, bulwar nad Narwią;

- Zegrzynek (gmina Serock) – Wąwóz Szaniawskiego, Klub *Mila* (prelekcja na temat życia i twórczości Włodzimierza Wolskiego i Jerzego Szaniawskiego, konkurs literacki);

- Nieporęt – teren rekreacyjno-wypoczynkowy *Dzika Plaża* i moło;

- Stanisławów Pierwszy (gmina Nieporęt) – Aqua Park *Fala*.

- Czas trwania oferty: 1 dzień

Grupa docelowa: osoby o zainteresowaniach literackich, w tym np. młodzież szkolna, studenci uczelni humanistycznych;

Elementy innowacyjne istniejących ofert: oglądanie zabytków i krajobrazów z rzeki, pozycjonowanie GPS, opracowana mapa turystyczna, która może być udostępniona w internecie;

Lider: przedstawiciel Żeglugi Mazowieckiej;

Problemy funkcjonowania produktu w opinii lidera: oferta *Literacki Serock* nie została wdrożona z uwagi na brak środków finansowych na jej promocję;

Możliwości dalszego rozwoju produktu sieciowego w opinii lidera: tworzenie nowych ofert opartych o dodatkowe atrakcje, np. *Serockie smaczki*, będąca rozwinięciem istniejących ofert o kulinarne i rekreacyjno-turystyczne smaczki.

3.5. W kręgu żydowskiego dziedzictwa na Mazowszu

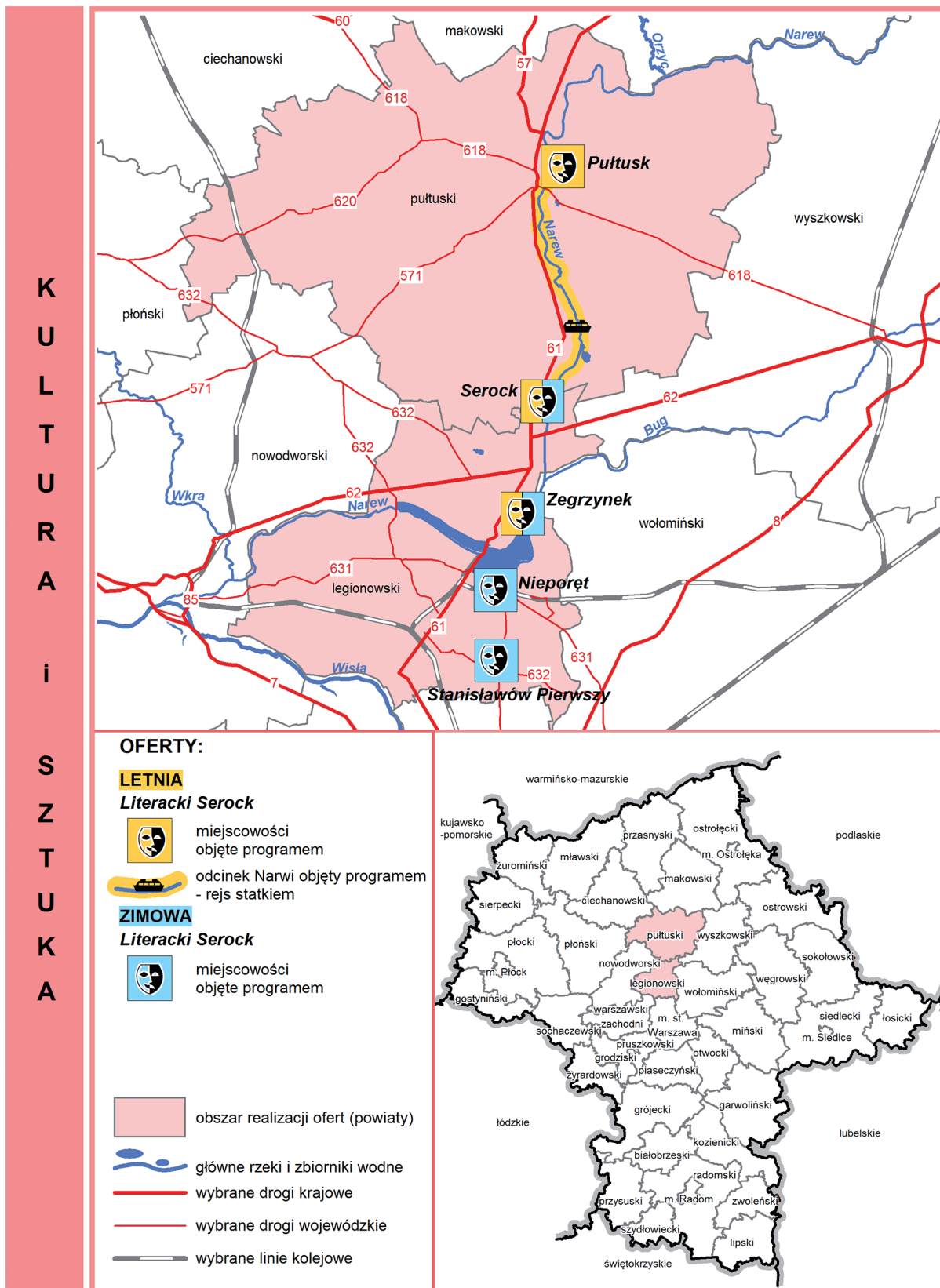
Główna atrakcja produktu: zabytki i kultura żydowska.

Oferty produktowe na sezon 2013-2014 (Mapa 36.):

letnia i zimowa – *Poznaj sąsiadów*

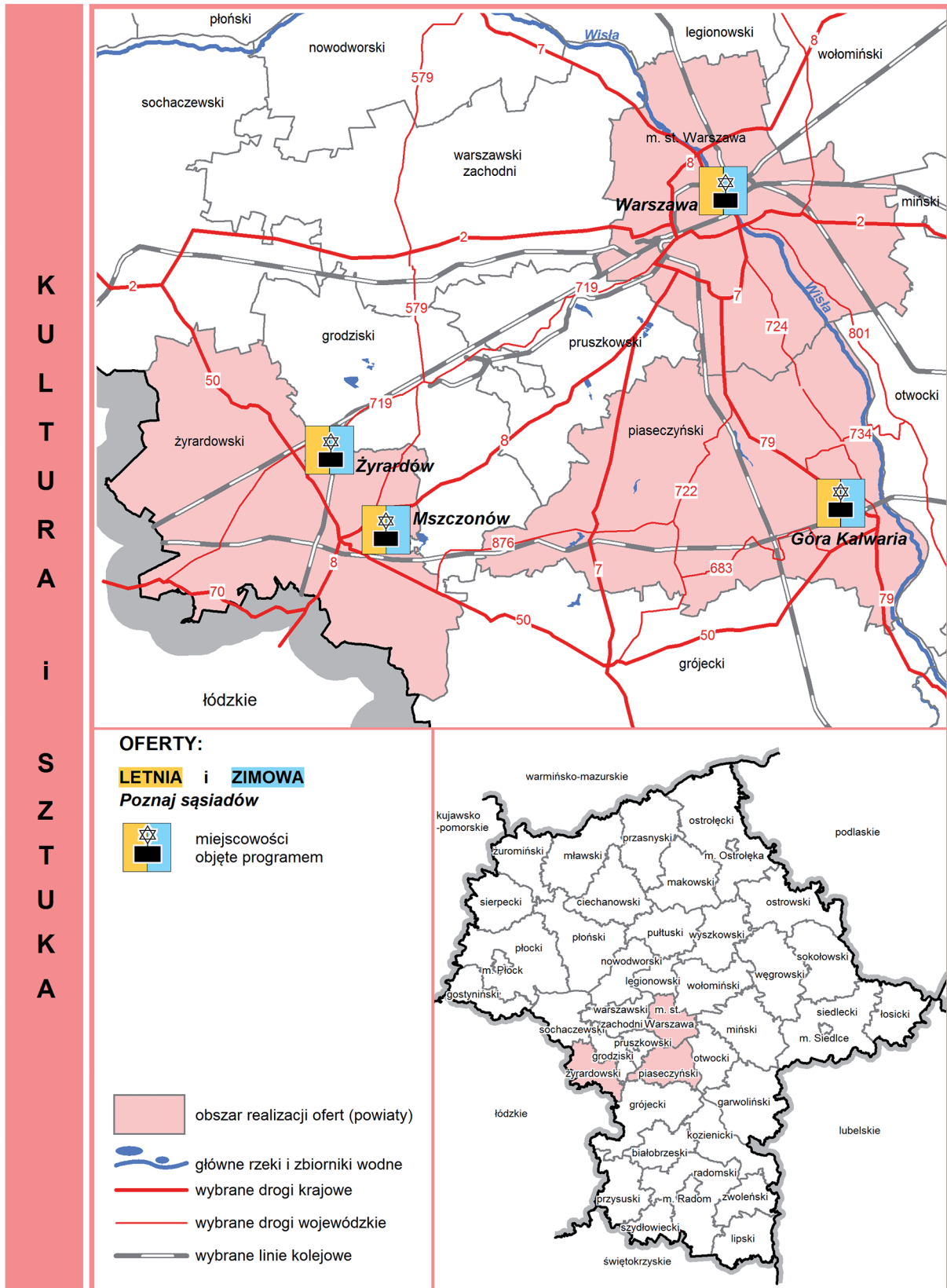
- Obszar realizacji oferty – główne punkty programu:
  - Warszawa – Żydowski Dom Akademicki, Gmach Warszawskiej Gminy Starozakonnych im. Bergsona, budynek dawnej mykwy, miejsce po dawnej synagodze przy ul. Jagiellońskiej, Synagoga im. Nożyków, Państwowy Teatr Żydowski im. Ester Rachel Kamińskiej, cmentarz przy ul. Okopowej;
  - Góra Kalwaria – dwór cadyka Altera i dom modlitwy, synagoga cadyków dynastii Alterów, spotkanie z Feliksem Karpmanem (powstańcem z Warszawskiego Getta i więźniem Treblinka, który opiekuje się cmentarzem żydowskim w Górze Kalwarii), cmentarz żydowski;
  - Mszczonów – cmentarz żydowski;
  - Żyrardów – cmentarz żydowski, budynek dawnej szkoły żydowskiej.

Mapa 35. Mazowiecki Szlak Literacki

Źródło: Opracowanie MBPR na podstawie Katalogu Produktowego Mazowsze Lato-Zima 2013-14

Mapa 36. W kręgu żydowskiego dziedzictwa

Źródło: Opracowanie MBPR na podstawie Katalogu Produktowego Mazowsze Lato-Zima 2013-14

- Czas trwania oferty: 1 dzień

Grupa docelowa: osoby interesujące się kulturą żydowską, w tym turyści zagraniczni;

Elementy innowacyjne istniejących ofert: spotkanie z człowiekiem, który przeżył prześladowania wojenne Żydów;

Lider: Przedstawiciel Mazowieckiej Regionalnej Organizacji Turystycznej;

Problemy funkcjonowania produktu w opinii lidera: brak odpowiedzi;

Możliwości dalszego rozwoju produktu sieciowego w opinii lidera: brak odpowiedzi.

4. Produkty turystyczne pod marką parasolową AKTYWNIE

4.1. Kajakowe szlaki Mazowsza

Główna atrakcja produktu: rzeki regionu przydatne do uprawiania kajakarstwa, w tym Pilica.

Oferty produktowe na sezon 2013-2014 (Mapa 37.):

letnia – Kajakowy weekend w Sielance

- Obszar realizacji oferty – główne punkty programu:
  - Budy Michałowskie (gmina Warka) – przygotowanie do spływu, odprawa z ratownikiem;
  - rzeka Pilica – spływ kajakowy (ok. 5 godzin), atrakcyjny koszt piknikowy;
  - Warka – zakończenie spływu, atrakcje wodne Petit SPA w Hotelu Sielanka (sauna fińska, łaźnia turecka, jacuzzi, strefa relaksu, zewnętrzna wanna do hydromasażu, basen zewnętrzny), nocleg.
- Czas trwania oferty: 2 dni

zimowa – Zimowy spływ kajakowy

- Obszar realizacji oferty – główne punkty programu:
  - Warszawa – początek i zakończenie programu;
  - Budy Michałowskie (gmina Warka) – przygotowanie do spływu, odprawa z ratownikiem;
  - rzeka Pilica – spływ kajakowy (ok. 4 godziny);
  - Biała Góra (gmina Stromiec) – zakończenie spływu; ognisko w Ośrodku Wypoczynkowym *La Estancia* (specjalność ośrodka kociołek białogórski), fakultatywnie kulig offroadowy – jazda saneczkami za samochodem terenowym i quadem.
- Czas trwania oferty: 1 dzień

Grupa docelowa: amatorzy sportów wodnych;

Elementy innowacyjne istniejących ofert: uatrakcyjnienie spływów ciekawą ofertą kulinarną, kulig offroadowy;

Lider: przedstawiciel Starostwa Powiatowego w Białołęce;

Problemy funkcjonowania produktu w opinii lidera: brak odpowiedzi;

Możliwości dalszego rozwoju produktu sieciowego w opinii lidera: brak odpowiedzi.

4.2. Weekend z Termami Mszczonów

Główna atrakcja produktu: kompleks basenów termalnych w Mszczonowie.

Oferty produktowe na sezon 2013-2014 (Mapa 38.):

letnia – Aktywna Forma Wypoczynku

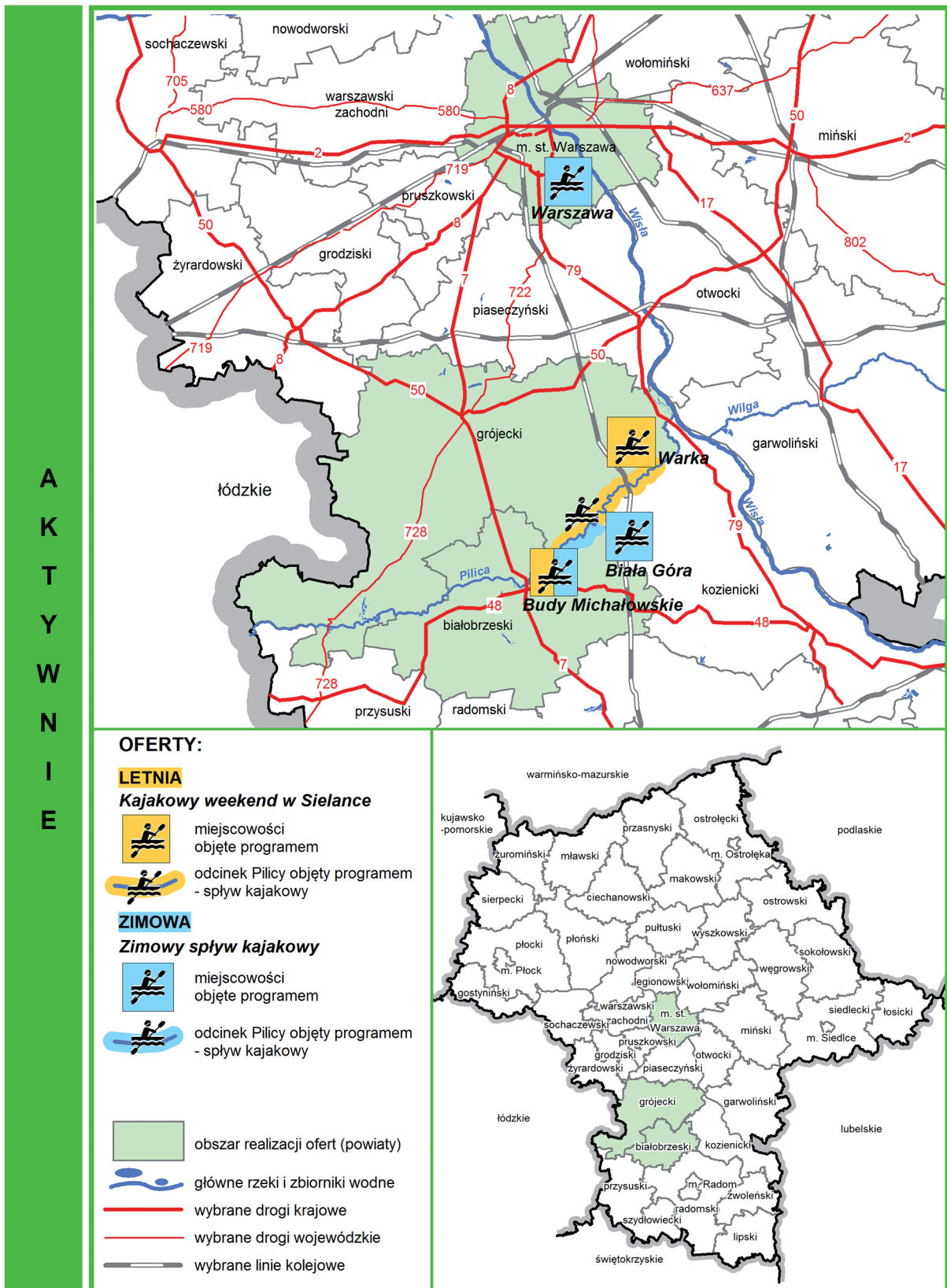
- Obszar realizacji oferty – główne punkty programu:
  - Mszczonów – kompleks basenów z wodą termalną z różnego rodzaju atrakcjami wodnymi (Termy Mszczonów), trasy rowerowe i do nordic walking, wypożyczalnie sprzętu sportowego;
  - Radziejowice – Dom Pracy Twórczej w zabytkowym zespole pałacowo-parkowym, z największą w Polsce stałą galerią malarstwa Józefa Chełmońskiego, nocleg w hotelu Artis Loft.
- Czas trwania oferty: 2 dni

zimowa – Ciepło przez cały rok

- Obszar realizacji oferty – główne punkty programu:
  - Mszczonów – kompleks basenów z wodą termalną z różnego rodzaju atrakcjami wodnymi (Termy Mszczonów); sztuczne, zadaszone lodowisko, trasy do narciarstwa biegowego i do nordic walking, wypożyczalnie sprzętu sportowego;
  - Radziejowice – Dom Pracy Twórczej w zabytkowym zespole pałacowo-parkowym, z największą w Polsce stałą galerią malarstwa Józefa Chełmońskiego; nocleg w hotelu Artis Loft.
- Czas trwania oferty: 2 dni

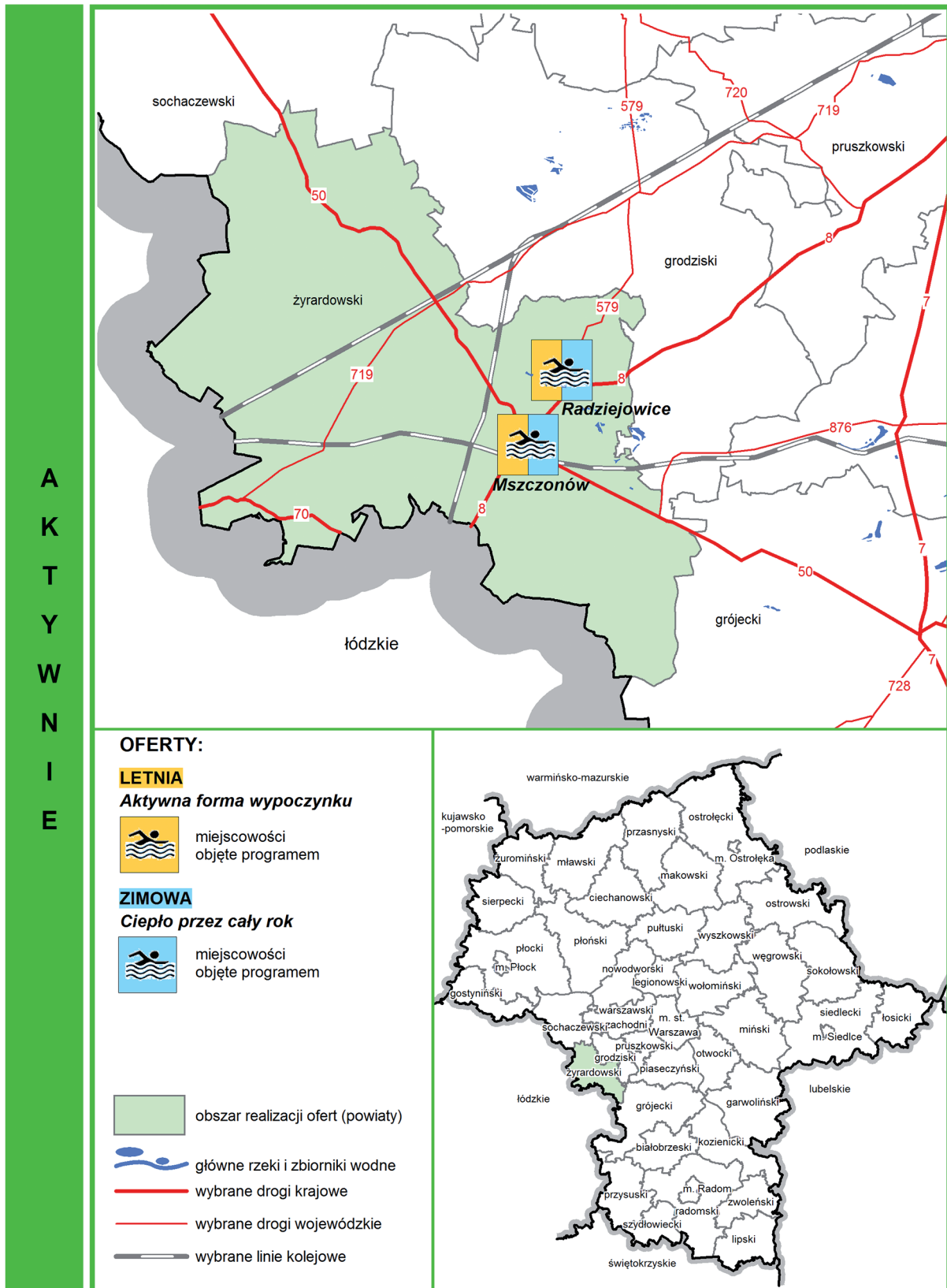
Grupa docelowa: osoby preferujące turystykę aktywną, osoby uprawiające turystykę zdrowotną;

Mapa 37. Kajakowe szlaki Mazowsza

Źródło: Opracowanie MBPR na podstawie Katalogu Produktowego Mazowsze Lato-Zima 2013-14

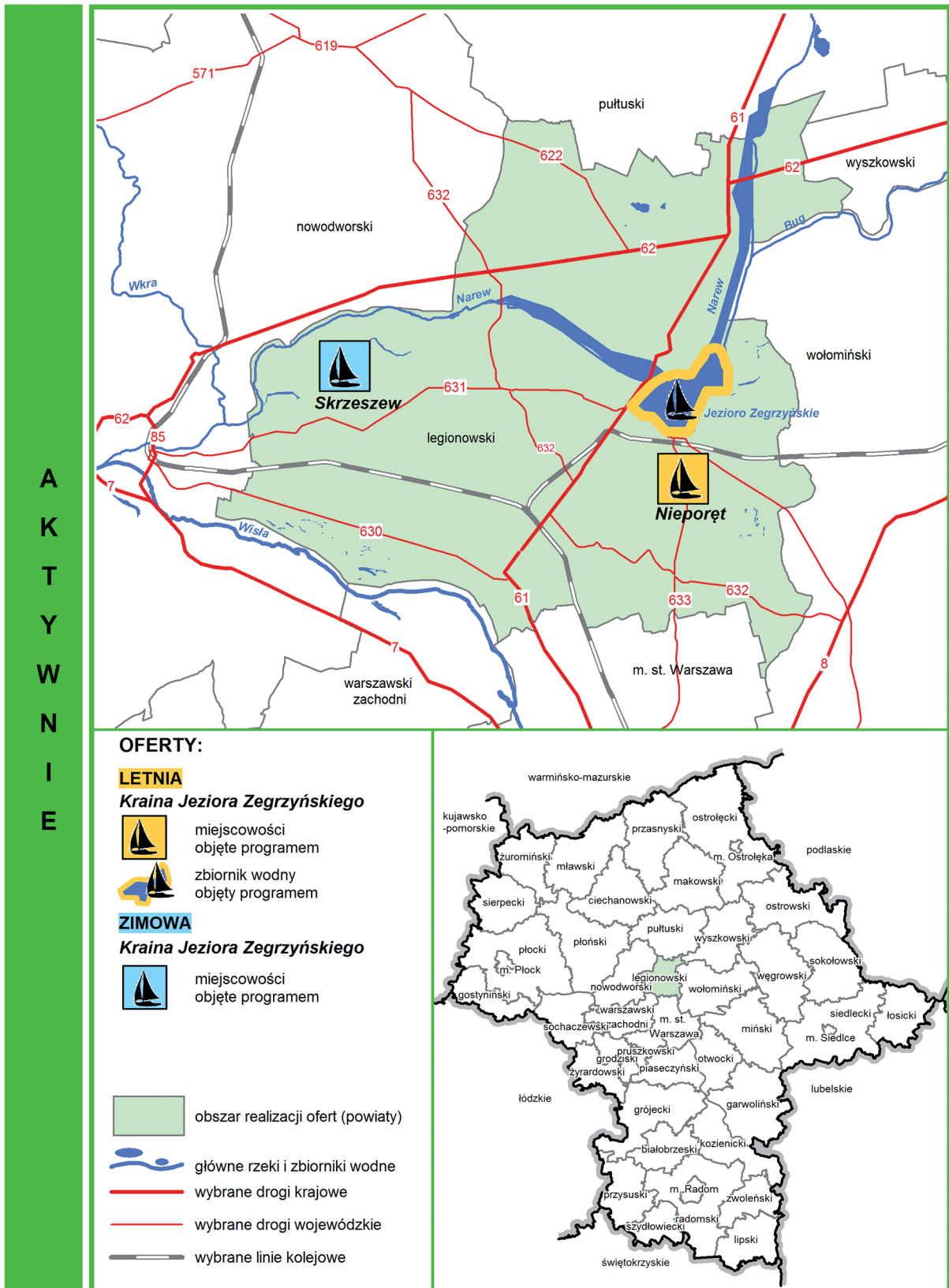
Mapa 38. Weekend z Termami Mszczonów

Źródło: Opracowanie MBPR na podstawie Katalogu Produktowego Mazowsze Lato-Zima 2013-14

Mapa 39. Opowieści z Narwi

Źródło: Opracowanie MBPR na podstawie Katalogu Produktowego Mazowsze Lato-Zima 2013-14

Elementy innowacyjne istniejących ofert: integracja pobytu w mszczonowskich termach z ofertą aktywnego wypoczynku, dystrybucja pakietów pobytowych poprzez system sprzedaży grupowej GROUPON; rajdy rowerowe i rowerowo-pieszne na orientację, interaktywny portal internetowy;

Lider: Dyrektor Ośrodka Sportu i Rekreacji w Mszczonowie;

Problemy funkcjonowania produktu w opinii lidera: brak parkingów i infrastruktury turystycznej przy szlakach turystycznych;

Możliwości dalszego rozwoju produktu sieciowego w opinii lidera: uzupełnienie ofert o narciarstwo biegowe, co wymaga stworzenia infrastruktury do uprawiania tego sportu, rozwój produktu w tym kierunku przyczyni się do wydłużenia sezonu turystycznego.

4.3. Opowieści z Narwi

Główna atrakcja produktu: walory przyrodnicze i kulturowe doliny Narwi wraz z Jeziorem Zegrzyńskim.

Oferty produktowe na sezon 2013-2014 (Mapa 39.):

letnia – Kraina Jeziora Zegrzyńskiego

- Obszar realizacji oferty – główne punkty programu:
  - Nieporęt i Jezioro Zegrzyńskie – Port Jachtowy Nieporęt, lekcje żeglarsstwa, zorganizowany

lub indywidualny rejs po jeziorze, Park Lino-wy Radocha – wspinaczka, aktywny wypoczynek – plaża, boiska do siatkówki, piłki nożnej i koszykówki, wypożyczalnia rowerów, nocleg (standard do wyboru);

- zwiedzanie okolicznych miejscowości.

- Czas trwania oferty: 2 dni

zimowa – Kraina Jeziora Zegrzyńskiego

- Obszar realizacji oferty – główne punkty programu:

- Skrzyszew (gmina Wieliszew) – Gospodarstwo Agroturystyczne i Ośrodek Stajnia Klucz – kuli, ognisko, nauka jazdy konnej, nocleg;

- zwiedzanie okolicznych miejscowości.

- Czas trwania oferty: 2 dni

Grupa docelowa: osoby o zainteresowaniach przyrodniczych i sportowych;

Elementy innowacyjne istniejących ofert: uzupełnienie wypoczynku nad wodą o dodatkowe inne formy aktywności, np. wspinaczkę i jazdę konną;

Lider: przedstawiciel Starostwa Powiatowego w Legionowie;

Problemy funkcjonowania produktu w opinii lidera: brak odpowiedzi;

Możliwości dalszego rozwoju produktu sieciowego w opinii lidera: brak odpowiedzi.

Słowniczek pojęć i skrótów

Agility – sport psów, polegający na pokonaniu specjalnego toru przeszkód przez psy prowadzone przez swoich przewodników komendami głosowymi i ruchowymi

Airsoft – gra zespołowa wykorzystująca pneumatyczne elektryczne, gazowe i sprężynowe repliki broni palnej, strzelającej plastikowymi kulkami

Alkierz – w budownictwie wiejskim reprezentacyjna izba, sypialnia; w niektórych regionach pomieszczenie w chatach wiejskich przeznaczone do przechowywania ziarna

Aron ha-kodesz – szafa ołtarzowa w synagodze, służąca do przechowywania zwojów Tory

Atrakcyjność turystyczna – dostępność atrakcji będących podstawowym motywem podróży turystycznych, na atrakcyjność turystyczną obszaru mają wpływ m.in. jego walory i zagospodarowanie turystyczne oraz dostępność komunikacyjna, informacyjna, cenowa

BDL – Bank Danych Lokalnych

Ekoturysta – zwolennik wypoczynku w kontakcie z naturą, w czystym ekologicznie środowisku

Empirowy – w sztuce: odmiana klasycyzmu; styl cesarstwa Napoleona

Feretronek – przenośny, obustronnie namalowany obraz religijny w ozdobnych ramach, obustronna płaskorzeźba lub figura świętej postaci

Geocaching – międzynarodowa gra terenowa użytkowników GPS, polegająca na poszukiwaniu „skarbów” ukrytych przez innych uczestników; odnalezienie w terenie pojemnika tzw. geocache (z ang. *geo* – ziemia, *cache* – skrytka) odnotowuje się na specjalnej stronie internetowej gry

Geolokalizacja – sposób określania położenia geograficznego przedmiotów i osób przy użyciu GPS

Ichtiofauna – ogół gatunków ryb, występujących w danym czasie na określonym obszarze wodnym

Kieriec – dekoracja ze słomek, grochu i bibułkowych kwiatów, wieszana u sufitu w kurpiowskich chatach

Klaster – geograficzne skupisko wzajemnie powiązanych firm, wyspecjalizowanych dostawców, jednostek świadczących usługi, firm działających w pokrewnych sektorach i związanych z nimi instytucji w poszczególnych dziedzinach, jednocześnie współdziałających i konkurujących ze sobą

Komercjalizacja produktu turystycznego – utworzenie przygotowanych do sprzedaży (np. przez biura podróży) ofert turystycznych (czyli pakietów usług) wykorzystujących wybrane elementy produktu turystycznego

Kuna – dawne narzędzie kary, do którego przywiązywano łańcuchem skazańca z obrozą na szyi; w skład kuny wchodziła jedna lub kilka obręczy żelaznych, składające się z dwóch zamykanych części, przytwierdzone łańcuchem lub powrozem do pręgierza, portalu ratusza lub kościoła, wkładane na szyję lub rękę skazańcom i zamykane na kłódkę

Marka parasolowa (inaczej marka „rodzinna”) – rodzaj marki obejmującej produkty tej samej grupy tematycznej (rodziny), który sprzyja pozyskiwaniu lojalności klientów wobec nowych produktów

Marka produktu turystycznego – składa się z nazwy, tożsamości (np. lokalnej lub regionalnej, opartej na kulturze, historii lub innych wartościach), wizerunku (postrzegania produktu przez turystów) i przeznaczony do sprzedaży oferty turystycznej; markowy produkt turystyczny jest rozpoznawalny na rynku ze względu na ww. cechy i atrybuty

MBPR – Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie

MROT – Mazowiecka Regionalna Organizacja Turystyczna

Obszar strategicznej interwencji – obszar, do którego w sposób szczególny jest adresowana polityka

regionalna ze względu na występujące na nim problemy społeczno-gospodarcze i infrastrukturalne, które ograniczają rozwój regionu

Ordynacja – majątek ziemski na własnych prawach dotyczących dziedziczenia, które zapobiegały możliwości rozdrobnienia tego majątku

Questing – forma zabawy łączącej elementy harcerskich podchodów i gier terenowych, która kończy się znalezieniem skarbu; celem tej zabawy jest odkrycie na nowo regionu poprzez wyjątkowe elementy i historie, związane z lokalnym dziedzictwem przyrodniczym i kulturowym, aktywizacja lokalnej społeczności i promocja regionu dzięki nowej formie turystyki

Polichromia – wielobarwna ozdoba malarska ścian, sufitów, podniebienia sklepień, rzeźb, stosowana do dekoracji wewnętrznych i zewnętrznych

Produkt turystyczny – dostępne na rynku dobra i usługi, umożliwiające odbywanie podróży turystycznych, wyróżnić można produkty proste i produkty złożone: miejsca, liniowe (oparte na trwale oznaczonej trasie), sieciowe

Produkt turystyczny prosty – wytwarzany jest najczęściej przez jeden podmiot gospodarczy – może nim być usługa, rzecz, obiekt lub wydarzenie

Produkt turystyczny sieciowy – zbiór materialnych i niematerialnych dóbr i usług możliwych do wykorzystania przez turystę na danym obszarze; sieciowy produkt turystyczny opiera się na wykorzystaniu wielu walorów rozproszonych w konkretnej przestrzeni (np. województwa), posiada wiodącą atrakcję, spójną koncepcję funkcjonowania i markę (niektóre produkty sieciowe nazywane są szlakami, np. *Szlak Księżąt Mazowieckich*, lecz nie są to produkty liniowe); wybrane elementy produktu sieciowego mogą być kupowane przez turystów jako oddzielne usługi, czyli produkty proste (np. podróż, nocleg, zwiedzanie obiektów) lub w postaci kompleksowych ofert produktowych, takich jak zorganizowane wycieczki sprzedawane przez biura podróży

Produkt turystyczny wizerunkowy – produkt będący podstawą tworzenia obrazu atrakcyjności turystycznej obszaru

PZPWM – *Plan zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego*

Sepety – skrzynie

SRWM – *Strategia rozwoju województwa mazowieckiego do 2030 roku Innowacyjne Mazowsze*

Świątek – drewniana rzeźba o tematyce religijnej, zazwyczaj pokryta polichromią, wykonywana przez twórców ludowych

Turysta – osoba podróżująca na czas nie dłuższy niż rok do miejsc poza jej codziennym otoczeniem (z wyjątkiem osób, których głównym celem jest działalność zarobkowa), która skorzystała przynajmniej z jednego noclegu w miejscu będącym celem podróży

Turystyka 3xE – rodzaj turystyki polegającej na wypoczynku aktywnym, twórczym i ciekawym (z ang. *Entertainment, Excitement, Education* – rozrywka, emocje, edukacja)

Turystyka 3xS – rodzaj tradycyjnego sposobu spędzania czasu wolnego przez turystów masowych (z ang. *Sun, Sea, Sand* – słońce, morze, piasek)

Turzyca – rodzaj roślin z rodziny ciborowatych, rozpowszechniona głównie w klimacie umiarkowanym

UPH – Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Wakeboarding – rodzaj sportu wodnego, polegającego na płynięciu na desce po powierzchni wody, trzymając się liny ciągniętej przez łódź; powstał z połączenia nart wodnych, snowboardingu i surfingu

Żeremie – siedlisko bobra, zbudowane z gałęzi na terenie podmokłym

Bibliografia

Akty prawne i dokumenty:

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego, (Uchwała Nr 180/14 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 7 lipca 2014 r.)

Polityka Rozwoju Gospodarczego Miasta Płocka na lata 2012-2022, (Uchwała Nr 467/XXVIII/2012 Rady Miasta Płocka z dnia 30 października 2012 r.)

Program Operacyjny Inteligentny Rozwój 2014-2020, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego (dokument przyjęty przez Radę Ministrów 8 stycznia 2014 r.)

Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko 2014-2020, Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju (dokument przyjęty przez Radę Ministrów 9 stycznia 2014 r.)

Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi (dokument przyjęty przez Radę Ministrów 15 kwietnia 2014 r.)

Regionalny Program Operacyjny Województwa Mazowieckiego na lata 2014-2020 (Uchwała Nr 496/338/14 Zarządu Województwa Mazowieckiego z dnia 8 kwietnia 2014 r. w sprawie przyjęcia projektu Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Mazowieckiego na lata 2014 – 2020 (wersja 1.3))

Strategia promocji Płocka do 2016 roku (Uchwała Nr 586/XXXIV/2013 Rady Miasta Płocka z dnia 30 kwietnia 2013 r.)

Strategia rozwoju województwa mazowieckiego do 2030 roku Innowacyjne Mazowsze (Uchwała Nr 158/13 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 28 października 2013 r.)

Strategia rozwoju turystyki województwa mazowieckiego na lata 2007-2013 (Uchwała Nr 52/08 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 31 marca 2008 r.)

Strategia rozwoju turystyki w województwie mazowieckim na lata 2014-2020 (projekt do konsultacji społecznych wrzesień/październik 2014 r.)

Strategia rozwoju i promocji turystyki w Węgrowie i gminie Liw. Urząd Miejski w Węgrowie, Urząd Gminy Liw, Warszawa – Węgrów, październik 2007

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (tekst jednolity Dz. U. 2015, poz. 199, 443, 774)

Ustawa z dnia 25 czerwca 1999 r. o Polskiej Organizacji Turystycznej (tekst jednolity Dz.U. 2008 nr 227 poz. 1505)

Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa (tekst jednolity Dz. U. z 2013, poz. 596 z późn. zm.)

Wojewódzki program opieki nad zabytkami na lata 2006-2009, (Uchwała Nr 226/05 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 19 grudnia 2005 r.)

Wojewódzki program opieki nad zabytkami na lata 2012-2015, (Uchwała Nr 42/12 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 12 marca 2012 r.)

Literatura:

Białczak S., Dymna B., Dombrowski A., Olszewska A., 2008, *Koncepcja szlaków turystyczno-kulturowych*.

- Pasmo Bugu i Liwca, MAZOWSZE. Analizy i Studia nr 2(17)/2008, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa.
- Bucholz M., Wilczyński Ł., Horsztyński R., Kowalczyk J., 2008, Czuba A., Wilk-Grzywna M., Dąbek D., *Program operacyjny rozwoju produktów turystyki aktywnej i kulturowej w województwie świętokrzyskim – kreacja, marketing, komercjalizacja*, Regionalna Organizacja Turystyczna Województwa Świętokrzyskiego, Kielce.
- Buczowska K., Mikos von Rohrscheidt A. (red.), 2009, *Współczesne formy turystyki kulturowej*, Tom 1, AWF im. Eugeniusza Piaseckiego w Poznaniu, Poznań.
- Butowski L., *Turystyka w polityce spójności gospodarczej i społecznej Unii Europejskiej w latach 1994-1999 i 2000-2006. Uwarunkowania teoretyczne, zakres rzeczowy, finansowy i przestrzenny*, DIFIN, Warszawa.
- Chełkowska M., Kreft W., 2008, *Program rozwoju produktów turystycznych województwa pomorskiego na lata 2008-2013*, Urząd Marszałkowski Województwa pomorskiego, Gdańsk.
- Choroszeńska-Zyśk I. (red.), 2013, 13. *Warsztaty etnograficzne Ginezy 2013 Strój Kurpiowski Puszczy Zielonej*, Stowarzyszenia Artystów Kurpiowskich, Kadzidło (broшуra informacyjna).
- Dębski M., 2009, *Marka regionu turystycznego jako źródło przewagi konkurencyjnej destynacji turystycznych*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Gospodarka turystyczna w regionie: przedsiębiorstwo, samorząd, współpraca” nr 50/2009 (http://www.dbc.wroc.pl/Content/15973/Debski_Marka_regionu_turystycznego_jako_zrodlo.pdf).
- Domaradzka M., Iłski S., Kochanowicz R., Piotrowski J. (red.), 2006, *Biezuńskie zeszyty historyczne*, Muzeum Małego Miasta w Bieżuniu, Biezuń.
- Dombrowski A., Dymna B., Olszewska A., 2007, *Koncepcja szlaków turystyczno-kulturowych. Pasma Wilgi*, MAZOWSZE. Analizy i Studia nr 3(11)/2007, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa.
- Dymna B., Olszewska A., Aftanasiuk M., *Analiza działalności gmin położonych w pasmach turystyczno-kulturowych województwa mazowieckiego na rzecz rozwoju turystyki*, 2011, MAZOWSZE. Analizy i Studia nr 2(27)/2011, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa.
- Farska K., Jaroszeńska J., 2007, *Koncepcja szlaków turystyczno-kulturowych Pasma Skrwy*, MAZOWSZE. Analizy i Studia nr 6(14)/2007, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa.
- Farska K., Marciniak J., Jaroszeńska J., 2007, *Koncepcja szlaków turystyczno-kulturowych Pasma Wkry*, MAZOWSZE. Analizy i Studia nr 5(13)/2007, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa.
- Gołąb R., 2001, *Ilustrowana monografia miasta Nowego Dworu Mazowieckiego z historią Twierdzy Modlin*, P.P. EVAN, Nowy Dwór Mazowiecki.
- Jaroszeński T.S., Gierlach M., 1998, *Po pałacach i dworach Mazowsza: przewodnik*, część III, Wydawnictwa Naukowo-Techniczne, Warszawa.
- Kachniewska M., 2015, *Model tworzenia sieciowego produktu turystycznego*, Mazowiecka Regionalna Organizacja Turystyczna, Warszawa.
- Kaczmarek J., Stasiak A., Włodarczyk B., 2010, *Produkt turystyczny*, PWE, Warszawa.
- Katalog Produktowy Mazowsze Lato-Zima 2013-2014*, 2013, Mazowiecka Regionalna Organizacja Turystyczna, Warszawa.
- Kociszewski A., Pełka J., 1996, *Mazowsze Ciechanowskie – moja „mała ojczyzna”: szkice z dziejów regionu (do roku 1918)*, „Ciechanowskie Studia i Materiały” nr 44, Ciechanowskie Towarzystwo Naukowe, Ciechanów.
- Kotowska M., Szymczyk E., Gąska K. i in., 2007, *Koncepcja szlaków turystyczno-kulturowych. Pasma Omulwi*, MAZOWSZE. Analizy i Studia nr 3(3)/2007, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa.
- Kotowska M., Szymczyk E., Gąska K. i in., 2007, *Koncepcja szlaków turystyczno-kulturowych. Pasma Narwi*, MAZOWSZE. Analizy i Studia nr 4(4)/2007, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa.
- Kordaczuk S., Wróbel B., 2012, *Tajne bronie Hitlera – ślad polski*, Agencja Wydawnicza CB, Gdańsk.
- Kot H., 1998, *Rezerwat Torfowisko Serafin*, Zakład Badań Ekologicznych „EKOS” w Siedlcach, Siedlce.
- Krzyżanowska H. (red.), 1989, *Zabytki Architektury i Budownictwa w Polsce Województwo ostrołęckie*, Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie, Warszawa.
- Łuczak M., 2007, *Turystyka zrównoważona w Europie Bałtyckiej – produkty, sieci współpracy i marketing*, Uniwersytet Gdański, Gdańsk.
- Majewska I., Telniuk T., Broma i in., 2008, *Program rozwoju produktów turystyki aktywnej i kulturowej w województwie mazowieckim*, Polska Agencja Rozwoju Turystyki S.A., Warszawa.
- Majewska I., Telniuk T., Broma i in., 2008, *Strategia rozwoju informacji turystycznej na terenie województwa*

- mazowieckiego, Polska Agencja Rozwoju Turystyki S.A., Warszawa.
- Migdal M., 2013, *Lokalna Organizacja Turystyczna. Poradnik*, Forum Turystyki Regionów, Szczecin.
- Molenda M., *Kreowanie regionalnego produktu turystycznego*, „Ekonomiczne Problemy Usług” Nr 86, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin 2012.
- Molenda M., 2011, *Regionalny produkt turystyczny i jego kreatorzy*, „Rocznik Żyrardowski” Tom IX/2011 (http://wsrl.pl/uploads/documents/Rocznik%20IX%20artyku%C5%82y/13_Molenda.pdf).
- Mróz B., 2006, *U zbiegu trzech rzek*, Bociek Biuletyn Klubu Przyrodników nr 2/2006, Wydawnictwo Klubu Przyrodników, Świebodzin.
- OECD *Tourism Trends and Policies 2010*, 2010, OECD, Paris.
- Program produktu turystycznego „Szlak Ksiązek Mazowieckich”*, 2008, Mazowiecka Regionalna Organizacja Turystyczna, Warszawa.
- Program rozwoju produktu turystycznego „Cud nad Wisłą”*, 2008, Mazowiecka Regionalna Organizacja Turystyczna, Warszawa.
- Program rozwoju produktu turystycznego „Mazowsze Chopina”*, 2008, Mazowiecka Regionalna Organizacja Turystyczna, Warszawa.
- Program rozwoju sieciowych produktów turystycznych województwa mazowieckiego*, 2011, Mazowiecka Regionalna Organizacja Turystyczna, Warszawa.
- Program Rozwoju Turystyki dla Miasta Płocka na lata 2013-2019* (Uchwała Nr 818/XLVIII/2014 Rady Miasta Płocka z dnia 27 maja 2014 r.).
- Puciata O., Kielak B., 1987, *Zabytki architektury woj. ostrołęckiego*, Biuro Badań i Dokumentacji Zabytków w Ostrołęce – Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych im. Stanisława Herbsta Stacja Naukowa w Ostrołęce, Ostrołęka.
- Puszcza Zielona: przyroda, folklor, historia*, Wydawnictwo Aleksander, Pułtusk – Ostrołęka – Parciaki – Myszyńiec – Nowogród 2013.
- Ragus M. (red.), 2004, *Program rozwoju produktu turystycznego i kreacji marki Obszaru Gmin Dorzecza Nadbużańskiego*, Polska Agencja Rozwoju Turystyki S.A. „PART”, Warszawa.
- Richling A. (red), 2003, *Przyroda Mazowsza i jej antropogeniczne przekształcenia*, WSH im. A. Gieysztora w Pułtusku, Pułtusk.
- Ruch turystyczny na Mazowszu. Stan obecny i rozwój w latach 2007-2012*, 2013, Ipsos Sp. z o.o. – Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego, Warszawa.
- Rzępała M., 2009, *Doliny Omulwi i Płodownicy*, Towarzystwo Przyrodnicze „Bocian”, Siedlce.
- Strategia rozwoju informacji turystycznej na terenie województwa mazowieckiego*, 2008, Polska Agencja Rozwoju Turystyki S.A., Warszawa.
- Sikorska-Wolak I., 2008, *Turystyka wiejska jako wielowymiarowe zjawisko i jako przedmiot badań naukowych*, (w:) Sikorska-Wolak I. (red.), *Ekonomiczne i społeczne aspekty rozwoju turystyki wiejskiej*, Wydawnictwo Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, Warszawa.
- Sypek R., 2010, *Zamki, pałace i dwory Mazowsza*, Województwo Mazowieckie, Warszawa.
- Sypkowie A. i R., 2002, *Zamki i warownie ziemi mazowieckiej*, Agencja Wydawnicza EGROS, Warszawa.
- Szczepański J. (red), 1997, *Mazowsze Północne w XIX-XX wieku – materiały źródłowe 1795-1956*, WSH im. A. Gieysztora w Pułtusku, Pułtusk – Warszawa.
- Tourism in OECD Countries 2008. Trends and Policies*, 2008, OECD, Paris.
- Turystyka wiejska, w tym agroturystyka, jako element zrównoważonego i wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich. Raport końcowy*, 2012, Agrotec Polska – IGiPZ PAN, Warszawa.
- Węgiełek B. A., 1981, *Kurpie Zielone*, Krajowa Agencja Wydawnicza RSW „Prasa – Książka – Ruch”, Warszawa.
- Wiśniewski J.A., 1998, *Kościół drewniany Mazowsza*, Oficyna Wydawnicza „REWASZ”, Pruszków.
- Wojtowicz D., 2010, *Wpływ funduszy unijnych na rozwój turystyki w województwie warmińsko-mazurskim*, „Studia Regionalne i Lokalne” nr 2 (56)/2014, EURO-REG, Warszawa 2014.
- Zawadka J., 2010, *Ekonomiczno-społeczne determinanty rozwoju agroturystyki na Lubelszczyźnie (na przykładzie wybranych gmin wiejskich)*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Zróźnicowanie atrakcyjności turystycznej powiatów województwa mazowieckiego*, 2014, Główny Urząd Statystyczny w Warszawie – Mazowiecki Ośrodek Badań Regionalnych, Warszawa.
- Żebrowski T., 2004, *Pierścień Kurpiowski*, Stowarzyszenie Rozwoju Turystyki i Rekreacji, Ostrołęka.

Żemła M., 2007, *Marka produktu turystycznego regionu jako narzędzie w działalności marketingowej lokalnych interesariuszy. Przykłady zagraniczne a polska rzeczywistość*, „International Journal of Management and Economics” Tom 21/2007, Kolegium Gospodarki Światowej Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa 2007 (http://bazhum.icm.edu.pl/bazhum/element/bwmeta1.element.dl-catalog-892e63b3-dc79-46eb-9446-8b8bce184dfe/c/Zeszyty_Naukowe_SGH-2007-12-21-171-179.pdf).

Inne materiały:

Chałubińska M., Maj D., Majewska B. i in., *Koncepcja szlaków turystyczno-kulturowych. Pasma Pilicy*, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Radom 2007 (materiał niepublikowany przechowywany w archiwum MBPR).

Darmochwał T. (red.), 2014, *Mapa turystyczna: Kurpie*, TD MAPY, Wydawnictwo Turystyczne, Białystok-Warszawa.

Dolina Bugu i Liwca perłą turystyczną Mazowsza, projekt inwestycyjny powiatu węgrowskiego i wołomińskiego z dnia 5 września 2012 r.

Dymna B., *Sprawozdanie z konferencji „Sieciowe produkty turystyczne województwa mazowieckiego – koncepcja, współpraca, komercjalizacja” z dnia 12 grudnia 2011 r.* (materiał niepublikowany przechowywany w archiwum MBPR).

Dymna B., *Sprawozdanie z konferencji „Sieciowe produkty turystyczne Mazowsza – potencjał rozwoju regionu” z dnia 22 listopada 2011 r.* (materiał niepublikowany przechowywany w archiwum MBPR).

Dymna B., *Sprawozdanie z konferencji „Program rozwoju sieciowych produktów turystycznych województwa mazowieckiego” z dnia 26 listopada 2011 r.* (materiał niepublikowany przechowywany w archiwum MBPR).

Dymna B., *Sprawozdanie z konferencji „Program rozwoju sieciowych produktów turystycznych województwa mazowieckiego” z dnia 26 września 2011 r.* (materiał niepublikowany przechowywany w archiwum MBPR).

Girczuk J., *Sprawozdanie z konferencji „Program rozwoju sieciowych produktów turystycznych województwa mazowieckiego” z dnia 9 sierpnia 2011 r.* (materiał niepublikowany przechowywany w archiwum MBPR).

Girczuk J., *Sprawozdanie z konferencji „Program rozwoju sieciowych produktów turystycznych województwa mazowieckiego” z dnia 12 lipca 2011 r.* (materiał niepublikowany przechowywany w archiwum MBPR).

Gurbała M., *Sprawozdanie z V Forum Innowacji – Innowacje w turystyce z dnia 4 czerwca 2014 r.* (materiał niepublikowany przechowywany w archiwum MBPR).

Katalog Twórczości i Rzemiosła, 2013, Stowarzyszenie Rozwoju Turystyki i Rekreacji, Ostrołęka (brochure informacyjna).

Kuczyński W., 2010, *Gmina Czarnia*, Towarzystwo Kurpiowskie „Strzelec” w Czarni, b.m. (brochure informacyjna).

Leśna ścieżka rowerowa jezioro Krusko, 2006, Nadleśnictwo Myszyniec w Zawodziu, b.m. (brochure informacyjna).

Łapiński W., 2004, *Rowerowa leśna ścieżka edukacji ekologicznej w Wachu*, Nadleśnictwo Myszyniec w Zawodziu, b.m. (brochure informacyjna).

Mazowsze: agroturystyka, 2005, Mazowiecki Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Warszawie, Warszawa.

Mazowsze: Trasy rowerowe, 2006, Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego, b.m. (brochure informacyjna).

Mierzejewski W. (red.), 1998, *Kurpiowska Puszcza Zielona w obiektywie Gabora Lorinczy*, Związek Gmin Kurpiowskich „Puszcza Zielona”, Agencja WIT, Olsztyn (brochure informacyjna).

Monitoring zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego. Zagospodarowanie turystyczne, 2012, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Siedlce (materiał niepublikowany przechowywany w archiwum MBPR).

Szlak kulturowy w dolinie Liwca, 2006, Wydział Strategii i Rozwoju Starostwa Powiatu Wołomińskiego, Wołomin (przewodnik).

Szlakiem Omulwi, 2001, Starostwo Powiatowe w Ostrołęce, Ostrołęka (brochure informacyjna).

Szubska G., Baranowska E., Morozow-Lisiecka E. i in., *Koncepcja szlaków turystyczno-kulturowych. Pasma Wisły*, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Płock 2008 (materiał niepublikowany przechowywany w archiwum MBPR).

Strony internetowe:

<http://aktualnosciturystyczne.pl>

<http://fara.radom.pl>

<http://hejnakon.pl>

<http://ibihz.wp.uph.edu.pl>

<http://katedra.radom.pl>
<http://kurpie-historia-trwanie.blogspot.com>
<http://modanamazowsze.pl>
<http://muzeumciechanow.pl/>
<http://muzeuminstrumentow.pl>
<http://parafia-skaryszew.pl/historia-kosciola>
<http://razemdlaradomki.pl>
<http://wielkigoscinielitewski.pl>
<http://witrynawiejska.org.pl/>
<http://www.artinfo.pl>
<http://www.birdwatching.pl>
<http://www.bugnarew.pl>
<http://www.carpatica.pl>
<http://www.cbr.edu.pl>
<http://www.diecezja.radom.pl/>
<http://www.drewnianemazowsze.pl>
<http://www.galopuje.pl>
<http://www.grebkow.pl>
<http://www.konieirumaki.pl>
<http://www.liwiec.com>
<http://www.liw-zamek.pl>
<http://www.map4u.pl>
<http://www.mazowsze.travel>
<http://www.mazowszechopina.pl>
<http://www.mazowszenafilmowo.pl>
<http://www.modr.mazowsze.pl>
<http://www.modr.mazowsze.pl>
<http://www.mrot.pl>
<http://www.muzeum.edu.pl>
<http://www.muzeum.ostroleka.pl>
<http://www.muzeum.siedlce.pl>
<http://www.muzeumgombrowicza.pl>
<http://www.muzeum-radom.pl/>
<http://www.muzeumromantyzmu.pl/>
<http://www.muzeumsiedlce.art.pl>
<http://www.nasza-wkra.pl/>
<http://www.nlot.pl/pl/>
<http://www.oj.uph.edu.pl>
<http://www.ostroleka.olsztyn.lasy.gov.pl>
<http://www.palaclochow.pl>
<http://www.pi.gov.pl>
<http://www.polinow.pl>
<http://www.polska.travel/pl>
<http://www.polskaniezwykla.pl>
<http://www.polskiezabytki.pl>
<http://www.radom.pl>
<http://www.radom24.pl>
<http://www.rtn.radom.pl>
<http://www.rynek-turystyczny.pl>
<http://www.skarbiecmazowiecki.pl>
<http://www.stadninakrasne.com.pl/>
<http://www.starawies.nbp.pl>
<http://www.stat.gov.pl>
<http://www.sw.gov.pl>
<http://www.szlakksiazat.pl>
<http://www.szydlowiec.pl->
<http://www.termymszczonow.eu>
<http://www.to.com.pl> <http://www.sarnaki.lublin.lasy.gov.pl>
<http://www.turystyka.olszewo-borki.eu>
<http://www.warsawtour.pl>
<http://www.wdolinieradomki.pl>
<http://www.wyszkow.pl>
<http://www.wyszkowiak.pl>
<http://www.zwolen.radom.lasy.gov.pl>
<http://zamekwciechanowie.pl/>

Spis map

Mapa 1.	Turyści ogółem korzystający z noclegów w obiektach zbiorowego zakwaterowania oraz udzielone im noclegi w 2013 r.	12
Mapa 2.	Turyści zagraniczni korzystający z noclegów w obiektach zbiorowego zakwaterowania oraz udzielone im noclegi w 2013 r.	13
Mapa 3.	Obszary problemowe województwa mazowieckiego	19
Mapa 4.	Obszary realizacji ofert produktowych na sezon 2013/2014 według marek parasolowych	20
Mapa 5.	Obszary realizacji ofert produktowych na sezon 2013/2014 według produktów turystycznych	21
Mapa 6.	Gospodarstwa agroturystyczne w 2015 r.	23
Mapa 7.	Kajakiem wśród zamków, pałaców i dworów nad Liwcem	30
Mapa 8.	Nie tylko bociany	34
Mapa 9.	Śladami broni V2 i innych militariów	39
Mapa 10.	Konno – ku pamięci Ludwika Maciąga	43
Mapa 11.	Radomski szlak architektury sakralnej	47
Mapa 12.	Radomski szlak literacki	50
Mapa 13.	Tradycje ludowe Radomszczyzny	54
Mapa 14.	Skarbiec Płocki	58
Mapa 15.	W kręgu żydowskiego dziedzictwa w subregionie płockim	62
Mapa 16.	Kajakiem po Skrwie	66
Mapa 17.	Wisła – smak przygody	69
Mapa 18.	Dzień na Zamku Księżąt Mazowieckich w Ciechanowie	73
Mapa 19.	Ciechanowska podróż przez epoki literackie	76
Mapa 20.	Spływ rzeką Wkrą	80
Mapa 21.	Kajakiem po Omulwi	84
Mapa 22.	Tradycja kurpiowska – przekazem dla pokoleń	89
Mapa 23.	Leśne ostoje Puszczy Kurpiowskiej	92
Mapa 24.	Szlak Księżąt Mazowieckich	98
Mapa 25.	Wielki Gościniec Litewski	99
Mapa 26.	Industrialne Mazowsze	101
Mapa 27.	Szlakiem Frontu Wschodniego I Wojny Światowej na Mazowszu	102
Mapa 28.	Szlak Cudu nad Wisłą	103
Mapa 29.	Szlak folkloru i smaków Mazowsza	105
Mapa 30.	Legendy i Baśnie Mazowsza	107
Mapa 31.	Śladami Nadbużańskich Tajemnic	109
Mapa 32.	Mazowsze na filmowo	111
Mapa 33.	Mazowsze Chopina	113

Mapa 34. Skarbiec Mazowiecki	114
Mapa 35. Mazowiecki Szlak Literacki	116
Mapa 36. W kręgu żydowskiego dziedzictwa	117
Mapa 37. Kajakowe szlaki Mazowsza	119
Mapa 38. Weekend z Termami Mszczonów	120
Mapa 39. Opowieści z Narwi	121

Spis tabel

Tabela 1. Sieciowe produkty turystyczne przeznaczone do komercjalizacji	16
Tabela 2. Koncepcje sieciowych produktów turystycznych	95

Spis zdjęć

Zdjęcie 1. Pozostałości zamku książąt mazowieckich w Liwie	27
Zdjęcie 2. Liwiec w Kamieńczyku – końcówka spływu kajakowego	28
Zdjęcie 3. Starorzecze Bugu	31
Zdjęcie 4. Gniazdo bociana białego w obszarze nadbużańskim	32
Zdjęcie 5. Lej po eksplozji rakiety V2 w Drażniewie	36
Zdjęcie 6. Pomnik Armia Krajowa w operacji V2 w Sarnakach	37
Zdjęcie 7. Nauka jazdy konnej w Ośrodku Jeździeckim Uniwersytetu Przyrodniczo –Humanistycznego w Siedlcach	40
Zdjęcie 8. Przygotowania do Sportowych Mistrzostw Europy Koni Arabskich w Janowie Podlaskim	41
Zdjęcie 9. Kościół garnizonowy pw. św. Stanisława Biskupa w Radomiu	45
Zdjęcie 10. Katedra pw. Opieki Najświętszej Maryi Panny w Radomiu	46
Zdjęcie 11. Muzeum im. Oskara Kolberga w Przysusze	48
Zdjęcie 12. Muzeum im. Witolda Gombrowicza we Wsoli	49
Zdjęcie 13. Wiejska zagroda w Muzeum Wsi Radomskiej w Radomiu	52
Zdjęcie 14. Zamek w Szydłowcu – siedziba Muzeum Ludowych Instrumentów Muzycznych	53
Zdjęcie 15. Kaplica Królewska w Bazylice Katedralnej Wniebowzięcia NMP w Płocku	56
Zdjęcie 16. Świątynia Miłosierdzia i Miłości – katedra mariawicka w Płocku	57
Zdjęcie 17. Aron ha-kodesz – szafa ołtarzowa w Muzeum Żydów Mazowieckich w Płocku	60
Zdjęcie 18. „Mur płaczu” na cmentarzu żydowskim w Płocku	61
Zdjęcie 19. Spływ kajakowy Skrwą	63
Zdjęcie 20. Skrwa w okolicach Cierszewa	64
Zdjęcie 21. Przystań jachtowa na Wiśle w Płocku	67

Zdjęcie 22. Marina Murzynowo u ujścia Skrwy do Wisły	68
Zdjęcie 23. Zamek Książąt Mazowieckich w Ciechanowie	71
Zdjęcie 24. Zrewitalizowany dziedziniec Zamku Książąt Mazowieckich w Ciechanowie	72
Zdjęcie 25. Neogotycki pałacyk w Opinogórze	74
Zdjęcie 26. Pomnik Zygmunta Krasińskiego w Opinogórze	75
Zdjęcie 27. Wkra w okolicach Radzanowa	77
Zdjęcie 28. Muzeum Małego Miasta w Bieżuniu	78
Zdjęcie 29. Żuraw do czerpania wody w dolinie rzeki Omulew	82
Zdjęcie 30. Przystań kajakowa na Omulwi w Brodowych Łąkach	83
Zdjęcie 31. Twórczynie ludowe prezentujące kurpiowską plastykę obrzędową	86
Zdjęcie 32. Zagroda Kurpiowska w Kadzidle	87
Zdjęcie 33. Sosny bartne w rezerwacie „Czarnia”	90
Zdjęcie 34. Ścieżka edukacyjna w rezerwacie „Torfowisko Serafin”	91

Abstract

Due to the high disproportions in the previous use of tourist potential of Mazovia, there is a need to integrate the main and well-known attractions in the voivodeship with values of underutilized areas. This is possible by creation and promotion of tourist network products. Great marketing importance is creation of branded products, which characteristics allow for creation positive image both these products and all over the region. In connection with the above, supporting the creation of tourist products is an element of regional development policy carried out by the mazowieckie voivodeship local government, written in regional strategic, planning and programme documents.

Such activities are especially important in Mazovia subregions: Siedlce, Radom, Płock, Ciechanów and Ostrołęka, where most areas are characterized by low level of social and economic development and also access to goods and services. The development of tourism in these areas is one of the chances their economic growth and better living conditions of the inhabitants.

This study presents the concepts of tourist network products in the five above-mentioned Mazovia subregions. The conceptual part is preceded by consi-

derations analysis conducive to creation of tourist network products in the region and analysis of existing commercialized product offers within the framework of the 16 tourist network products created in Mazovia by 2013. The proposed concepts 7 new products and 10 new offers within the framework of existing products based on, unused in the previous offers, natural and cultural values and tourist development of subregions.

Use of voivodeship chances for social and economic development, based on tourism, needs integrated activities by different levels of local government administration, tourist enterprises and non-governmental organisations. The strong possibilities of higher forms development of such cooperation are noticed in creation of tourist clusters, which in the current programming period for years 2014-2020 will be supported by European Union funds. An essential characteristic of Mazovia tourist products should be innovativeness, which is one of the main opportunities of region development and growth its competitiveness, written in the title of *Development Strategy of the Mazowieckie Voivodeship 2030. Mazovia as an Innovative Region*.